

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Divan Şiirinde

**PEYGAMBER HİKÂYESLERİNE
TELMİHLER**

Dr. Zülfi GÜLER

MALATYA 2006

Divan Şiirinde

**PEYGAMBER HİKÂYESİLERİNE
TELMİHLER**

Dr. Zülfi GÜLER

MALATYA - 2006

T.C. Fırat Üniversitesi
Yayın Komisyonu'nun 12.12.2006 tarih ve 80 sayılı kararı ile bu eserin
bilimsel bir eser olduğuna ve basımına oy birliği ile karar verilmiştir.

BASIM YERİ
UĞUREL MATBAASI
Mimar Sinan Cad. No : 31
Tel : (0.422) 325 04 25 Tel&Fax : 321 27 60
MALATYA

MALATYA – 2006

ISBN : 975-01069-0-3

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11
KISALTMALAR.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
1.1. Hz. ÂDEM.....	17
1.1.1. Yaratılış.....	17
1.1.1.1. Âdem'in Toprakdan Yaratılışı.....	17
1.1.1.2. Âdem'in Balçıktan Yaratılışı.....	18
1.1.1.3. Âdem'in Cismine Ruh Verilmesi.....	19
1.1.1.4. Âdem'in Aksırması (atse-i Âdem).....	20
1.1.1.5. İnsanın Yaratılma Sebebi.....	20
1.1.1.6. Ahşeni Takvîm.....	21
1.1.1.7. Âdem'e İsimlerin Öğretilmesi.....	22
1.1.1.8. Âdem'in Yaratılmasına Meleklerin İtirazı.....	23
1.1.1.9. Secde Emri ve Şeytanın Düşmanlığı.....	23
1.1.2. Cennetten Çıkarılma.....	27
1.1.2.1. Şeytanın Cennete Girmesi.....	27
1.1.2.2. Âdem'in Şeytana Uyması.....	28
1.1.2.3. Asli Suç - İlk Günah.....	28
1.1.2.4. Yasak Meyve.....	29
1.1.2.5. Dünyaya İnış.....	32
1.1.3. Nur-ı Muhammedî.....	33
1.1.4. Dünya Hayatı.....	34
1.1.4.1. Ayrılık.....	34
1.1.4.2. Kırlangıç.....	34
1.1.4.3. Âdem'in Ömrü.....	35
1.1.4.4. Âdem'in Oğulları (Kâbil-Hâbil).....	36
1.2. ŞİT (Şis).....	37
1.3. İDRİS.....	38
1.3.1. Alim İdris.....	38
1.3.2. Terzi İdris.....	39
1.4. Hz. NUH.....	40
1.4.1. Tûfân.....	40
1.4.1.1. Nûh'un Tufanda Ağlaması.....	42
1.4.2. Nûh'un Gemisi.....	44
1.4.3. Nuh'un Kurtarıcılığı.....	45
1.4.4. Nuh'un Ömrü.....	46
1.5. HÛD - SALİH.....	49
1.6. Hz. İBRAHİM - İSMA'İL.....	51
1.6.1. İbrâhîm'in Huyu.....	51

1.6.2. Allâh'ı Arayış	52
1.6.3. İbrahim'in Putları Kırması	53
1.6.4. İbrâhim'in Ateşe Atılması	54
1.6.5. İbrâhim'in Kâbe'yi Yapması	57
1.6.6. Kumun Buğday, Un Yahut Mercimek Olması	58
1.6.7. Halil İbrahim Sofrası	60
1.6.8. Enbiya Ceddi	62
1.6.9. İsmail'in Kurban Edilmesi	63
1.6.10. Nemrut	64
1.6.10.1. Nemrut'un Allâh'a Ok Atması	64
1.6.10.2. Nemrut'un Ölümü	65
1.7. Hz. YAKUB - YUSUF	66
1.7.1. Yusuf'un Rüyası	66
1.7.2. Kuyuya Atılma	67
1.7.3. Yakub'un Gözlerine Ak Gelmesi	70
1.7.4. Külbe-i Ahzân	71
1.7.5. Yûsuf'un Satılması	73
1.7.6. Yûsuf'un Güzelliği	75
1.7.7. Züleyha'nın Yusuf'a Aşık Olması	76
1.7.8. Yusuf'un Gömleğinin Yırtılması	77
1.7.9. Yusuf'un Masumiyeti	79
1.7.10. Mısırlı Kadınların Ellerini Kesmeleri	80
1.7.11. Yûsuf'un Zindana Atılması	81
1.7.12. Yusuf'un Rüya Tabiri	83
1.7.13. Aziz Olma	84
1.7.14. Yusuf'un Kıtığa Tedbir Alması	85
1.7.15. Yakub'un Gözlerinin Açılması	86
1.7.16. Yûsuf'un Züleyha ile Evlenmesi	87
1.7.17. Yusuf'a Ayna Hediye Edilmesi	88
1.7.18. Yûsufî Destâr	88
1.8. Hz. EYYÜB	89
1.8.1. Eyyüb'ün Hastalığı	89
1.8.2. Eyyüb'ün Sabrı	90
1.8.3. Eyyüb'ün Duası	91
1.9. Hz. ŞUAYB	92
1.10. Hz. MUSA - HARUN	93
1.10.1. Musa'nın Doğumu ve Nil'e Bırakılması	93
1.10.2. Çobanlık	93
1.10.3. Tur'daki Olaylar	94
1.10.3.1. Tecelli	94
1.10.3.2. Musa'nın Allâh ile Konuşması	99

Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler

1.10.3.3. Mûsa'nın Şeytan ile Karşılaşması	101
1.10.3.4. Musa'nın Harun'u Yardımcı İstemesi	102
1.10.4. Musa'nın Dilinin Peltekliği	103
1.10.5. Musa'nın Mucizeleri.....	103
1.10.5.1. Asa.....	103
1.10.5.2. Yed-i Beyzâ.....	107
1.10.5.3. Denizin Yahut Nil'in Yarılması	109
1.10.6. Firavunun Allâh'ı Vurmağa Kalkışması.....	110
1.10.7. Musa ve Hızır	111
1.10.8. Helva ve Bıldırcın.....	111
1.11. HIZIR - İLYAS.....	112
1.11.1. Hızır ile Musa Arasında Geçen Olay	112
1.11.1.1. İlm-i Ledün.....	113
1.11.2. Ab-ı Hayat	115
1.11.2.1. Hızır ile İlyas'ın Ab-ı Hayatı İçtiği	115
1.11.2.2. Zulmet	119
1.11.3. Hızır'ın Yardımcılığı	120
1.11.4. Hızır'ın Ayak Bastığı Yerin Yeşil Olması.....	122
1.11.5. Hızır'ın Seccadesi.....	124
1.11.6. Uçarak Yer Değiştirme	125
1.11.7. Hz. Muhammed Abdest Alırken Hızır'ın Su Dökmesi.....	126
1.11.8. İLYAS.....	126
1.12. ZÜ'L-KARNEYN - İSKENDER.....	127
1.12.1. Cihangirliği	127
1.12.2. Ayine-i İskender	128
1.12.3. Sedd-i İskender	129
1.12.4. Ab-ı Hayatı Araması.....	130
1.12.5. İskender'in Denizi Bir Yerden Başka Yere Akıtması.....	131
1.13. YUNUS.....	132
1.14. Hz. DÂVÛD.....	134
1.14.1. Davud'un Sesi.....	134
1.14.2. Davud'un Câlût'u Öldürmesi.....	135
1.14.3. Demirciliği ve Zırh Yapması	135
1.14.4. Şikâyetçi İki Kişinin Davasına Bakması.....	136
1.15. Hz. SÜLEYMAN.....	137
1.15.1. Süleyman'ın Mülkü ve Hükümranlığı	137
1.15.1.1. Bütün Varlıklara Hükmetmesi.....	139
1.15.1.2. Tahtı ve Rüzgârla Havada Gitmesi.....	140
1.15.1.3. Hatem	141
1.15.1.4. Şeytanın Hatemi Ele Geçirmesi.....	143
1.15.2. Süleyman'ın Kuş Dilini Bilmesi.....	144

1.15.3. Hüthüt	145
1.15.4. Süleyman ve Karınca	146
1.15.5. Süleyman ile Belkıs	149
1.15.6. Asaf	150
1.15.7. Süleyman'ın Sepet Örererek Geçinmesi	151
1.15.8. Dünya Sultan Süleyman'a Kalmadı	151
1.15.9. Sürme-i Süleymânî	151
1.16. LOKMAN	152
1.16.1. Filozof Lokman	152
1.16.2. Hekim Lokman	153
1.17. ÜZEYİR	155
1.17.1. Ölümünden Sonra Diriliş	155
1.18. ZEKERİYA	156
1.18.1. Zekeriya'nın Testere ile Kesilmesi	156
1.19. Hz. İSA	158
1.19.1. İsa'nın Doğumu	158
1.19.1.1. Meryem'in İsa'ya Hamile Kalması	158
1.19.1.2. İsa'nın Adem Gibi Babasız Dünyaya Gelmesi	160
1.19.1.3. Şah-ı Meryem ve Buhûr-ı Meryem	161
1.19.1.4. İsa'nın Kundakta İken Konuşması	162
1.19.2. İsa'nın Nefesi	162
1.19.2.1. İsa'nın Nefesiyle Ölüyü Diriltmesi	162
1.19.2.2. Çamurdan Yaptığı Kuşu Canlandırması	167
1.19.2.3. Hastaları İyileştirmesi, Körün Gözünü Açması	168
1.19.2.4. Ahmaklığı İsa da Gideremez	169
1.19.3. İsa'nın Su Üstünde Yürümesi	169
1.19.4. İsa'nın Bastığı Yerin Yeşil Olması	169
1.19.5. İsa'nın Suları Şaraba Çevirmesi	170
1.19.6. İsa'nın Gaybdan Haber Vermesi	170
1.19.7. İsa'nın Boyacılığı	170
1.19.8. Doğranıp Kuyuya Atıldıktan Sonra Dirilip Çıkması	171
1.19.9. İsa'nın Hz. Muhammed'in Gelişini Haber Vermesi	171
1.19.10. İsa'nın Göğe Çekilmesi	171
1.19.10.1. Dördüncü Kat Gökte Olması	171
1.19.10.2. Diri ve Hayatta Olması	174
1.19.10.3. İsa'nın Tecerrütü	175
1.19.10.4. Yakasındaki İğne	177
1.19.10.5. Dünyanın Sonunda Gökten İnecek Olması	178
1.19.11. İsa'nın Eşeği	179
1.19.12. Yahudilerin İsa'ya Ettikleri	179
1.20. CERCİS	180

1.21. Hz. MUHAMMED	181
1.21.1. Peygamber'in Mucizeleri.....	181
1.21.2. Şefaati ve Kurtarıcılığı.....	183
1.21.2.1. Kâ'b İbni Züheyr	184
1.21.3. Ümmî Alim.....	185
1.21.4. Dünyaya Geldiği Gece Olan Hadiseler.....	186
1.21.5. Miraç.....	189
1.21.5.1. Burak	190
1.21.5.2. Kudüs'te Enbiyaya Namaz Kıldırması	191
1.21.5.3. Kabe Kavseyn Ev Ednâ	192
1.21.5.4. Aşıkların Miracı	193
1.21.5.5. Miraçta Veysel Karenî'yi Görmesi	194
1.21.5.6. Hz. Ebu Bekir'in Miraç Olayını Doğrulaması.....	195
1.21.6. Çar-Yar	196
1.21.7. Hicret	196
1.21.7.1. Yar-ı Gar ve Örümcek Ağı	197
1.21.8. Hz. Ali.....	198
1.21.8.1. Murtaza.....	198
1.21.8.2. Ebu Türab.....	199
1.21.8.3. "Lâ-fetâ illâ 'Alî lâ-seyfe illâ zü'l-fekâr"	200
1.21.8.4. Peygamber'in Miraçta Hz. Ali'yi Görmesi	200
1.21.8.5. Peygamber'in Hz. Ali'ye Verdiği Sır	200
1.21.9. Al-i Aba	201
1.21.10. Gölgesinin Olmayışı	202
1.21.10.1. Hz. Muhammed'in Nurdan Yaratılmış Olması	202
1.21.10.2. Gölge Eden Bulut	203
1.21.11. Ay ve Güneş	204
1.21.11.1. Şakku'l-Kamer	204
1.21.11.2. Güneşi Geri Döndürmesi	207
1.21.12. Hz. Muhammed'in Bazı Vücut Özellikleri.....	207
1.21.12.1. Görmesi	207
1.21.12.2. Koku Alması.....	207
1.21.12.3. İşitmesi	208
1.21.12.4. Teri	208
1.21.12.5. Tırnağı	208
1.21.13. Hz. Muhammed'in Savaşlarda Gösterdiği Mucizeler.....	208
1.21.13.1. Parmaklarından Su Akıtması	208
1.21.13.2. Düşmanın Yüzüne Toprak Serpmesi	209
1.21.14. Bazı Varlıklarla İlgili Mucize ve Hikâyeleri	210
1.21.14.1. Avucuna Aldığı Taşın Konuşması.....	211
1.21.14.2. Hıra Dağı	211

1.21.14.3.	Diktiği Hurmanın Hemen Meyve Vermesi	211
1.21.14.4.	Kuru Ağacın Peygamberin Bakışı ile Yeşermesi	212
1.21.14.5.	Ağaçların Secde Etmesi, Ayağını Öpmeleri.....	212
1.21.14.6.	Minber Olarak Kullandığı Kütüğün İnlemesi.....	212
1.21.14.7.	Bir Devenin Hz. Muhammed ile Konuşması	213
1.21.14.8.	Zehirli Etin Konuşması	213
1.21.15.	Amanın Gözünü Açması, Dilsizi Konuşturması.....	214
1.21.16.	Ölüyü Diriltmesi	214
İKİNCİ BÖLÜM		217
2. ŞAİRLERİN PEYGAMBER HİKÂYELERİNE TELMİHLERİ...		217
2.1.	Yunus Emre	217
2.2.	Ahmedî	221
2.3.	Ahmed-i Dâ'î.....	223
2.4.	Nesimî.....	225
2.5.	Süleyman Çelebi.....	228
2.6.	Şeyhî	229
2.7.	Necâtî.....	230
2.8.	Ahmet Paşa	232
2.9.	Fuzûlî.....	233
2.10.	Bâkî.....	235
2.11.	Hayâlî.....	236
2.12.	Mesihî	238
2.13.	Şeyhülislam Yahya	239
2.14.	Şeyhülislâm İshak	240
2.15.	Şeyhülislâm Es'ad	241
2.16.	Nev'î	242
2.17.	Nâbî	243
2.18.	Sabit (Bosnalı Alaaddin).....	245
2.19.	Nâ'ilî.....	247
2.20.	Fehîm-i Kadîm.....	248
2.21.	Neşatî	249
2.22.	Nef'î.....	250
2.23.	Şeyh Galib	251
2.24.	Nedîm	253
SONUÇ		255
KAYNAKLAR		259
a)	KONU BAKIMINDAN İNCELENİLEN DİVANLAR	259
b)	YARARLANILAN KAYNAKLAR	259

ÖNSÖZ

Telmih edebiyatta, bilhassa Divan Şiirinde beğenilen ve çok kullanılan bir ifade yoludur. Peygamber kıssaları da İslam toplumlarında herkesçe bilinen, birçoğu Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı için, dinî birer inanç olarak kabul edilen, üzerinde birçok eser yazılan mevzulardır. Divan şairleri bu kıssalara çok özel bir ehemmiyet atfetmişler ve her vesile ile, övgülerinde ve övünmelerinde; tabiat ve sevgili tasvirlerinde; aşka, sevgiye, derde ve kedere dayalı duygularında; dünya ve hayata ait görüşlerinde ifade edecekleri herhangi duyuş ve ilhamı, çoğu zaman bu hikâyelere işaret ederek söylemişlerdir.

Telmih, bir ifade şekli olarak hemen bütün edebiyatlarda ve şairlerde ortak bir unsur olduğu gibi, telmihin en önemli konusu olan peygamber hikâyeleri bilhassa İslamî edebiyatların ortak unsurudur. Başka bir deyişle, peygamber kıssaları ve bunlara yapılan telmihler, hem İslam edebiyatları arasında hem de şairler arasında konu, duyuş ve deyiş ortaklığı meydana getiren unsurların başında gelir.

Ayrıca peygamber hikâyeleri İslam inancının ve kültürünün bir parçasıdır. Şairler ve yazarlar bu hikâyelere sosyal, kültürel ve ahlakî olan değişik anlamlar yüklemişler, bunların etrafında çok çeşitli duygular ve hayaller oluşturmuşlardır. Şairlerin zihinlerinden, gönüllerinden, ilhamlarından çıkan bu anlamlar, duygular ve hayaller de toplumumuzun kültürünün, dünya, hayat ve ahlak anlayışının temel taşları, tamamlayıcı parçalarıdır.

Bu çalışmamızda, Türk Divan Şiirinde önemli birer yer tutmuş bulunan yirmi üç şairin divanlarını, ve Süleyman Çelebinin Mevlid'ini peygamber hikâyelerine yapılan telmihler açısından, inceledik. Bu şairlerin bu kıssalara yaptıkları telmihleri, bunlardan nasıl ilham aldıklarını, hangi duygu düşünce ve hayallerini ifade ederken bu hikâyelere işaretlerde bulunduklarını ortaya koymağa çalıştık. Mevlid'i incelemeye dahil etmemizin nedeni, bilhassa Hz. Muhammed'le ilgili kıssaların, toplumumuzda öğrenilmesini ve yayılmasını sağlayan eserlerin en önde geleni olmasıdır.

İncelediğimiz divanlarda konuyla ilgili gördüğümüz beyitlerin hepsini kitaba almadık. Aynı duygu, düşünce ve hayallerin tekrarı olan beyitler arasından, konuya en uygun ve değişik ifadeler taşıyan beyitleri seçmeye özen gösterdik.

Bu çalışmamızda, İslam edebiyatları ve şairler arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçlamadık. Ancak divanları incelenen şairler arasındaki farklılıkları, yeri geldiğinde ve dilimiz döndüğünce, belirtmeğe çalıştık.

Kur'an-ı Kerim'de, Mevlid'de, Yunus ilahilerinde ve daha birçok eserlerde bulunan, bu gün bile halkımızdan birçok insanın okuyup dinlediği, ancak anlamını düşünmeden sadece bir inanç olarak bildiği peygamber hikâyelerinin, klasik şiirimizde hangi ifadelere, anlamlara, öğütlere, duygu, düşünce ve hayallere telmih konusu ve mazmun teşkil ettiğini göstermeğe gayret ettik.

Çalışmamızın, amacına ulaşacağını, en azından, öğrencilerimizin, araştırmacıların, divan şiiri meraklılarının, konumuzla ilgili telmihleri ve mazmunları topluca bir arada görebilmelerini, böylece divan şiirinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir kaynak olacağını ümit ederim.

Zülfi Güler

GİRİŞ

Türkler İslamiyet'i kabul edip, İslam kültürü ile ilk eserlerini vermeye başladıkları zaman, İslamî Fars ve Arap edebiyatları teşekkül etmiş ve büyük eserlerini de vermişti. Türk Divan Edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, İslamî Fars Edebiyatının büyük şairleri yetişmiş, kendilerinden sonrakilerin örnek aldıkları eserlerini meydana getirmişlerdi. Türk şairleri de bu edebiyatı örnek almışlar; Fars Edebiyatından yaptıkları tercümeler yanında, yazdıkları eserlerinde de, bu edebiyatın aruzunu, nazım şekillerini aynen kullanmışlar; Fars şairlerinin hayallerini, duyuş, düşünüş ve ifade ediş biçimlerini aynı şekilde benimsemişlerdir. Türk Divan Şiiri ile onun örnek aldığı Fars şiiri, ölçüsü, şekilleri, konuları, mazmunları, sembol olarak kullanılan kelimeler, sanat anlayışı bakımlarından tam bir benzerlik ve müştereklik göstermektedirler.

İslamî edebiyatlar arasındaki bu benzerlik ve müştereklik, onların aynı kaynaklardan konu ve ilham almalarındandır. İslamî edebiyatların ve dolayısıyla Türk Divan Edebiyatının bu ortak kaynaklarını, araştırmacılar şöyle sıralamışlardır:

- 1- Ku'an-ı Kerim
- 2- Hadisler ve kelâm-ı kibar
- 3- Peygamber ve evliya hikâyeleri
- 4- Şeh-nâme
- 5- Tasavvuf

6- Bu müşterek kaynakların dışında islamî edebiyatların yazar ve şairleri yaşadıkları tabii ve kültürel çevreden de - ki "yerli malzeme" diye adlandırılmıştır - etkilenmişlerdir. Aslında şairlerin kültürel çevresinin kaynağı da yine ortak İslam kültürüdür. Hatta denilebilir ki islamî edebiyatlarda mitolojilere ve coğrafyaya dahi bazen islamî kimlik verilmiştir.

İslam dini ve Kur'an-ı Kerim, İslam kültürünün ve medeniyetinin çekirdeğidir, esasıdır. İslamî edebiyatlar İslam kültürü içerisinde gelişmiş ve onun bir parçasını oluşturmuştur. Bu kültür, milletlere göre bazı millî unsurlar taşımakla beraber, tamamen ortak bir ümmet kültürüdür. Bu kültürün içerisinde peygamber hikâyelerinin çok önemli bir yeri vardır. Bütün İslam toplumlarında halk bu kıssaları bilir; eğitim müesseselerinde, tekkelerde, dergâhlarda, köy odalarında, toplantılarda bu hikâyeler anlatılır, okunur, dinlenilirdi.

Kur'an-ı Kerim'den ve başka kaynaklardan gelen peygamber kıssaları yazılı eserler sözlü hikâyeler halinde anlatılmış, halk arasında dinî birer unsur, birer inanç olarak yer etmiştir. Türk Divan Şiiri de bu ortak İslam kültürü ve medeniyetinin ürünü olması bakımından, peygamber hikâyeleri bu şiirde hayli geniş bir yer tutmuştur. Bu hususta tabii ki tasavvufun rolü büyüktür. Peygamber kıssalarına çoğunlukla tasavvufî anlamlar verilerek, tasavvufî duygu, düşünce ve hallerin ifadesi için şairler, bu kıssalara telmihte bulunmuşlardır.

Bu kitabın konusu olan peygamber hikâyeleri, islamî edebiyatlardaki ortaklığın en önemli bir kısmını meydana getirir. Bu hikâyeler, Tevrat'ta ve İncil'de bulunduğu şekilleriyle, Musevî ve batı edebiyatlarında da yer almıştır. Zaten, Tevrat ve İncil'de anlatılan peygamber hikâyeleri islamî kaynaklara (tarih, tefsir vb.) ve edebiyatlara da yansımıştır.

Türk Divan Şiirindeki peygamber hikâyelerinin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir; bununla birlikte, Tevrat ve İncil'den yahut daha genel bir söyleyişle, Musevî ve Hristiyan kaynaklarından gelen rivayetlere de yer verildiği görülmektedir. Peygamber hikâyelerini konu edinen yahut onlara telmihlerde bulunan şairlerin, kendilerine ilham veren hikâyeyi nerede yahut hangi kaynakta duyup, görmüşlerse aldıkları muhakkaktır. Bu kaynaklar genel olarak, kutsal kitaplar, bu konuda rivayet edilen hadisler, daha önce başka şair ve yazarların yazdığı Halil-nâme, Garib-nâme, İskender-nâmeler, Mevlid, Mesnevî hatta Şeh-nâme gibi eserler, tarih ve tefsirler, halkın hayal gücünün yarattığı anlatıla gelen hikâyelerdir.

Peygamberlerin hayatları, vasıfları ve onlar hakkında bilhassa Kur'an-ı Kerim'de anlatılan hikâyeler şairlerin dikkatini çekmiş; bu konularda birçok eser meydana getirmişlerdir. Hz. Muhammed'in hayatını, vasıflarını, insanlar ve Müslümanlar için önemini anlatan, siyer, hilye, mevlid adları verilen eserler ve na'lar; Miraç olayını anlatan miraciyeler edebiyatımızda çokça görülen eserlerdir. Peygamberler tarihi olarak yazılan kısas-ı enbiya konulu kitaplarda, bazı maktel-i Hüseyinlerde ve Mesnevî gibi eserlerde bütün peygamberlere ait kıssalara rastlanılır. Yusuf u Züleyha'lar Yakub ve Yusuf'un hikâyesini, İskender-nâmeler Zülkarneyn'in kıssalarını, Halil-nâmeler Hz. İbrahim'in hayatını anlatmışlardır.

Bunlardan başka, divanlardaki manzumelerde şairler birçok beyitlerinde, hayallerini, duygu ve düşüncelerini, peygamber kıssalarına telmihte bulunarak ifade yolunu seçmişlerdir; ki bu kitabın asıl konusu da bu telmihlerdir. Bu telmihler sadece Divan Şiirinde değil, Fâzılî'nin sonrakı Türk şiirinde

de, anonim halk şiirinde ve halk şairleri ile Cumhuriyet dönemi şairlerinde de görülmektedir.

Telmih: temsil yolu ile bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir noktaya, tarihî bir hadiseye, hale uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmek demektir (Bilgegil 1980:267).

Telmihte söz açıkça değil, işaret ve imâ ile söylenir. Telmih, ifadeye anlam zenginliği ve derinliği kazandırır; az söz ile çok şey anlatma olanağı sağlar. Bu yüzden şairler bu sanata çok önem vermiş ve çok kullanmışlardır. Telmih çoğu zaman, ifade içerisinde teşbih, istiare gibi sanatları da doğurur. Bu durumu bir örnek ile gösterelim:

Vâ'iz bize dün dûzahı vasf etti Fuzûlî
Ol vasf senin külbe-i ahzânın içindir
F. G. 105

“Fuzulî, dün vaiz cehennemi anlatırken sanki senin kübe-i ahzanını (evini) tasvir ediyordu.”

Fuzulî, Hz. Yakub'un kıssasına telmihte bulunduğu bu beytinde cehenneme benzettiği evine külbe-i ahzân diyor. Külbe-i ahzân, Yakub'un, oğlu Yusuf'u kaybettikten sonra, şehirden ve halktan uzakta kapandığı ve gözleri kör oluncaya kadar ağladığı kulübenin adıdır. Demek ki Fuzulî evini Yakub'un bu kulübesine de benzetmiştir; böylece kendisini de Yakub'a benzetmiş olur. Bu teşbihlerin ve istiarelerin vech-i şebahleri ve anlam ilgileri, Fuzulî'nin uzak ve ayrı olduğu sevgilisi ile Yakub'un uzak ve ayrı kaldığı oğlu Yusuf arasında da bir benzerlik ilgisi doğurmaktadır. Fuzulî, vaizlerin insanları cehennem azabı ile korkuttuklarına, cehennemin korkunç tasvirine, Yakub'un çok sevdiği oğlunu kaybetmekten doğan hüznüne ve düştüğü hallere, dolayısıyla Yusuf'un güzelliğine işaretlerde bulunarak, evini cehenneme döndüren aşk derdini, elemi, yalnızlığını ifade etmiştir.

Telmih, söz arasında, herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmaktır (Dilçin 1992:461). Telmih ile anımsatılan şey uzun uzadıya açıklanmaz. O şey sadece bir iki sözcükle ifade ya da imâ edilir. Fuzulî sadece külbe-i ahzan sözüyle Yakub'un hikâyesini anımsatmış, bu hikâye ile kendi hali arasındaki ilgileri okuyucunun zihninde çağrıştırmıştır. Bu durma bir örnek daha verelim:

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerrermsin sen
Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen

Hoşça bak zâtına kim zübde-i 'âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen
ŞG. Tc. 8-1

(Meleklerle secde etmeleri emredilen, saygıdeğer, muhterem bir kişiliğe sahipsin sen. Kendini basit bir yaratık olarak görme, bütün yaratılmışlar içerisinde en doğru, en iyi ve en güzel yaratılmış olansın sen.) (Kendine, kişiliğine güzelce bak, alemin özü, özetisin sen. Bütün evrenin, tüm mahlukatın göz bebeği olan âdemsin, insansın sen.)

Galib'in bu beyitlerinde Âdem'in dolayısıyla insanın yaratılışına işaretlerle, İslam dininin insana bakış açısı, verdiği değer; Allah'ın halifesi ve tüm yaratılmışların en üstünü, lideri, yöneticisi, hükümdarı oluşu; bütün evrende bulunan vasıfları, sıfatları kendinde toplamış alemin özü, küçük alem olduğu; bunların insanla ilgili olarak çağrıştırdığı ilim, adalet, ahlak, güzellik gibi tüm insanî vasıf ve değerler, her iki beyitte de ayrı ayrı, veciz bir tarzda ifade edilmiştir.

Telmih, anımsatma ve çağrıştırmaya dayalı bir sanattır; temsil ve örnekendirme ile yapılır. Şiirde uzun uzadıya söylenemeyen bir manâ ve duygu telmih ve imâ ile anlatılır. İfade edilen duygu ile anımsatılan olay arasında gizli bir benzetme söz konusudur. Asıl söylenmek istenen duygu pekiştirilmiş veya daha açık şekilde anlatılmış olur. Güzel bir telmih ne fazla açık ne de fazla kapalı olmalıdır (Pala 1989: c. 2-425). Telmihin anlaşılabilmesi için işaret edilen olay, kıssa, söz vs. nin okuyucu tarafından bilinmesi gerekir.

Telmih de diğer edebi sanatlar gibi bir ifade yoludur. Şairler, bilinen bir olayı, bir meziyetiyle ünlenmiş bir kişiyi, bir ayeti ya da hadisi, herkesçe bilinen bir sözü, bir kıssayı anımsatarak, kendi duygu, düşünce ve hayallerini, örnekendirme yoluyla ifade ederler. Asıl telmih bu olmakla beraber, peygamber hikâyeleriyle ilgili olarak, şairlerin kendi duygu, düşünce ve hayallerini, yahut tasavvufî bir anlamı hiç katmadan ve çağrıştırmadan sadece olayı hikâyeye ettikleri de görülmektedir. Böyle anlatımlara daha çok na'atlarda, miraciyelerde, Mevlid'de ayrıca siyerlerde ve diğer mesnevilerde rastlanmaktadır.

KISALTMALARDivanı incelenen şairler

A. : Ahmedî
 AD. : Ahmed-i Dâ'î
 AP. : Ahmet Paşa
 B. : Bâkî
 F. : Fuzûlî
 FK. : Fehîm-i Kadîm
 H. : Hayâlî
 M. : Mesîhî
 Nb. : Nâbî
 Nc. : Necâtî
 Nd. : Nedîm
 Nf. : Nef'î
 Nl. : Nâ'ilî
 Ns. : Nesimî
 Nş. : Neşatî
 Nv. : Nev'î
 R. : Ruhî-i Bağdâdî
 S. : Sabit (Bosnalı Alaaddin)
 SÇ. : Süleyman Çelebi
 Ş. : Şeyhî
 ŞE. : Şeyhülislam Es'ad
 ŞG. : Şeyh Galib
 Şİ. : Şeyhülislam İshak
 ŞY. : Şeyhülislam Yahya
 Y. : Yunus
 YB. : Yahya Bey

Manzume adlar

G. : Gazel
 İlh.: İlâhî
 K. : Kaside
 Kt. : Kıt'a
 Mf. : Mufred
 Mm.: Musammat
 Mr. : Miraciye
 Ms. : Mesnevi
 Mv. : Mevlid
 My. : Mersiye
 Mz : Müstezad
 N. : Na't
 R. : Rubai
 Sn. : Sâkî-nâme
 Şr. : Şarkı
 Tb. : Terkiib-bent
 Tc. : Terci-bent
 Tr. : Tarih
 Th. : Tahmis
 Zy. : Zeyl

Açıklama :

---Metne alınan beyitlerin hemen altında, önce şair adı, sonra manzume adı, sonra da manzumenin divanda belirtilen sıra numarası yazılmıştır. Yunus Divanında manzume adı olmadığı için yazılmamıştır.

---Manzume numarasından sonra gelen sayı beyit numarasıdır. Beyit numarası kaside, mesnevi gibi uzun manzumeler için verilmiştir. Musammat şekillerin bent numarası da belirtilmiştir. Nesimî'nin gazelleri uzun olduğu için beyit numarası gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Hz. ÂDEM

1.1.1. Yaratılış

1.1.1.1. Âdem'in Toprakta Yaratılışı

“Tanrı'nın Âdem Peygamber'in cesedi için yeryüzünden toprak almak üzere önce Cebrail'i, sonra Mikâil'i sonra da İsrâfil'i gönderdiği, üçünün de yerin sızlanmasına dayanamayıp elleri boş döndüğü, Azrail'in, yerin sızlanmasına aldırış etmeyip emri yerine getirdiği, bunun üzerine Tanrı'nın onu, can almaya memur ettiği pek meşhur bir halk hikayesidir” (Gölpınarlı 1989:c.5/279). Azrail, yerin sızlanmasına aldırış etmeden yeryüzünün değişik yerlerinden, kırmızı, beyaz ve siyah yerlerinden toprak aldı ve bunları karıştırdı.

Yunus, Azrail'in getirdiği toprağı dört meleğin yoğurarak Âdem'in kalıbını hazırladığını söylüyor.

‘Azrâil gökden indi bir avuç toprak aldı
Dört ferîşte yogurdı bir peygamber eyledi
Y. 355

İlk insan ve ilk peygamberin ismi olan Âdem kelimesi, insan, insan soyu anlamlarını da ifade etmektedir. İlk insanın topraktan yaratılmış olması, O'nun soyu olan insanların da bedeninin topraktan meydana geldiği inancını doğurmuştur. Bu duruma telmih ile şairler, bazen aslının toprak olmasına rağmen insanın yüceliğini, bazen de insan vücudunun hor, hakir ve değersizliğini ifade etmişlerdir.

Toprağ olalı sanma kim düşdi cevherinden
Toprağ iken Nesîmî gör kim ne cevher oldu
Ns. G. 416-7

Bir avuç hâkûn bakar temkîn ü istihkâmına
Varlığın ‘arif niçün her demde berbâd eylemez
Nv. G. 171

Halk edip hâk-i tîreden Âdem
Eyledi nâmın eşref-i ‘âlem
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>
Nb. Ms. 7-21

Sitem ben hâke hükm-i gerdiş-i eflâkdendir hep
Galat ettim galat hasiyyet-i idrâkdendir hep
FK. G. 17

Verse ger hûrşîd-i isti'dâdı hâke terbiyet
Hâk kadr-i gevher-i mâhiyet-i insân bulur
Nf. K. 9-28

Tıynetin tahmîr olurken benzer ey nâzik-beden
Hâk-i cennet âb-ı hayvân ile bulmuş imtizâc
AP. G. 24

1.1.1.2. Âdem'in Balçıktan Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'de, Âdem'in ve insanın yaratılışıyla ilgili olarak: “kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan”, “çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden”, “yapışkan bir çamurdan”, “pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan”, yaratıldığı söylenmiştir (Hicr 15/26, Mü'minin 23/12, Saffat 37/11, Rahıman 55/14).

Torak getirildikten sonra su ile karıştırıldı, yoğruldu, balçık haline getirildi. Allâh Âdem'i bu balçıktan kendi elleriyle yarattı. Bu çamura şekil ve suret verdi; Âdem'in kalıbını yaptı. Bu kalıp yerde yatar vaziyette kırk gün ya da kırk yıl kaldı.

Cân u dil olsun fidî lutfuna iy Perverdigâr
Kim senün sun'un ile bu hüsni buldı âb u gil
A. G. 375

Ratb ile yâbis ne kim var Âdemün zâtındadır
Ger sen anun nushasısan ratb ile câfun hanı
Ns. G. 410-3

Öz lutfundan Hak yaradupdur seni meger
Kim âb u gilden olmaya bu resme hûb zât
Ş. G. 7

Toprağı kadarladı sûreti hat bağladı
Durgurdı dört âleti adın insân eyledi
Y. 358

Kırk yıl kalıbı yatdı adı ‘âlemi tutdı
Gör şeytânı bugzından ne fitneler eyledi
Y. 356

Ceddin bisât saldı sarây-ı nübüvvete
Âdem çekerken âb u gil içinde erba‘in
AP. K. 6-III/3

Sonra gelsen dehre Hallâk-ı Ma‘ânîden nola
Kâleb-i huşk-ı hayâle rûh-ı sâîdûr sözüm
Nf. K.1-18

Eski düşünüşe göre, varlık alemi ve insan dört unsurdan (ateş, su, toprak, hava) meydana gelmiştir. Bu dört unsurdan bütün cansız varlıklar, bitkiler ve canlılar, ilk yaratılıştan beri devamlı meydana gelmiştir ve gelmektedir.

Od u su vü topragı (yile) bile
Anunıla bünyâd eyledi teni
Y. 379

1.1.1.3. Âdem’in Cismine Ruh Verilmesi

“Allâh, Âdem’e ruh üfleyeceği vakit geldiğinde meleklerle “ ben Âdem’e ruh üfledikten sonra O’na secde ediniz” diye emretti ve Allâh ruhu üflediğinde ruh baş tarafından girdi, kuru topraktan şekillenmiş ceset canlandı” (Aydemir 1996:20).

Cismine anınla hulûl etti rûh
Anun içindür sana bunca fütûh
AP. Ms. 1-5

Âbı budur hilye-ger-i hâk eden
Hâki budur gıpta-i eflâk eden
AP. Ms. 1-7

Yaradan hakı içün ki cân ol verir
Bir avuç türâba cihân ol verir
AP. Ms. 2-1

Âdem de İsa gibi babasız olarak Allah'ın nefesiyle can bulmuştur. Yaratılış bakımından Âdem ile İsa'nın durumu aynıdır. Bu husus: "Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi" (Al-i İmran 3/59) ayetinde ifade edilmiştir. Şairler bu ayete telmih ile insanların faniliğini, eşitliğini vurgulamışlar; soy sop ile, mal ve mülk, makam ve mevki ile insanların üstünlük kazanmadığını ifade etmişlerdir.

Lutf-ı tab'umdur şeref viren bana 'İsa gibi
Âdeme lâzım degül olmak fülân ibni fülân
Nv. K 37-35

Nefh-i 'Îsâ ölü dirildür hemân
Âdemün sırrıdır ol sâhib-zaman
Ns. Ms. 3-148

'Âkil oldur gelmeye dünyâ metâ'ından gurûr
Müddet-i devr-i felek bir demdür Âdem bir nefes
B. G. 211

1.1.1.4. Âdem'in Aksırması (atse-i Âdem)

Âdem, canlandıktan sonra aksırdı; Allâh'ın ilhamıyla "elhamdü-lillâh" dedi. Allâh da "Allâh seni esirgesin" diye cevap verdi. (Aydemir 1996:20)

Mesîh-i şükûfe zuhûruna mutlak
Sabâ 'atse-i Âdem ü şâh Meryem
F. K. 27-3

1.1.1.5. İnsanın Yaratılma Sebebi

Âdem ile Havva'nın yaratılma sebebi ve hikmeti, dünyaya insan-ı kâmilin (iyi, faziletli, Allâh'ı bilen, seven, olgun insanların) gelmesidir. En yüce insan-ı kâmil Hz. Muhammet'tir. Fuzuli'nin beytinde ise, insanın yaratılışının sebebi aşktır. Nabî, aşkın Âdem ile Havva'dan önce yaratıldığını söylüyor.

Derd ü gama merd olmadır 'aşk içre 'âlemde garaz
İnsân-ı kâmil gelmedir Havvâ vü Âdemden garaz
H. G. 231

Bir perî silsile-i aşkına düştüm nâ-geh
 Şimdi bildim sebab-i hilkat-i Âdem ne imiş
 F. G 131

İrtibâht-ı hüsn ü ‘aşk olmuştu müstahkem henüz
 Turre-i Havvâ’ya dil-bend olmadan Âdem henüz
 Nb. G. 274

1.1.1.6. Ah seni Takvîm

Takvîm: (kavm ve kıyâm kökünden tef‘îl) doğrultma, düzeltme, yoluna koyma, iki ayak üzerine kaldırma; tertip ve tanzim etme; kıvama getirme; bir şeye değer biçme anlamlarına gelir. Bir yılın aylarını ve günlerini gösteren listeye, yerlerin enlem ve boylamlarını belirten çizelgelere, yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren broşür veya evraka da takvim denilir. Ah seni takvîm: en güzel nizam, en güzel tertip, en güzel şekil, en güzel suret; en iyi kıvam manâlarındadır.

Allâh Âdem’i ve Âdemoğullarını diğer bütün yarattıklarından üstün ve güzel yaratmış; Melekleri ona secde ettirmiştir. Bu, Kur’an-ı Kerim’de “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (Tin 95/4) ayetiyle ifade edilmiştir. “Allâh Âdemi kendi sûreti üzere yarattı” hadisi de bunu ifade eder. Ah seni takvim olarak yaratılan sadece Âdem değil, genel anlamda insandır.

“Ah seni takvîm”e inkâr eyler îmânsuz fakîh
 Şol ‘azâzilün ki adın Hak didi şeytân budur
 Ns. G. 138-10

“Peygamber efendimiz de : “Allâhü Teala Âdem’i yarattı ve onda tecelli kıldı” buyuruyor. Yani önce ruh suretinde sonra bütün isim ve sıfatlarıyla hatta zâtî nuruyla tecelli kıldı. Dolayısıyla insan türü tecellilere mazhar olmuştur, ki gayrisi böyle değildir” (Ceylan 2000:224).

Şairler bu hususa telmih ile insanın yüce, kutsal ve İlâhî bir varlık olduğunu anlatmışlardır.

Ger inanmazsan ki Âdem mazharıdır Tanrının
 Hak te’âlânun sözinden munca burhân buldum uş

Ns. G. 205-10

Hoşça bak zâtına kim zübde-i ‘âlemsin sen
 Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen
 ŞG. Tc. 8-1

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerrermsin sen
 Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen
 ŞG. Tc. 8-1

1.1.1.7. Âdem’e İsimlerin Öğretilmesi

Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra alemleri önce meleklerle gösterip, eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler. Bunun üzerine, Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklerle anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydiniz? dedi (Bakara 2/31-33).

Allah Âdem’e kendi ilminden ilim vermiş, O’nu maddi ve manevi bilgileri anlamaya kabiliyetli olarak yaratmıştır. Âdem’e verilen bilgi, Âdemoğullarının da tabiatında vardır. Tasavvuf erbabına göre bu bilgi ve kabiliyet, insanın İlahî alemleri anlayıp kavraması; kendinin Allah’ın tecellisi olduğunu görerek O’na yaklaşması içindir. Yani Âdem’e ve Âdemoğluna öğretilen ilim batınî bir ilimdir. Ama her Âdemoğlu bu bilgi ve kabiliyete sahip kılınmamıştır.

“Alleme’l-esmâ’ kül” budur tamâm
 Âdeme öğretti Hak bil ve’s-selâm
 Ns. Ms. 3-48

Kemâl-i hikmetin izhâr-i kudret kılmağa etmiş
 Gubâr-i tîreden âyine-i gîtî-nümâ peydâ
 F. G. 4

‘İlm-i esmâ ile teşrîf olunan cedd-i kerîm
 Ser-be-ser hikmet-i Hakk’dır ki tamâm Âdemîdir
 Nb. G. 114

Cehd eylesek ne fâ'ide Mevlâyı bilmeğe
Âdem gerek hakikat-ı eşyâyı bilmeğe
Nl. Ms. 3-6

Merteбен 'ayn-ı müsemmâdadır esmâ sanma
Merci'in hâlık-ı eşyâdadır eşyâ sanma
ŞG. Tc. 8-2

Az olur kâbil-i idrâk-i rümûz-i ma'kûl
Sanma her hâki kazâ 'âlem-i esmâ eyler
F. K.42-16

1.1.1.8. Âdem'in Yaratılmasına Meleklerin İtirazı

“Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdin ile seni tespih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi” (Bakara 2/30). Fuzuli bu ayete telmihte bulunarak, boş ve ıssız dünyanın ahseni takvîm olarak yaratılan insan ile, bilhassa sevgili ile, güzellik, aşk ve sevgi ile güzelleştirdiğini; meleklerin şüphesinin yersiz olduğunu ifade etmiştir.

Sen tek afet geldiğin bilmişti kim Hak'tan melek
İltimâs eylerdi kim âlemde Âdem olmasın
F. G. 234

Bırak nikâb ki bilsin kemâl-i sun' görüp
Firişte hilkat-i Âdem'de şübhesin bâtil
F. G. 176

Hak Taâla çün yarattı Âdemi
Kıldı Âdemle müzeyyen âlemi
SÇ. Mv. 128

1.1.1.9. Secde Emri ve Şeytanın Düşmanlığı

Melekler, Âdem'in cennette yerde yatan, topraktan yapılmış ruhsuz kalıbını gördüklerinde korkmuşlar; etrafında dönüp merakla incelemişler. Şeytan daha çok korkmuş; Allah'ın kendisine halife olacak bir varlık yaratması

şeytanı kıskandırmış; Âdem henüz çamur kalıp halinde iken ona karşı düşmanlık göstermiştir.

Kırk yıl kalıbı yatdı adı ‘âlemi tutdı
Gör şeytânı bugzından ne fitneler eyledi
Y. 356

Bildi zıddiyyetini eyledi bî-rûh henüz
Cesed-i Âdeme izhâr-ı adâvet iblîs
Nl. K. 33-19

Şeytan, kendisini Âdemden üstün gördüğü, kibirlendiği ve onu kıskandığı için ona secde etmemiş; diğer melekler Allâh’ın “secde edin” emrini yerine getirdiği halde o getirmemiş ve kâfirlerden olmuştur. “Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu” (Bakara 2/34).

Çalap Âdem cismini topraktan var eyledi
Şeytân geldi Âdeme tapmaga ‘âr eyledi
Y. 356

Eydür ben oddan nûrdan ol bir avuç topraktan
Bilmedi kim Âdem’ün için gevher eyledi
Y. 356

“Âdem’e yalnız isimler değil, fakat aynı zamanda anlamları da öğretilmiştir. Her şeyin ismini bilmekle Âdem, eşyanın ne olduğunu ve ne işe yaradıklarını da anlamıştır. Allah Âdeme isimleri öğretmekle, O’na isimlendirilen nesneler üzerinde bir güç vermiş oldu. “bu bir ağaçtır” denince, onu kesip odun olarak kullanabileceğimizi biliriz. İsmi bilmek onun kimliğini ve gerçekliğini bilmekle eşdeğerdir. Dolayısıyla bu bilgi olmadan eşyayı kontrol ve manipule edemeyiz. Bilgi güçtür, ve daima böyle olagelmıştır.” “Bu kıssa Âdem’in yaratıklar üzerindeki gücünün ta başlangıçtan itibaren geçerli olduğuna delalet etmektedir; zira Allah yer yüzüne bir halife yerleştireceğini söylemektedir. Halife, başkasının yerine yönetimde bulunmak için kendisine yetki ve araçlar verilmiş olan kimsedir. Allah Âdem’e isimleri öğrettiği zaman, ona yönetici gücünden bir pay vermiştir (Chittick-Sachiko 2000:199).

Sadece insanlar Allah’a halife olmak için yaratılmışlardır. Tüm eşyanın isimleri yalnız insanlara öğretilmiş; böylece alemdeki her şey insanların emrine ve yönetimine verilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın, göklerde ve

yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini görmediniz mi?" (Lukman 31/20) diyerek, insanın tüm yaratıkları emri altına alma gücüne işaret eder.

Meleklerle emredilen secde, balçıktan şekillendirilmiş Âdem'e değildi; O'na ruhundan üfleyen, O'na kendi ilminden ilim veren, O'nu yer yüzündeki halifesi ve ahseni takvim olarak yaratan Allâh'ın suretine, tecellisine, halifesine idi. Şeytan kibrinden dolayı, Âdem'in sadece toprak, balçık tarafını görüyordu. O'nun yaratılmışların en üstünü; yeryüzünün, kâinatın merkezi; Allâh'ın tüm sıfatlarının tecellisi olduğunu diğer melekler, bütün diğer yaratılmışlar, felekler ve Yunus'a da secde eden gezegenler bildiler, gördüler ve O'na secde ettiler.

Zâhir gördi Âdem'ün bâtınına bakmadı
Bilmedi kim Âdem'i halka server eyledi
Y. 356

Âdem-i hâkîden esmâ öğrenenlerdür melek
Dîvün aslı od idi öğrenmedi esmâmuza
Ns. G 438-2

Merkez-i hâke kıldı cümle sücûd
Melek ü hem felek bu heft seyyâr
Ns. Tc. 3/4-5

Âdemde tecellî kıldı Allâh
Kıl Âdeme secde olma güm-râh
Ns. Ms. 1-25

Ahseni takvîme çün kılmadı şeytân sücûd
Uyma ana secde kıl la'netini nâra at
Ns. G. 25-15

Âdem'e secde nass-ı Kur'an'dır. Kur'an-ı Kerim'de, "Allah: Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi. İblis: Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi" (Sad 38/75-76); "Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi" (A'raf 7/12) denilmiştir. Âdeme verilen bilgi Âdemoğullarına da verilmiştir. İnsan, özellikle Sevgili ahseni takvîm, Allâh'ın tecellisidir, O'na secde

edilmesi gerekir. Şairler Âdem'e secde ile ilgili ayetlere ve bu olaya telmih-te bulunarak, insanın yüceliğini, muhteremliğini, sevgi ve saygıya değer bir varlık olduğunu ifade etmişlerdir. Ama şeytan gibi daima "ben ondan üstünüm" diyen, kibirli ve iddiacı insanlar da vardır; onları da yermişlerdir.

Eger büt-hâneye ire cemâlün
Ana secde ideler cümle asnâm
A. K. 4-3

Eger getirse cemâlün nikâbı yüzinden
Sücûd idüp sana yüzi üstine düşe İblîs
A. G. 290

Dîde-i zâhid ne idrâk ede hüsnün kadrini
Mâ'il olmaz ahseni takvîme insân olmayan
AP. G. 227

Senin yolunda hublar sürseler yüz n'ola emrinle
Melek hayli sücûd-i Âdem etmek nass-ı Kur'an'dır
F. G. 89

Kudsiyânın görelî bü'l-beşere secdelerin
Bâr-ı hayret feleğin kâmetini eyledi ham
Nb. G. 496

Âdeme muttasıl ol tâ ki cüdâ olmayasın
Secdeler eyle ki merdûd-ı Hudâ olmayasın
ŞG. Tc. 8-5

Âdem'in alnında Nûr-ı Muhammedî'yi melekler görmüş ve hemen secdeye kapanmışlardır; şeytan göremediği için secde etmemiştir.

Âdem alnında eger görse cemâlin nûrunu
Secde emrinde inâd etmezdi iblis-i la'in
AP. K. 23-18

Sırr-ı mescûdî-i Âdem n'olduğun ızhâr eder
Cebhe-i pâkindeki nûr eyledikçe iltimâ'
Nb. G. 370

1.1.2. Cennetten Çıkarılma

1.1.2.1. Şeytanın Cennete Girmesi

“Bir halk inanışına göre tavus kuşu, yılanla beraber cennet bekçisiymiş. Şeytanı cennete bunlar sokmuş. Şeytan da Havva’yı, onu vasıtasıyla Âdem Peygamber’i kandırıp yenmemesi buyurulan ağacın meyvesini yedirmiş. Tanrı, yılanla ölümün insan elinden olsun; insanlar topukları ile başını ezsinsinler demiş. Tavus kuşunun da ayaklarını çıplak bırakmış; ayaklarını görünce eski halini hatırla da feryat et demiş; bu ikisini; Âdem ve Havva ile beraber cennetten sürmüş. Şimdi her tarafı süslü püslü olan tavus, güzelliğiyle övünür, salınırken gözleri ayaklarına değince “Ah” edermiş.” (Gölpınarlı 1989: c.1/92).

Sevgilinin bulunduğu yer ya da yüzü cennete; saç yılanla yahut tavusa; rakib, ağyar ve zahit de şeytana teşbih edilerek bu olaya telmih yapılır.

Yüzünü göstermesün ağyâra zülfün key sakın
Mâr olan şeytâna cennet kapusın derhâl açar
Nc. G. 162

Turrallar boynın burup hüsnin temâşâlanmada
Zülfi tâvûsî İrem bâğında cevân itmede
B. G. 414

Zülfün ki mesken eyledi gül-zâr-ı hüsnün
Tâvusdur ki bâğ-ı behişt içre bestedir
AP. G. 41

Cennet-i kûyunda kalırdım ger olmasa rakib
Ravzadan Âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa
AP. G. 278

Bahar tasvirinin yapıldığı şu beyitte, yeşillik ve çiçeklerle süslenen bahçeler cennete; ağaçlar tavusa; çimenler arasından kıvrıla kıvrıla akan sular yılanla benzetilerek Şeytanın cennete girmesi düşündürülmüştür.

Tâvûs ile mârına şebîh oldı cinânun
Enhâr-ı çemenzâr ile eşcâr-ı çemenzâr
Nv. K. 19-8

Şu kaside beytinde de övülen kişinin halkı etkilediği bu olaya telmih ile ifade edilmiştir.

Re'âyâyı uyutdı çâr-tâk-ı istirâhatda
Düm-i tâvus-ı cennetden idüp bâd-zen peydâ
S. K. 38-13

1.1.2.2. Âdem'in Şeytana Uyması

Yunus'un bu beyitlerinde, Şeytanın Âdeme ve Âdemoğullarına düşman ve musallat olmasının, Âdem ve Havva'nın şeytana uyup yasak meyveden yemelerinin ve cennetten atılmalarının, hep Allâh'ın takdiri ve dilemesi ile olduğu söylenmiştir.

İblis ü Âdem kim olur kim azdura yâhûd aza
Bu cümlesi eyü yavuz kamusun andan tutaram
Y. 180

Miskin Âdem yanıldı uçmakda bugday yidi
İşi Hak'dan bilenler şeytândan tutmayalar
Y. 57

Bu beyitte de Âdem'in cennetten çıkarılmasının ve Âdemoğullarının başına gelenlerin Allâh'ın takdiri olduğu, Âdem'in ve insanın elinde iktidarı bulunmadığı düşüncesi vardır.

Hicrân dile nüvîd-i behîst-i visâldir
Yok iktidâr elde çü ebnâ-yı Âdemiz
ŞG. G. 150

Şu beytinde de Âdem'in saflığı yüzünden çabucak aldatıldığı söyleniyor.

Dün geldi sâfi Âdem dünyâya basdı kadem
İblis aldadı ol dem uçmakda gezer iken
Y. 243

1.1.2.3. Asli Suç - İlk Günah

İslam düşüncesine göre, şeytanın Allah'ın emrini dinlemeyip lanetlenmesi; Âdem ve Havva'nın şeytana uyup yasak ağacın meyvesinden yemesi ve dünyaya indirilmeleri hep Allah'ın planladığı ve taktir ettiği olaylardır; Âdem'in iktidarı dahilinde olmamıştır.

Hicrân dile nüvîd-i behîst-i visâldir
Yok iktidâr elde çü ebnâ-yı Âdemiz
ŞG. G. 150

İslamî olmayıp, Hıristiyanlığa ait bir kavram olan “aslî suç” düşüncesi (Erdem 2005:84-91) bazı şairler tarafından telmih konusu olmuştur. Bu düşünceye göre, bütün insanların atası olan Âdem ve Havva ilk günahı işlemişler; bu günah miras yoluyla bütün insanlığa geçmiştir. Onlarla beraber bütün insanlar da cennetten kovulmuş; bu dünyada bir suçlu, bir günahkâr olarak yaşarlar.

Bu beyitlerde müdde’î şeytan, aslî hatâ sahibi ve ilk günahı işleyenler ise Âdem ile Havva ve onların sembolize ettiği tüm insanlıktır. Âdemoğlunun aslından, soyundan ve yaratılışından gelen, nefesine, hevesine, şeytana uyma temayülü vardır; bu yüzden hatalar yapar. Âdem de şeytana uymuş, işlediği suçun cezasını, cennetten atılarak ve Havva’dan üç yüz yıl ayrı kalıp, ağlayarak ve tövbe ederek çekmiştir.

Müdde’î kavli yalandur sen anı gûş itmegil
Sanma kim aslî hatâlar va‘desin çîn eyledi
AD. G. 168

Bu dâ’î kullarun cürmi cihânda şimdi mi kaldı
Güneh evvelde kalmışdur bize Havvâ vü Âdemden
Ns. G. 34-16

1.1.2.4. Yasak Meyve

Kur’an-ı Kerim’de, Âdem ve Havva’ya yasak edilen meyvenin adının söylenilmediği; sadece “...şu ağaca yaklaşmayın” (Bakara, 2-35) emrinin verildiği görülüyor. Tefsirlerde ise bir çok değişik yorum yapılmıştır. Bu ağacın: üzüm asması, buğday ağacı, sümbüle, kâfur, zeytin, hurma, incir ağacı, ölümsüzlük ağacı vs. diyenler olmuştur (Aydemir 1996:25-26). Halk arasında, Âdem ile Havva’nın yediği yasak edilmiş meyvenin elma olduğu inancı da vardır. Şairler, bazı müfessirlere uyarak ve divan şiiri geleneğine uygun ifadeler teşkil ettiği için, bu meyvenin “buğday” olduğu düşüncesini benimseyip şiirlerinde genellikle böyle dile getirmişlerdir.

Hem hirmen-i şefâ‘atinin hûş-çînidir
Âdem ki dâne hırsıyile eyledi hatâ
Ş. N. 5-17

Sevgilinin beni buğday tanesine benzetilerek bu olaya telmih yapılmıştır.

Âdemi cennetden ırağ eyleyen çün buğdadur
Neylesün çün kim yüzünde gördi müşkîn dâneyi
Ns. G. 406-6

Bâğ-ı ruhunda dâne-i hâlüne ey perî
Meyl eylesek ‘aceb midür Âdem degül miyüz
Nc. G. 220

Yoğ ise dâne-i hâlüne meylün
Cihân bâğında bil Âdem degülsin
M. G.190

Allah ilk insanı ve ilk peygamberi yarattığı zaman şeytanı da yaratmıştır. Bu, insana iyiliğin yanında kötülüğü de gösterip, iyiliği tercih etmesini sağlamak içindir; bir bakıma insana irade ve özgürlük vermektir. Kötülük olmasaydı iyiliğin ne olduğu bilinmezdi. Peygamberler insanı iyiliğe, şeytan kötülüğe çağırır; peygamberler Allah’ın rahmetine giden yolu, şeytan gazabına götüren yolu gösterir. İnsan bunları kendi iradesiyle seçer. İnsanlar daha çok kötülük yolunu seçtiklerinden, Allah, sürekli (yüz yirmi dört bin) peygamber göndermiştir. Buna rağmen çoğu insanlar, peygamberlere değil de nefislerine, yeme içme hırslarına uydukları için, cennetten atılan Âdem gibi, iyiliklerden, güzelliklerden, yüceliklerden mahrum kalır; sıkıntıya zorluklara düşerler.

Bu beyitlerde dâne (buğday), dünya nimetlerinin, hatta cennet güzelliklerinin; dâm, olta ve târ ise insandaki arzu ve isteklerin sembolü olmuştur.

Âdem degülüm aldanur isem cinâna ben
Ne dânesüni isterim anun ne dâmunı
Nc.G. 627

Pervâz-ı fezâ-yı kuds ederken
Sayd etdi hevâ-yı dâm u dâne
Ş. Mm. 3/5

Yutdurdı tama‘ oltasını Âdeme şeytân
Avîze idüp dâneyi târ-ı hasedinden

Allâh bütün insanların rızkını ezelde hesap etmiş insanı yaratmadan evvel rızkını yaratmıştır. İnsanların en önemli rızkı buğdaydır. Buğday Âdem ve Havva'dan önce onlara rızık olarak cennete konulmuştur.

Hisâb-i rızkını kılmış temâmi-i beşerin
Henüz Âdem'e peyvend kılmadın Havvâ
F. K. 1-61

Nabi, buğday tanesinin şekline bakıp “Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olduğu için buğday tanesinin yakasının yırtığı dikilip onarılamaz” diyerek, hüsn-i ta'lil ile telmihte bulunuyor.

Hurûc-ı Âdeme ben bâ'is oldum deyü cennetden
Rûfûya nâ-sezâdır gendümün çâk-i girîbânı
Nb. G. 860

Fehim, insanlardan ve toplumdaki şikâyet ederken İblis, cennet, dâne, Âdem sözcüklerini aynı ifadede toplamıştır.

İblise bahş-ı cennet eder sana dâne yok
Âdem bu kavmden nice etmez şikâyeti
FK. Tb. 2-1

Baki'nin bu beytinde, şeytanın Âdem ile Havva'yı “bu ağacın meyvesinden yerseniz ölümsüz olacaksınız” diyerek aldattığına işaret edilmiştir.

Mülk-i bâkî dir iken bâğ-ı İremden çıkdı
Yine mağrûr olur Âdem bu fenâ gül-zâre
B. G. 426

Şairler, insanların şeytana ve şeytan gibi insanlara meyil ve iltifat ettiğini; iyi kişilerin hiç ilgi görmeyip daima mahrum kaldıklarını ifade ederken bu olaya telmihte bulunmuşlardır.

İblise bahş-ı cennet eder sana dâne yok
Âdem bu kavmden nice etmez şikâyeti
FK. Tb. 2-1

1.1.2.5. Dünyaya İniş

Şairler güzel yerleri, kendi memleketlerini ve sevgilinin bulunduğu yeri cennete benzeterek, böyle yerlerden ayrılmayı Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmihle anlatmışlardır.

Ne kayu ayruldum ise bu hevâlu vâdiden
Ben ki bâğ-ı Huld gül-zâr-ı cinân terk itmişem
A.G. 421

Nâsîh bana mahalle-i dildârı ko deme
Bu pendî kimse virmedi cennetde Âdeme
Nc. G. 545

Şairler, aşk ve aşkıllık duygusunu ifade için, sevgilinin bulunduğu yerin cennetten; sevgiliye kavuşmuş olmanın da cennette bulunmaktan daha güzel olduğunu söylediklerinde, Âdem ismini kişi, insan manasına da gelmek üzere tevriyeli kullanarak Âdem'in aşk uğruna cennetten çıktığını ifade ederler. Aşk ile sevgilinin arasına gireni, onları birbirinden ayıranı da şeytana benzetirler.

Sürdi çıkardı cennet-i kûyından ol mehûn
Âdem rakîb-i dîve nice lâ'net itmesün
Nc. G. 427

Dediler bî-haberler bâğ-i cennet kûyuna benzer
Haber verdi bana andan gelen Âdem yalandır bu
F. G. 236

Şöyle bî-höd kıl mey-i 'aşkunla cânâ 'âşıkı
'Âleme hîç cennet-i kûyundan Âdem gelmesün
Nv. G. 367

Kûy-ı cânânı koyup anda turur mı Âdem
Zâhidâ bilmemiyüz cennet-i me'vâ didüğün
ŞY. G. 194

Kûyunda bak rakîb ile bana ki bilesin
Cennet içinde div ile Âdem hikâyetin

M. G..193

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Derd-i fûrkat Âdem'e rahat mı kordı dostum
Cennet-i kuyun eger Firdevs'e mânend olmasa
Nv. G. 425

'Âşıkâ ta'n etmek olmaz mübtelâdur neylesin
Âdeme mihr ü mahabbet bir belâdur neylesin
Nf. G. 91

Şeyh Galib'in şu beytinde de cennete teşbih edilen Mevlana dergâhıdır.

Olub âdem safâsın sürmedim Gâlib o firdevsin
Dahı hâlâ gözümde tûtiyadır matbah-ı Monlâ
ŞG. K. 8-18

Şu beyitlerde de Âdem'in dünya ve mülk düşkünlüğü, soy endişesi, nefis ve yiyecek yüzünden cennetten çıkmış olduğu düşünceleri vardır.

Kalmış Âdemden sarây-ı köhnedir mülk-i cihân
Kim değişmiş cennete vakf eylemiş evlâdına
Nb. G. 747

İbn-i vakt ol ey gönül görmez misin kim Âdemi
Lezzet-i nakd ile geçdi devlet-i câvîdden
Nv. G. 349

1.1.3. Nur-ı Muhammedî

Âdem'in alnına Hz. Muhammed'in nuru konulmuş ve diğer peygamberlerde taşınmıştır. Hz. Muhammed'in rûhunun ya da nûrunun her şeyden önce yaratıldığı düşüncesi ile söylenmiş beyitler çoktur (bkz. 1.21.1). Hz. Muhammed'in nuru Âdem'in alnına ya da göğsüne konulmuş, ondan sonraki peygamberlerde de bu nur taşınarak Hz. Muhammed'e kadar gelmiştir.

Âdem suyla toprağıdı kim nübüvveti
Rûzî itmiş idi Hâlik-i insân Muhammed'e
A. N. 3-6

Ana ol dem virilmişdi nübüvvet
Ki toprağ u su içindeydi Âdem
A. N. 58-34

Mustafâ nûrını alnında kodı
 Bil habîbüm nûrîdur bu nûr didi
 SÇ. Mv. 130

Sonra Havvâ alnına nakl itdi bil
 Durdı anda dahi niçe ay u yıl
 SÇ. Mv. 132

Sis dogdı ana nakl itdi bugûr
 Anun alnında tecelli kıldı nûr
 SÇ. Mv. 133

İrdi İbrâhîme İsmâîle hem
 Söz uzanur ger kalanın dir isem
 SÇ. Mv. 140

Şöyle vardı irdi ol nûr aslına
 İrişince ol Muhammed alnına
 SÇ. Mv. 146

1.1.4. Dünya Hayatı

1.1.4.1. Ayrılık

Cennetten çıkarıldıklarında Âdem Hindistan'da bir yere, Havva Cidde'ye indirilmiştir (Aydemir 1996:30). Üç yüz yıl hicran ile ağlayarak yaşamışlardır.

Buyrugın tutmazısan Âdem'leyin
 Üç yüz yılda yaşunı dindürmeye
 Y. 326

1.1.4.2. Kırlangıç

“Âdem cennetten Serendib'e, Havva Cidde'ye atılınca , aralarında haberleşmeye ve konuşmaya kırlangıç vasıta oldu. Hizmetine karşılık Âdem'in ikamet ettiği yerde yuva yapmaya izin istedi. Çünkü kırlangıç eti pek lezzetli olduğundan yılanlar yavrusunu yerlermiş. Neslinin devamı için bu çareyi bulmuş. Âdem ile Havva, kırlangıca kıyamete kadar Âdemoğullarının evlerinin duvarlarına yuva yapmaları imtiyazını vermişler. Kırlangıç Âdem'in

sakalından bir kıl, Havva'nın saçından bir tel istedi, verdiler. Bunlarla yavrularını yuvaya bağladı. İşte o günden beri kırlangıçlar yavrularını ayaklarından yuvaya bağlarlar." (Onay 1992:255).

Agaç karır devrân döner kuş budaga bir kez konar
Dahı sana kuş konmamış ne gügercin ne hod durac
Y. 21

Miyânın fıkır eden diller ki zülfün âşiyân etmiş
Perestû beççelerdir gûyiyâ bir mûya bağlanmış
Nl G. 181

1.1. 4.3. Âdem'in Ömrü

Ömrünün uzun olduğu ve dünya da bin yıl yaşadığı inancı ile de Âdem'e telmihler yapılmıştır. Sevgili ile beraber geçen vuslat anı, işret ve mutluluk demleri bin yıllık Âdem ömrüne bedeldir.

Sundular bir cür'a kim bin yıl yaşar içen tamâm
Bu perî-rûlar Necâtî bizi Âdem sandılar
Nc. G. 74

Meclisi cennete döndürdi cemâl-i sâkî
Bir nefesde sanemâ bin yaşar âdem bu ğice
Nc. G. 534

Bu demde nedür bin yaşamak Âdeme dirsен
Bu nükteyi selb eylemek idrâke ziyândur
Nf. K.10-7

Yâ bin yaşamaz mı o kişi kim ana hem-dem
Bir şîşe mey-i köhne vü bir tâze cevândur
Nf. K.10-8

Kad-i bülend mi 'ömr-i hezâr- sâl mıdır
O la'l-i nâb mı ser-çeşme-i zülâl mıdır
Nd. G. 34

1.1.4.4. Âdem'in Oğulları (Kâbil-Hâbil)

Kâbil ile Hâbil, Allah'a kurban adanmışlar; adağı kabul olunmayan Kâbil, Hâbil'i kıskançlık nedeniyle öldürmüştür. Bu beyitte Fuzûlî, aşkının büyüklüğünü, sadakatini, buna karşılık güzel sevgilisinin cefa edişini ifade için, kanlı yaş döken gözünün, dünyada ilk kan döken Kâbil'in tohumundan (soyundan) olduğunu söyleyerek bu olaya telmih yapmıştır.

N'ola kan dökmekte mâhir olsa çeşmim merdümü
Nutfe-i Kâbil'dir ü gamzen kimi üstâdı var

F. G. 75

1.2. ŞİT (Şis)

Âdem'den sonra gönderilen peygamberdir. Âdem'in oğludur. Allâh Âdem'e, Habil'e karşılık "hibetullah" olarak, yeni bir oğul verdi. Âdem'in bütün çocukları ikiz olarak doğduğu hâlde, Şit tek doğdu. Peygamberlik nûru Şit'e, ondan oğlu Enuş'a, sonra onun oğlu Kayna'ya, sonra İdris'e geçmiş ve diğer peygamberlerde taşınarak Hz. Muhammed'e ulaşmıştır. (Köksal 2004:67)

Şis dogdı ana nakl itdi bugûr
Anun alnında tecelli kıldı nûr
SÇ. Mv. 133

Bez dokumayı bu peygamberin icat ettiğine inanılır.

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokıdum bizi
Dâvûd'un görklü âvâzı âh idüp nâlişe geldüm
Y. 224

1.3. İDRİS

1.3.1. Alim İdris

Allâh'ın kitabından, Âdem ve Şit Peygamberlere indirilmiş olan suhurlardan çok çok ders yaptığı için kendisine İdris adı verilmiştir. İlk defa kılıç kullanan da odur. İdris, çok ibadet eden bir kişi idi (Köksal 2004:79,80). İlk defa kalem kullanarak yazı yazan; ilk defa ata binen; tıp ve astronomi sahasında maharetleri olan; Cebrail'in ilk defa vahiy getirdiği nebi odur. Alim ve arif bir peygamber olarak bilinir (Aydemir 1996: 43).

Kur'an-ı Kerim'de "Kitapta İdris'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik" (Meryem 19/56,57) denilmiştir. Bu ayet, İdris'in dördüncü kat göğe, yahut altıncı kat göğe, ya da yedinci kat göğe yükseltildiği; bir rivayete göre de diri olarak cennette bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Peygamberimiz'in Miraçta O'nu gördüğü ve selamlaştığı da tefsirlerde ve tarihlerde yer almıştır. Göğe nasıl çıktığına, yahut cennete nasıl gittiğine dair hikâyeler de anlatılmıştır. (Aydemir 1996:44)

Nâ'ilî, İdris'in gökte ya da cennette oluşu inanışının ikisini de benimsemiş olacak ki övdüğü kişileri yüceltmek amacıyla O'nun yüceltilmişliğine, ilim ve hikmet sahibi oluşuna telmihte bulunmuştur.

Düşünce şevk-ı temâsâsı sath-ı eflâke
Hakîm-i re'yine İdris hem-rikâb olmuş
Nl. K. 18-22

Huldu eylerdi ferâmûş eğer bir kere
Şeref-i sohbetine nâ'il olaydı İdris
Nl. K 33-5

İdris'e göklerin esrarı açılmış. 365 yaşında iken, Allâh O'nu göğe kaldırmış ve meleklerin tedrisine memur etmiştir (Levend,1980:108).

Galib, O'nun ilim, irfan ve marifet ile Allâh'a yaklaştığını düşünüyor.

Ma'rifet aldı anı rütbe-i istishâbe
Sanma kim tâli'i a'lâya çeker İdrîsi
ŞG. G. 369

1.3.2. Terzi İdris

İdris terzi idi; ilk kez iğne ile dikiş diken, elbise dikip giyen odur (Köksal 2004:80).

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokıdum bizi
Dâvûd'un görklü âvâzı âh idüp nâlişe geldüm
Y. 224

'İsâ başına sûzen-i gamzen sokındı tâ
Cennetde anı ilede İdrise armagân
M. K 2-13

1.4. Hz. NUH

Nuh, İdris göğe çıkarıldıktan sonra azan insanlara peygamber olarak gönderildi. Beş büyük peygamberden biri olan Nûh'un, kavmini putlara tapmaktan vazgeçirip dine döndürmek için verdiği mücadele, Kur'an-ı Kerim'de, Araf, Hûd, Müminûn, Şuârâ, Kamer ve Nûh surelerinde ayrıntılı olarak anlatılır. İnsanları doğru yola döndürmek için dokuz yüz elli yıl çabaladı (Ankebud 29/14); ama Nuh'un kendi oğlu Ken'an da dahil kavminin büyük bir çoğunluğu iman etmedi, hatta alaya alıp işkence ettiler. Sonra Nuh dayanamayıp "Rabbim! yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!" (Nuh 71/26) diyerek kavmine beddua etti.

Allah, Nuh'a bir gemi yapmasını, inananları ve her cins hayvandan dişi ve erkek olmak üzere birer çift gemiye almasını vahyetmiştir. Gemi tamamlandınca Allah, yerlerden suları fıskırtmış, gökten yağmur yağdırmıştır. Sular yüksek dağları aşmış; gemidekilerden başka bütün insanlar ve hayvanlar yok olup gitmiştir.

1.4.1 Tûfân

Nuh tufanı, bütün dünya kavimlerinin ve kültürlerinin ortak efsanesidir. Dünya edebiyatının ilk yazılı metinlerinden olan Gilgames Destanında, Utnapiştım tarafından anlatılan (Ramazanoğlu 2001:80-86) tufan, hemen bütün dünya dillerinde ve kültürlerinde anlatıla gelen bir hikâyedir. Bütün semavi dinlerin kitaplarında da yer almıştır.

Tûfân: çok yağan yağmur, sel, herkesi kavrayan ölüm anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

Gökten yağarak ve yerden kaynayarak tüm dünyayı su kaplamış, Nuh'un dine davetine uymadan Allâh'a inanmayıp azgınlığı sürdüren kavmi bu suda boğulmuştur. Bu olaya tufan denilir.

Kur'an-ı Kerim'in (Hud 11/40) ve (Mu'minûn 23/27) ayetlerinde geçen "fâra't-tennûr" (tandırdan sular kaynayınca) iberesi, değişik şekillerde yorumlanmıştır. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete göre "tandırdan suyun fışkırması" fecrin belirmesi ve sabahın gelmesidir. Diğer bir rivayette, bu ayetlerde geçen tandır, Nuh'un karısının ekmek pişirdiği tandırdır. Bu tandır

taştandı, Nuh'a Âdem'den miras kalmıştı. Tufan olacağı zaman su bu tandırdan fişkırmıştı. Başka rivayete göre de Nuh, bir ekmekçi dükkânına gitmişti, ekmekçi alay maksadıyla ona "hani beni korkuttuğun su, nereden gelecek?" diye sordu. Nuh da "senin tandırından" cevabını verdi. Ve hemen tandırdan su fişkırmaya başladı." (Yazıcı 1964:578) Tandırın benzetme yoluyla yeryüzü olduğu; "tandırdan su fişkırdı ve tandır kızıştı" sözlerinin iş işten geçti, iş tam kıvamına geldi çattı anlamında olduğu düşüncesi de vardır.

Kaynadı uş tenûrum 'aşk ile cûşa geldi
Gör bu tûfân içinde Nûham u hem nacâtem
Ns. G. 261-3

Şairler aşk acısı ile döktükleri göz yaşını tufanda yeryüzünü kaplayan sulara benzeterek mübalağa ve telmihte bulunmuşlardır.

Görenler Ahmedî yaşın idicek nevha hicründen
Ne Nûhî zıkr iderler dahı ne mevc-i tûfânı
A. G. 672

Hasretinden sanemâ bağrımıza kan dökülür
San ki Nûh âfetidir bahrına tûfân dökülür
Ş. G. 68

Nice tûfân oldı peydâ dîde-i hûn-pâşdan
Nûh çeşmüm yanına gelse dem urmaz yaşdan
B. G. 376

Mesîhî pîr-i dili gark ider gözün yaşı uş
Egerçi irmedi Nûha ziyân tûfândan
M. G. 195

Katre katre eşk-i hûn-âlûd kim rîzân olur
Yâd-sâz-ı vak'a-i dehşet-ger-i tûfân olur
ŞE. G. 68

Çeşmime gelmeden ey katre-i eşk etme hurûş
Bâ'is-i cûş-ı tûfân olacaksın âhir
FK. G. 66

Nûhun gemisin isde kim yahlaşdı tûfân kopmağa
Seyl-âb-ı şevkun şöyle kim bu çeşm-i giryân ahıdur
Ns. G. 111

Gözümde mevc-i hûn-ı dil degül tuğyân-ı âteşdür
Bu cism-i sûz-nâküm keştî-i tûfân-ı âteşdür
ŞY. G. 55

Kim teşne-i zülâl-i lebin oldı ey sanem
Tûfân-ı Nûhu görse olur çeşmine serâb
Nb. G. 21

Bî-çâre rûh-ı Nûh da tûfân-ı 'aşkdur
Tâ dîde eşk-rîz ü gönül nâle-hîz olur
FK. G. 90

Cûş-ı tûfân-ı cünûnundan edüp rem-kerde
Mevc-i âhûya gehi silsile-cünbân idi Kays
ŞG. G. 156

Gam ve kederin çokluğu da tufana telmih ve teşbih ile ifade olunur.

Nakl içün gördüğü tûfân-ı gamı 'uşşâka
Göz göz etmiş tenini bak pil-i vîrâne-i ney
ŞG. G. 338

Kasidelerde övülen kişilerin cömertliği, ihsanı, iyiliği abartılarak tufana teşbih edilir.

Bahr-ı ihsânından alsa mâye ger ebr-i matar
'Âleme her katresi tekrâr tûfân gösterir
FK. K. 10-32

1.4.1.1. Nûh'un Tufanda Ağlaması

Şairler kendi ağlamalarını, dert ve keder ile gözyaşı çokluğunu abartarak ifade için tufana telmihte bulundukları gibi, Nuh tufanının da Nuh'un göz yaşlarından meydana geldiğini söylemişlerdir.

Nuh'un, dokuz yüz elli yıl uğraşmasına rağmen kavminin Allâh'a ve kendisine inanmayışı, sonunda ailesinin ve inananların kurtarılarak, inanmayan zalimlerin ve azgınlara yok edilmesi için Allâh'a yalvarmak zorunda kalışı nedeniyle, bilhassa bu yalvarış sırasında ağlamış olması muhtemeldir. Tufan başladığında, halkının ve oğlunun dalgalar arasında boğulduğunu görüp, oğlunun kurtarılması için Allâh'a yalvardığında da ağladığı düşünülebilir. Nuh'un bu bedduaları ve yalvarışı Kur'an-ı Kerim'in (Hud 11/45, Şuara 26/118, Kamer 54/10, Nuh 71/26) ayetlerinde geçer.

Şair muhayyilesi Nuh'u ağlatmış, göz yaşlarını tufan etmiş ve kâfirleri boğdurtmuştur. Şairler, ağlama yönünden kendilerini Nuh'a, göz yaşlarını da tufana benzetmişlerdir.

Böyle ki ahar bu yüregümün kanı Nûh-vâr
Gark eyler üş bu ʿâlemi tûfâna gözlerüm
A. G. 419

Ehl-i tuğyâna eser eyleyemez girye-i Nûh
Gerçi her dem oları vâkıf-i tûfân eyler
F. K. 32-11

Dîde-i Nûh'uz ki âşûb-ı cihândur giryemüz
Belki tufâna dahı âfet-resândur giryemüz
FK. G. 127

Bu dünyada aşıklar aşk için ağlar, göz yaşı döker. Nuh da aşiktir; o yüzden ağlamış, göz yaşlarıyla tufan koparmıştır. Aşığın ve şairin göz yaşı Nuh'unkinden daha çoktur; daha büyük tufanlar meydana getirebilir.

Ol kadar eyleyeyim girye-i Nûhı icrâ
Nakş-ı keştî varak-ı keştî-i tûfân olsun
FK. G. 244

Bî-çâre rûh-ı Nûh da tûfân-ı 'aşkdur
Tâ dîde eşk-rîz ü gönül nâle-hîz olur
FK. G. 90

Nevha-i derd ile Nûh olmuşdu deştlerde
Girye-hîz-i müje-i hâr-ı mugaylan idi Kays
ŞG. G. 156

1.4.2. Nûh'un Gemisi

Mesîhî, kendisine hediye edilen bir atın yaşlı olduğunu ifade için “Nuh nebiden kalma” deyimini hatırlatacak bir ifade içinde Nuh’un gemisine işa-rette bulunuyor.

Keşti-i Nûha dahi ağaç taşıyalıdan
Kalmış yagırı yerleri sırtında yâdigâr
Ms. K. 17-11

Şairler gamı tufana, derdi unutturan gamdan kurtaran şarabı da Nuh’un gemisine benzetirler.

Tûfân-ı gussadur tolu âlem velî ana
Sâgar sefine bâde durur bâd-bân-ı Nûh
A. G. 113

Hücûm-i gamda bana anı etdi zevrâk-i mey
Kim etmedi anı tûfân olanda keşti-i Nûh
F. G 57

Şairler, aşkı tufana benzettiklerinde insanın vücudunu yahut gönlünü Nuh’un gemisine benzeterek, aşkın büyüklüğünü, coşkusunu, devamlı dalgalanan, inişli çıkışlı hallerini ifade için telmihte bulunmuşlardır.

Gözümde mevc-i hûn-ı dil degül tuğyân-ı âteşdür
Bu cism-i sûz-nâküm keştî-i tûfân-ı âteşdür
ŞY. G. 55

Mümkîn olurdu dilâ keştî-i câna halas
Âteş-i sûzân ile olmasa tûfân-ı ‘aşk
ŞY. G. 178

Etmedi tûfân-ı cefâ kârger
Fûlk-i dile lenger-i temkînimiz
Nl. G. 138

Bela, dert, keder tufanlarıyla dolu hayatta şair, kendisini tufanın dalgalarıyla oradan oraya sürüklenen Nuh’un gemisine, nefesini yelkene, ruhunu da kaptana benzetiyor.

Bu tufânzâr-ı hestîde ben ol keştî-i Nûhum ki
Nefes bâlâ-yı serde bâd-bân rûhum re' isimdir
Nb. G. 132

1.4.3. Nuh'un Kurtarıcılığı

Nuh, insan ve hayvan soylarını kurtarmıştır. Tanrı emriyle insanlardan inananları ve her hayvan türünden bir çift gemisine almış; gemi tufandan sonra Cudi'ye oturunca gemiden çıkmışlar ve yeryüzüne dağılmışlardır. İnsan nesli ve hayvan türleri yeniden bunlardan türemiştir.

Nuh gemiye aldığı müminlere, gemiye binmelerini, korkmamalarını, Allâh'ın izniyle geminin yüzeceğini ve bir yerde duracağını, Allâh'ın kendilerini koruyacağını söylemiştir (Hud 11/41). Nuh'un bu tevekkülüne işaretle şairler, tufana benzettikleri dert ve sıkıntıların Allâh'ın yardımıyla atlatılacağını telmih yoluyla belirtirler.

Ey Nâ'ilî mülâyemet eyleser rûzgâr
Emvâc-ı selsebîl ola tûfân-ı bahtımız
Nl. G. 143

Nâ-hudâ Nûh-ı nebî olduğu dem şek yokdur
Gavta-i varta-i tûfân bu nevbet de geçer
ŞG. G. 128

Çü lutfı var hoş ol iy Ahmedî ki tufândan
Kayu yoh ana ki mellâhdur sefîne-i Nûh
A. G. 105

Tasavvufi anlamda, Allâh'ın tecellileri karşısında düşülen hayret hali tufana, insanı bu halden kurtaracak olan hikmet, İlâhî bilgi ve lütuf gemiye benzetilmektedir.

Hayret denizi 'âlemi gark etti Şeyhîyâ
Kanı necât bulmağa hikmet sefinesi
Ş. G. 184

Yine tasavvufta, salikin ulaştığı son mertebe olarak düşünülen fenâ hali tufana, alemleri kaplayan denize benzetilir; derviş bu halden kurtulmayı zaten istemez. Nailî'nin beytinde, tüm kâinatın, bütün yaratılmışlarıyla evrenin,

Allah'ın çeşitli suretlerdeki görüntülerinden meydana gelen tecelliler denizi olduğu; insanın da bu görüntüler arasında bulunduğu, burada boğulmaktan ancak Allah'ın kurtarabileceği düşüncesi de vardır.

Keştî-i Nûh'ı n'ider bahr-i fenâya gark olan
Mâhî-i deryâ ider mi mevc-i tûfândan hazer
Nv. K. 2-60

Sensin yine muhlis bizi gark-âb-ı fenâdan
Ne zevrâk u ne Nûh u ne tûfân biliriz
Nl. G. 134

Neciyyu'llâh, Nuh'a verilen bir sıfattır. Daima Allâh'a yönelip çok yalvardığı, çok münâcâtta bulunduğu, böylece Allâh da ondan himmetini, feyzini esirgemediği için bu ad verilmiştir.

Sultan Selim Han'ın Mevlânâ türbesinin yeşil kubbesini tamir ettirmesi münasebetiyle yazılan tarih kasidesinde Galib, Nuh'un gemisine telmihte bulunmuştur. "Bismillâhi mecrâhâ" (Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır.) sözü (Hud 11/ 41) ayetinden aynen alınmıştır.

Sevâd-ı milketidir keştî-i Nûh-ı Neciyyu'llâh
Necât ümmîd edenler işte "Bismillâhi mecrâhâ"
ŞG. Tr. 35-25

Nuh'un alnında Nûr-ı Muhammedî bulunduğu, Hz. Muhammed'e kadar taşınması gerektiği için gemisi ve insan soyu tufandan kurtulmuştur.

Cebîn-i Nûhda fânûs yakmasa nûr
Sefîne bulmaz idi sâhil-i necâta sebîl
S. N. 3-33

1.4.4. Nuh'un Ömrü

Kur'an-ı Kerim'de, Nuh'un kendi kavmine uyarıcı olarak gönderildiği; bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldığı; sonra tufan meydana geldiği bildirilmiştir (Ankebud 29/14). Demek ki tufandan önce dokuz yüz elli yıl olmak üzere, tufandan sonra da yaşadığına göre, Nuh'un çok uzun bir ömrü olmuştur.

“Nuh’un ömrü kadar uzun ömrü de olsa insan ölümden kutulamaz” düşüncesini şair, vücudu kayığa, ölümü tufana benzeterek ifade etmiştir.

‘Ömr-i Nuh olsa müyesser yok elünden hîç halâs
Fülk-i cismi ğarka-i tûfân idersin ‘akıbet

Nv. Mrs. 1-6

Tasavvufî manâda Allâh’a ulaşma yolunda çok cefa çekmedikçe fenafil-laha ulaşamaz anlamında Nuh’un ömrünün uzun oluşuna ve tufana işaret edilir.

Bin yıl cefâ çekmeyince Nûh gibi
Tûfânında gemiye bindürmeye

Y. 326

Şairler aşk duygularını, vuslatın mutluluğunu ve hicrin acı veren derin hayallerini dile getirirken bu hususa telmihlere başvurmuşlardır. Güzellerle sohbetin şaire, Nuh ömrüne sığacak kadar bir duygu zenginliği verdiği telmihle ifade edilir. Sevgiliyle sohbet gibi ayrılık acısının da bir anı insana bin yıl gibi gelir. Sevgili güzelliği ile Yusuf gibi adeta ölümsüzleşir. Aşığın nasibi ise Eyyüb’ün derdi kadar şiddetli olan hicrandır.

Hûbların sohbetine şükrâne
Genc-i Kârûn u ‘ömr-i Nûh edelim
Ş. G. 122

Visâlinle güzârân bir deme dîvân-ı kismetde
Berât-ı ‘ayş-ı Cem Menşûr-ı ‘ömr-i Nûh yazmışlar
Nl. G. 87

Bir demi bin yıl kadardur derd-i hecrün ey tabîb
Vasl umaruz ‘ömr-i Nûh u şiddet-i Eyyüb ile
Nc. G 506

Düşdi garîk-i dîde o tûfân-ı hûna kim
Çıkmak muhâldür yüzerek olsa ‘ömr-i Nûh
S. G0. 54

Bana müyesser eyleyen Eyyûb derdini
Kılmuş nasîb sana cemâl ile ‘ömr-i Nûh

Kasidelerde övülen kişilere ömrünün Nuh ömrü gibi uzun olması şeklinde dua edilir.

Nûh ‘ömrin virsün Allâhum hatâdan saklasun
Yıksa bünyâd-ı sarây-ı ‘âlemi tûfân eger
B. K. 13-15

Zamânun ola ‘ömr-i Nuh’a mu’âdil
Ola devletünle ‘adalet mu’âsır
Nv. K. 55-19

1.5. HÛD - SALİH

Âd, Yemen taraflarında bulunan ve Arapların aslı sayılan bir kavimdir ki bunlara, Hûd, peygamber olarak gönderilmiştir. Semûd, Hicâz'la, Şâm arasında yerleşmiş bir kavimdi; bunlara da Salih, peygamber olarak gönderilmişti. Her iki kâvim de imân'a gelmediklerinden Ad kavmi bir kasırga ile, Semûd kavmi gökten gelen yüksek bir ses ile helâk edilmişlerdir. (Gölpınarlı 1989:c.1/571)

Salih Peygamber'e mucize olarak bir dişi deve verilmişti. Deve, Salih'in işaretiyle bir kayadan çıkmış ve hemen doğurmuştu. Ülkelerindeki suyu, deve ile yavrusunun ve halkın nöbetle içmeleri kararlaştırılmıştı. Semûd kavmi bunu kabul etmemiş; su, yalnız kendilerinin olsun diye deveyi öldürmüşlerdi. Bunun üzerine gökten, çetin bir ses duyuldu. Salih'le ona inananlardan başka hepsi öldü. (Gölpınarlı 1989:c.2/475)

Bu beyitlerde, övülen kişinin atının süratinden meydana gelen rüzgâr ile düşmanın helâk olduğu, Âd kavmini yok eden kasırgaya telmihle ifade edilmiştir.

Rezmünde sümm-i esbün ile hasm olur helâk
Gûyâ ki bâd-ı sarsar-ı kahr ile kavm-i 'Âd
Nv. K. 11-21

Bâd-pâ esbâna pâmâl oldu düşmen 'askeri
Görmemiştir böyle bir tûfân-ı bâdı kavm-i 'Âd
FK. Kt. 7

Bu beytinde Nef'î, övdüğü kişinin iyi bir idareci olduğunu anlatmak için onu çobana benzeterek, Âd kavminin koyunlarının vadilere sığmayacak kadar çokluğuna telmihle, bu kadar büyük ve kalabalık sürüleri bile yönetebileceğini, biraz da istihza ile, söylemiştir.

O terkîb ile beşbin yıl mukaddem gelse dünyâya
'Aceb çoban olurdu gûsfend-i kavm-i Âd üzre
Nf. K. 44-16

Âd ve Semûd kavimlerinin olayına işaretle Nedim, naz ile aşıkları usandırmalarından dolayı güzellere; belki de, halka karşı soğuk ve ilgisiz oluşlarından dolayı mevki sahiplerine, sitemde bulunuyor.

Kahr eylediler bâd-ı bürût ile cihânı
Bakmaz mı bu câh ehli ‘aceb ‘Âd u Semûd’a
Nd. G.124-3

Âd kavmini yok eden rüzgâr ve Semud’u helâk eden semavî ses, iyileri kötülerden ayırt etmiş, sadece kâfirleri helâk etmiştir. Sabit de kötülerin, kâfirlerin, günahkârların seçilip ayrıldığı mahşer gününde, şefaata diliyor.

Miyân-ı şûriş-i âşûb-hîz-i mahşerde
O dem ki ayrıla güm-geşteğân-ı ‘Âd ü Semûd
S. N. 2-46

1.6. Hz. İBRAHİM – İSMA’İL

Beş büyük peygamberden biridir. Kur’an-ı Kerim’de altmış dokuz yerde İbrâhîm’in adı geçer. 14. sûrenin adı da İbrahim’dir. Halil, dost demektir. (Nisa 4/125) ayetinde “Allah İbrahim’i dost edinmiştir” denilmektedir. Hz. İbrahim’in diğer adı da “Halil”, “Halilullah” ve “Halilürrahman” dır.

1.6.1. İbrâhîm’in Huyu

Kur’an-ı Kerim’de İbrahim değişik isim ve sıfatlarla anılmış ve kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. O’nun ayetlerde geçen sıfatlarının bazıları: Hanif (doğru yolu bulan, Hak dinine bağlanan, şirk ve dalaleti terkle Allâh’ın birliğine inanan), Halil, Halîm (yumuşak huylu), Evvâh (çok ah iden, çok dua eden, merhametli, içli, duygulu), Münîb (tövbe edip Hak yoluna dönen), Kânit (Allâh’ın emirlerine itaat eden), Şâkir (şükür ve hamd eden)’dir. (Nahl 16/120-122) ayetlerinde İbrahim’in, “Hakk’a yönelen, Allah’a itaat eden bir önder” olduğu, “Allah’ın nimetlerine şükrettiği”; Allâh’ın O’nu, “seçtiği ve doğru yola ilettiği”, “O’na dünya da güzellik verdiği, O’nun âhirette de sâlihlerden olduğu” söylenmiştir.

Şairler şu beyitlerde İbrahim Peygamberin, azim sahibi, sabırlı, metin bir kişi olduğunu; yumuşak huylu, mütevekkil, temiz kalpli, içten bir sevgi ile Allâh’a bağlı, gerçek bir dost olduğunu, telmih ve iktibas ile belirtmişlerdir.

Sensin İbrâhîm’e viren ‘azm ü İsmâ’il’e sabr
Hem viren Ya’kûb’a hüzn ü Yûsuf’a hüsn ü cemâl
A. K. 2-20

‘Üd bigi yanar iken Ahmedî’nün nâlesin
İşiden dir “inne İbrâhîme evvâhün münîb”
A. G. 63

Ahmedîyi didi ‘ışkunda gören
İnne İbrâhîme evvâhün halîm
A. G. 449

Yâr mihrinde gerekdür Ahmedî
Sende İbrâhîm-vâr kalb-i selîm
A. G. 442

Halil'ün hullesi Ya'kûb'un âhı
Yûsuf'un bendile zindânı sensin
Y. 282

İbrahim ateşe atıldığı zaman, Cebrail bir cennet gömleği getirmiş giydirmiştir. Bu olaya göre, her ne kadar, elbise anlamındaki hulle kelimesi de İbrahim'le ilgili ise de, bu beyitteki hulle sözcüğü “Halil” ile ilgili olan “hullet” anlamında olsa gerektir.

1.6.2. Allâh'ı Arayış

Gördüğü bir rüya nedeniyle yeni doğan çocukları öldürten Nemrud'dan saklamak için annesi, İbrahim'i bir mağarada doğurmuş; büyütünceye kadar saklamış. O büyüyünce mağaradan çıkmak istemiş, annesi güneş battıktan sonra onu dışarı çıkarmış. Allâh O'na, şüphe etmeksizin, kesin bilgiye sahip olması için göklerdeki ve yerdeki hükümlerini, kudretini, azametini, tedbir ve tasarrufunu göstermiştir. İbrahim, gökte parlak bir yıldız görünce “benim rabbim bu” demiş. Sonra ayı, daha sonra da güneşi gördüğünde “rabbim bu” diye düşünmüş. Ama hepsinin de bir müddet göründükten sonra batıp, kaybolduğunu görünce de “kaybolup giden bu şeyler benim rabbim olamaz. Bunları da beni de yaratan, bunlara benzemeyen, bir başka yüce yaratıcı var; benim Rabbim işte O'dur” (En'am 6/75-79) diye düşünüp akıl yürüterek, yaratılmış olanların delaletiyle yaratana bulmuştur.

Eserden müessire (o eseri yapana), sanattan sanatkâra, yaratılıştan yaratana, sonuçtan sebebe götüren delîle, “burhan-ı innî” (elbetteli delîl) denilir. Galib bu beytinde bu olaya işaret etmektedir.

Mîhr ü meh gâhî ufûl u geh gurûbıyla geçüp
Dâ'imâ “bürhân-ı innî”ye verir fer rûz u şeb
ŞG. K. 1-6

Fuzuli, şarap kadehi ile sakiyi ay ve güneşe, irfan yolcusunu da Halil'e benzeterek ilahi aşkın yol göstericiliğini ifade etmiştir.

Reh-rev-i 'irfâna bestir sâğar ü sâki delîl
Kim meh ü hurşîdden tapmış temennâsın Halîl
F. G. 177

1.6.3. İbrahim'in Putları Kırması

İbrahim'in babası put yapar ve satardı; Nemrud'un put yapıcısı ve putlara bakıcısı, yahut veziriydi. Adı Azer'di, yaptığı putları oğullarına verir sattırır. İbrahim, satmağa götürdüğü putları sokaklarda, yerlerde sürütür, satmadan geri getirirdi.

Putlara tapan Babil halkı, bir bayram günü âdetleri üzere put-haneye yemek götürdüler; bereket ve lezzet kazanacağı inancıyla yemekleri putlarının önüne koydular. Daha sonra da eğlenme yerlerine gittiler. İbrahim'i de götürmek istediler, ancak o, hasta olduğunu söyleyerek gitmedi. Onlar gidince, İbrahim put-haneye girip putların hepsini kırdı, içlerinden sadece en büyüğünü, ona sorsunlar diye sağlam bıraktı.

Eğlenceden dönen halk, bıraktıkları yemeklerini almak için put-haneye geldiklerinde, putların kırılmış olduğunu görünce, bunları kıranın İbrahim olabileceğini düşündüler; O'nu çağırıp sorguya çektiler. Sen mi kırdın putları diye sordular. İbrahim, büyük putu göstererek, "büyükleri bu, belki de o yapmıştır; söyleyebilirse ona sorun" dedi. Bu söz üzerine utanıp başlarını eğdiler. İbrahim, "yuh olsun size. Size bir faydası dokunmadığı gibi zararı da olmayan şeylere tapıyorsunuz da Allah'ı bırakıyorsunuz" dedi. Bu olay (Enbiya 21/57-68), (Saffat 29/91-97) ayetlerinde anlatılır.

Bu olaydan ilham alan şairler, sevgilinin güzelliğinden, kalbinin katılığından, hayatın cefalarından bahsederken telmihte bulunmuşlardır.

Azer ateş demektir, bu anlamdan kinaye ile aşk ve put yapan manâlarında; put kelimesi de, put ve güzel anlamlarında, şairler tarafından çoğu zaman tevriye ve kinaye ile kullanılmıştır.

Sen Halîlin hüsn-i cân-bahşında î mân buldular
Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer
Ş. G. 57

Gamundan sûret-i Erjeng bî-hûş
Fîrâkundan büt-i Âzer şikeste
B. G. 473

Geh Zekeryâ kimi çekmiş çok cefâlar bıçkıdan
Geh büt-i Âzer kimi olmuş giriftâr-ı teber
F. K. 34-6

1.6.4. İbrâhim'in Ateşe Atılması

Sonuçta İbrahim'i suçlu buldular. Nemrud, yakılarak cezalandırılmasına karar verdi. Hazırlanan ateşin alevi, en şiddetli ve hararetli duruma geldiğinde İbrahim 'i mancınıkla fırlatıp ateşe attılar. Ancak Allah'ın emriyle ateş İbrahim'e karşı serin ve zararsız oldu; O'nu yakmadı.

‘Âteş-i Nemrûda girsem tan mı İbrâhim-sıfat
Ança bütler sıymışam gebrün kilisâsında men
Ns. G. 346-6

Cebrail, Allâh'ın emriyle havada İbrahim'i tuttu; ve ihtiyacını sordu. İbrahim: “Ben Allâh'ın kuluyum; hâcetim onadır, sana değildir. Allâh ne dilerse yapsın” dedi. İbrahim'in ismi Halilullâh oldu.” (Levend,1980:111)

Ey Halîlim âteş-i sûzâna pertâb etseler
Hazret-i Cibrîlden ‘aşk ehli feryâd istemez
AP. G. 116

Aşk derdine düşen derman-ı gayrı istemez
Âteş-i sûzâna istiğna ile girdi Halil
H. G. 310

İbrahim ateşin içine atılınca, Allâh, ateşe “ İbrahim'e serinlik ve esenlik ol!” dedi. (Enbiya 21/69), ateşin ortasında bir meydan açıldı, pınarların aktığı, yeşillik bir gül bahçesi haline geldi.

Hayalî, Allâh dostlarının gönlünde korku olmayacağını söylüyor; Mesihî ise, soğuk bir kışı tasvir ederken, soğuğu Nemrud'a, ateşi ise gülistana benzeterek, her şeyi yaratan ve hayat veren Kadir Tanrı, ateşi bir gül bahçesi gibi insanların hizmetine vermeseydi bu nemrut soğuk alemini öldürürdü demiştir.

Reşk-i a'dâdan Hayâlî çekme mihnet sâbir ol
Eyledi Hak â'teş-i Nemrûdu gülzâr-ı Halil
H. G. 313

Öldürürdü cümle ‘âlem halkını Nemrûd-ı berd
Ger gülistân itmeyeydi âteşi Hayy ü Kadîr
Ms. K. 11-5

Şairler, bu olayı aşk duygularıyla birleştirerek şiirlerine konu edinmişlerdir. Sevgili uğruna, aşk ile ateşe girildiğinde o ateşin aşığa gül gibi görünceği; aşkın, insanın dünyasını ve gönlünü gül bahçesine çevirdiğini, insanı Allâh dostluğuna kadar yücelttiğini; güzelliğin, aşkın, sevginin ve vuslat ümidinin dünya gamını, derdini, ıstırabını hafiflettiğini, cehennemi cennet ettiğini telmih yoluyla anlatmışlardır.

İbrâhîm'e Nemrûd odın 'aşkdur gülistân eyleyen
'Aşkdan çün irdi bir nazar gül-zâr oldu nâr olmadı
Y. 386

Halîl-vâr olur isen tarîk-ı hulletde
Yakîn bu kim ola âteş sana gül ü reyhân
A. K. 64-28

Ahmedî şem^c bigi 'aşk odı ider seni nûr
Nâr-ı Nemrûd durur ki itdi Birâhîmi Halîl
A. G. 392

Hüsnün hayâli vaslun ümîdiyle 'âşık
Nâr-ı câhîmi gül-şen-i bâğ-ı cinân ider
B. G. 109

Aşk ve hasret, ateşe; vuslat, sevgili ya da sevgilinin bulunduğu yer gülistan; gam, keder Nemrud'a; gönül ya da aşık İbrahim'e benzetilerek aşk duyguları ifade edilmiştir.

Yanarum hasret-i şevk-i ruhun ile yanarum
Cân atup gitmez isem sahn-ı gülistâna degin
Nc. G. 429

Ne gussa câna Nemrûd-ı gamundan çünki olmuşdur
Dil İbrâhimine şevk-i ruhunla gülsitân âteş
Ms. G.108

Bu beyitte Yahya, sevgilinin yüzünün aksettiği kadehi İskender aynasına benzetilenler olduğunu; oysa kendisinin, bâdeyi İbrahim'in atıldığı ateşe benzettiğini söylüyor. Bâde aşk ise, aşk ateşine aşık, sevgilinin yüzünün aksini görmek ümidiyle, Halil'in ateşe atıldığı gibi atılıyor.

‘Aks-ı ruhsârunla mir’ât-ı Sikender didiler
Ben Halîl’üm âteş-i Nemrûd dirdüm bâdeye
ŞY. G. 343

H. Muhammed’in atası olduğu için, ateş İbrahim’e gül bahçesi olmuştur.

E’s-selâm ey ceddin olmakla Halîle etdi Hak
Âteş-i Nemrûdu bir gülzâr-ı hurrem e’s-selâm
Nb. G. 537

Kasidelerde övülen kişinin ahlakından, yumuşak huyundan, cömertliğinden söz edilirken de bu olaya telmihte bulunulur. Hele övülen kişinin adı İbrahim ya da Halil ise bu telmih mutlaka yapılır.

Bûy-i hulkundan iderse şemmesin izhâr gül
Nâr-ı Nemrûd’ı Halil’e göstere envâr gül
Nv. K. 31-1

Semiyy-i cedd-i Resûl-i Hudâ ki lutfundan
Cihânda âteş-i endûh u gam olur gülzâr
Nd. K. 7-37

İbrahim’in, etrafında halka halinde toplanmış insan kalabalığının ve Nemrut’un seyrettiği, ateşle çevrili gül bahçesinde oturuşu manzarasına “siyasetgâh-ı İbrahim” denilmiştir. Yüzü gül bahçesi olan güzelin ateş gibi olan yanakları, saç ve kaşı ile çevrili olunca, şaire siyasetgâh-ı İbrahim’i düşündürmüştür.

Ruhu nâr iki zülfü üzre karşı
Siyasetgâh-ı İbrahime benzer
H. G. 74

Ateş içinde ab göstermek deyimi de buradan doğmuştur.

Tâb-ı meyden sanma hûy-rîz oldu rûy-ı enveri
Âteş üzre âb gösterdi ruhi i’câz ile
ŞE. G. 171

1.6.5. İbrâhim'in Kâbe'yi Yapması

Kur'an-ı Kerim'de, Allâh'ın İbrahim'e Kâbe'nin yerini gösterdiği (Hacc 22/26); Beytullah'ı oğlu İsmâ'il ile beraber inşa ettikleri; orada İbrahim'in makamının bulunduğu bildirilir (Bakara 2/125, 127, Al-i İmran 3/97).

Yunus'un ifadesine göre, İbrahim Allah'ın evini yapmış ve bu evi yapmanın şükrü için oğlu İsmail'i kurban etmek istemiştir.

İbrâhîm Halîl geldi Ka'be'ye bünyâd urdı
Oğlına bıçak çaldı İsmâil kurbân kanı
Y. 396

İbrahim Allah'ın dostudur; Allah'ın evinde O'nun makamı vardır. Bu yüce bir makamdır; Allah'ın dostluğunu, rızasını kazanan kişi böyle bir makama ulaşmışçasına yücelir.

Makâm-ı kadr-i İbrâhîmin eyle kadrini iz'ân
Kelâm-ı Hakda hayyiz-kerde-i zikr ü senâdır bu
ŞE. Mm. 3-5

Sevgilinin eşiği, evi, bulunduğu yer Kâbe'dir; ve bu ezelden beri, bezm-i elestten beri böyledir.

Benzedürken yâr eşigin ehl-i diller Ka'be'ye
Başlamamış idi İbrâhim-i Âzer Ka'be'ye
Nc. G. 456

Asitânında olupdur ol mehûn cismi seffîd
San Halîlu'llâh durur kim kodı mermer Ka' beye
Ms. G. 233

İnsanın gönlü, kalbi Kâbe'ye benzetilirken, Kâbe'nin İbrahim tarafından inşa edilmiş, Allâh'ın evi olduğu hatırlatılarak, o evi yıkmak değil imar etmek gerektiği belirtilir.

Yıkma dil hânesin ey Yûsuf-ı sâni ki Halîl
Böyle sünnet komadı Kâ'beyi bünyâd edicek
AP. G. 152

Hâne-i kalbüm eylesün termîm
Ka'be yapmak dilerse İbrâhim
B. G. 342

Yapdığında yazmış İbrâhim-i Âzer Ka'beye
Yap gönül varmak dilersen ey birâder Ka'beye
H. G. 496

Mukarrerdür bu 'arif gönli yapmak Ka'be yapmakdur
Revâdur Ka'be bünyâd idesin şâhum Halîl-âsâ
Nv. K. 4-14

1.6.6. Kumun Buğday, Un Yahut Mercimek Olması

Nemrud çok zalim bir hükümdardı. Halkın ürettiği mahsulü elinden alır, sonra onlara satar ya da itaat karşılığı verirdi. Ahali onun önünden geçerken “rabbiniz kimdir?” diye sorardı. Halk “rabbimiz sensin” derdi. İbrahim de buğday almak için gitmişti; Ona da sordu. İbrahim: “yaratıkları diriltten ve öldüren benim rabbimdir” diye cevap verince, Nemrud “ben de diriltiyor ve öldürüyorum” dedi. Bunun üzerine İbrahim: Allâh güneşi doğudan doğduruyor; sözün doğru ise sen de güneşi batıdan doğdur” dediğinde, Nemrud cevaptan aciz kalarak sustu. İbrahim’e hububat vermedi. İbrahim evine dönüşünde bir kum tepesinden geçerken “buradan kum doldurup götürsem, ev halkı çuvalı dolu görünce ilk anda hatırları hoş olur” diye düşündü. Çuvala temiz kum doldurarak eve götürdü; bir kenara koyup kendisi uyudu. Uyandığında ekmek ve yiyecek hazırlanmış olduğunu görünce eşine, “bu nereden geldi” diye sordu. Eşi, “senin getirdiğin undan (buğdaydan) yaptım” dedi (Aydemir 1996:59).

Semra Tunç, bir makalesinde, Abdülvâsi Çelebi’nin Halil-nâme’sinden naklen, İbrahim’in çuvalara doldurduğu kumun mercimek olduğunu anlatır: “...İbrâhîm, ailesi ve inananlarla birlikte Filistin’e göç eder. Bir süre orada kalmaları için Cebrail vasıtasıyla Allâh’tan emir gelir. Fakat bir zaman sonra bölgede kuraklık ve kıtlık baş gösterir. Civarda İbrâhîm’i seven zengin bir dostu vardır. Zahire almak için, İbrâhîm ona gider. Ancak onda da yoktur. Dostu, bulursa satın alması için ona altın verir. Fakat satan da yoktur. Bunun üzerine İbrâhîm, boş dönmek için çuvalara kum doldurur, evine döner. Çok üzgün bir şekilde oturmakta olan İbrâhîm’e karısı Sara gelir. Dostunun dünyada hiç görülmedik buğday ve mercimek verdiğini söyler. İbrâhîm çok şaşırır, çuvalara bakar ve çuvalardaki kumun, Allâh’ın lütfuyla buğday ve mercimek olduğunu görerek Allâh’a şükürler eder. Buğday ve mercimeği

halkı arasında paylaştırıp bir kısmını tohumluk ayırır, tohum isteyene verir, İlâhî lütufla bu tohumlardan bereket hiç eksik olmaz. Bu buğdaya “sultânî buğday”, mercimeğe “Halîlî mercimek ” denir. Dünyada ekilip biçilen buğday ve mercimek de bu tohumdandır” (Tunç 2005).

İbrahim’in çuvallara doldurarak evine götürdüğü kumun un yahut buğday olması, kaynaklarda ve halk hikâyelerinde çeşitli şekillerde anlatılmaktadır. Mercimek olması rivayeti Yrd. Doç.Dr.Semra Tunç’un, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları internet adresinde ulaştığımız makalesinde etraflıca anlatılmıştır. Gerek bu makalede verilen örneklerde, gerekse bizim tespit ettiğimiz beyitlerde bu hikâye, İbrahim’in sofrasının zengin ve tükenmez olduğunu; O’nun cömert, konuk kabul eden ve ağırlayan, insanlara iyilik ve yardım etmeyi seven kişiliğini ifade etmek; ayrıca O’nun yumuşak huylu, doğru, mütevekkil bir ahlâk edindiği için Allâh’ın dostluğunu kazanıp, lütuf ve ihsanına nail olduğuna telmihle, insanların da böyle güzel ahlâka sahip olmalarını öğütlemek amacıyla söylenmiştir.

Şu âsiyâbda ahlâkun eyleyüp tebdîl
Çuvâl-ı rîki dakîk idegör Halîl gibi
S. G. 338

İnsanın hayatını sürdürmesi için gerekli olan rızkı Allâh’tan istemesi gerektiği; enbiyanın ve evliyanın da O’ndan istediği, bu olaya telmih ile ifade edilir.

Hirmeninden k’enbiyâ vü evliyâdur hûşe-çîn
Âdem umar dâne-i gendüm Halîlullah ‘ades
Ş. K. 2-10

Sevgilinin beninden bahsedilirken bu olaya işaret gerektiğinde, buğdaya ve mercimeğe teşbih edilir. Şairlerimiz, kumun un ya da buğday olmasından çok, mercimek olması rivayetini tercih etmişlerdir. “Halil’in ‘adesi” kutsaldır; Allâh’ın bir lütfudur; şifalıdır. Allâh’ın İsrailoğullarına ikram ettiği bıldırcından ve kudret helvasından daha değerlidir. Bu yüzden dosta ikram edilir.

Kim fülûle benzetse benin yüzü karadır
Kim fülûlü yeg gördi Halîlin ‘adesinden
AP. G. 235

Hâl ü hatı bize ‘ades ü sebzezârdur
Minnet Halîl hânına selvâ nedür yâ men
Ş. K. 7-20

Bu beyitte, sevgili Halil’e, beni mercimeğe, aşık da konuğa benzetilmiş ve İbrahim’in konuk ağırlaması ile mercimek ihsanına telmih yapılmıştır.

Dîdâr ile ahhâbın ider yâr ziyâfet
Hâl-i ruhını hân-ı Halil’e ‘ades eyler
Nv. G. 98

Bu beyitte de şair sevgilinin, gönlünü saçında konukladığını, mercimeğe ya da buğdaya benzeyen benini ikram ettiğini hayalinde canlandırıyor. Sevgiliyi Halil’e benzetiyor.

Gönlümi zülfinde hâliyle konuklar ol Halîl
Dâneler izhâr ider bir gicelik mihmânına
Ms. G. 234

Bu beyitte Halilullah’ın atıldığı ateşin gülistan olmasına ve O’nun ziraatçılık yapıp mercimek ekmesine işaret edilmiştir. Yine, sevgili Halil, yüzü gülistan, beni ‘adestir.

Ey Halîlüm ne ‘aceb hüsnün gülîstânunda biz
Mezra‘-ı la‘lünde cân ekdükçe biter mercimek
Nc. G. 327

1.6.7. Halil İbrahim Sofrası

Allâh, İbrahim’e dünyada güzellik, iyilik, bereket vermiştir. O, verilen nimetlere çok şükredicidir (Nahl 16/121-122). Allâh O’na ateşi serinlik etmiş; çuvallara doldurduğu kumu un, buğday veya mercimek yapmıştır. İbrahim cömert, misafiri ve ikramı seven bir kişiydi; hayır için sarf edip ikramda bulundukça malı ve erzakı artardı. Ne kadar çok kişi yese sofrasında yiyecek eksilmezdi.

Ahlâkî bir değer olarak cömertlikten, misafirperverlikten, mal ve servetin helâl kazanılıp iyi yolda harcanmasından, sofraya ve kazanca bereket dilenmesinden söz edildiğinde İbrahim’e telmihte bulunulur.

Ol mâl ki Halîl'ündür hayırlara yilterler anı
Ol mâl ki Kârûn'undur ıssı hiç rahat bulımaya
Y. 316

Kasidelerde memduhun cömertliği, misafirperverliği, ikramı, iyilik ve ihsanı övülürken; yahut memduha dua edilirken İbrahim hatırlatılır.

Bezl ile az ola mı ni'met-i cûd u keremün
Yimeden eksile mi h'ân-ı Halîlü'r-Rahmân
B. K. 2-55

Dökülsün hân-ı ihsânun Halîl-âsâ cenâbunda
Simâtun bî-kerân u nân ü ni'met bî-şümâr olsun
Nv. K. 41-10

Berekât-ı Halîl-i rahmândur
Ki yetiştürdi Nîl-i lütfı piring
S. K. 29-3

Bu beyitte aşkı Halil'e benzeten Galib, Mevlânâ tekkesinin ilham ve irfan kaynağı olduğunu, onun ilim, irfan ve aşk nimetleriyle dolu sofrasının ufuklara kadar çekilmiş çok geniş bir sofraya olduğunu, İbrahim'in sofrasına ve ateşin O'na gül bahçesi olmasına telmih ile anlatıyor.

Çekilmişdir simât-ı ni'met-i elvânı âfâka
Hâlil-i 'aşka gülzâr-ı safâdır matbah-ı Monlâ
ŞG. K. 8-4

Bursa kaplıcaları vasfında yazılan bir gazelde kaplıca, konuk ağırlama yönünden Halilullah'a benzetilmiştir.

Kendüyi vakf eyleyüp yollar gözetmezdi müdâm
Ger Halilullâh gibi sevmese mihmân Kapluca
Nc. G. 473

Kur'an-ı Kerim'de, Lût kavmini helâke giden meleklerin, İbrahim'e uğradıkları, O'na ve eşine İshak'la Ya'kub'u müjdeledikleri bildirilir (Hud 11/ 69-76). (Hicr 15/51-60) ayetlerimde de İbrahim'in bu melekleri misafir olarak kabul ettiği ve ikramda bulunduğu hikâye edilir: Misafirlerine yemek ikram etti ise de onlar yemedi. Bundan dolayı İbrahim'in kalbine biraz şüphe düştü. O zamanın âdetine göre bir eve misafir gelip, ikram edilenden bir şey

yerse ondan emin olunurdu; misafir bir şey yemezse onun zarar vermek için geldiğine hükmedilirdi. İbrahim tekrar melekleri davet edince, onlar "Biz yemeğin ücretini vermeden yemeyiz" dediler. İbrahim "Bedelini verin de yiyin. Yemeğin bir ücreti var diye karşılık verdi. Melekler bu ücreti sorunca, İbrahim: "Bismillah demek. Sonunda da Elhamdülillah, demektir" dedi.

Fuzuli bahar tasviri yaparken bu olaya telmih ile, gülü Halil'e, vuslatı sofraya, bülbülü misafire benzetmiş; Galib, aşkı Halilullah sofrasına, imanı sofranın ücretine, gönlünü tevhid misafirhanesine, Hakk'ı misafire benzete-
rek, gönlünde henüz Hak tecellisi meydana gelmediğini ifade etmiştir.

Gül açmış hân-i vaslın bülbüle teklîf eder her dem
Ki ger mihmân isen Hân-i Halîlu'llah'a b-ismi'lleh
F. Tc. II-3

Ücret-i îmân mıdır hân-ı Halîlullâh-ı 'aşk
Yohsa mihmân-hâne-i tevhîd mihmânsız mıdır
ŞG. G. 99

1.6.8. Enbiya Ceddi

"Hz. İbrahim, İsmail ve İshak'ın babasıdır. İsmail de Hz. Peygamber'in dedelerindendir; Arapların büyük atasıdır" (Aydemir1996:57). Bu bakımdan Hz. İbrahim'e enbiya ceddi, enbiya babası, enbiya atası denilmiştir.

Ferhunde zâtını şeref-i pâkî-i neseb
Etmiş semiyy-i pûr-ı Birâhim-i Âzerî
Nl. K. 20-4

Nabi bu beyitlerinde Urfa'dan bahsederken oranın, enbiya ceddi olan İbrahim'in şehri olduğunu söylüyor.

Kodı ceddü'l-enbiyânın âstânında eser
Bu müzeyyen kasr-ı rengîn-sakfı âbâd eyledi
Nb. Tr. 55

Şehr-i ceddü'l-enbiyâda ya'ni Ruhâda verdi Hak
Mahz-ı lutfundan ana bir gonce-i gülşen-fürûz
Nb. Tr. 57

1.6.9. İsmail'in Kurban Edilmesi

İbrahim “Rabbim! Bana iyilerden olacak bir çocuk ver” diye yalvardı. Allâh uslu bir oğul müjdeledi ve eşi Hacer'den İsmail doğdu. İbrahim oğlu İsmail'i kurban ettiğini rüya da görmeğe başladı. İsmail büyüyüp, babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince, “Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?” dedi. O da “Babacığım! Sana emir olunanı yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun” diye cevap verdi. Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca, Allâh “Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır” diye O'na seslendi. İsmail'e bedel olarak büyük bir kurban verdi. (Saffat 37/100-107)

Şairler bu olayı, Allâh'a bağlılık, sağlam bir iman sahibi olma; Allâh'ın sevdiklerine, müminlere karşı şefkat ve merhametini belirtme yönünden işlemişler;

Dost oldı bize mihmân bunca yıl bunca zamân
Gerçek İsmâ'il gibi kurbân olasum gelür

Y. 46

Kurbân olmayınca İsmâ'il gibi
Kimse için gökden koç indürmeye

Y. 326

Bismil-geh-i ferzend-i Halîli yûri seyr it
Gör merhamet-i 'aşkı ki kurbânına kıymaz

FK. G. 114

Bu beyitte şair kendi şiirini İsmail'e benzeterek övünmüştür.

Kelâmına Ahmedînün gör ki şol resm ile ki İsmâ'îl
Kemâl olup durur kurbân n'ola Selmân ile H'âcû

A. G. 532

Bu beyitte sevgilinin güzelliği anlatılırken, gözü İsmail'e, kaşı ve kirpiği hançere, saçı İbrahim'e, yüzü gülistana benzetilmiştir.

San İsmâ'ildir çeşmin ki yatar hançer altında
Yâ İbrâhimdir zülfün ki olmuş gül-sitân âteş

AP. G. 127

Bu beyitlerde de kirpik, hançer, İsmail ve İbrahim kelimeleri bir araya getirilerek bu olaya işaret edilmiştir.

Müje hançerle İbrahim'e dönmüş
Göz İsmâ'il-veş teslime benzer
H. G.74

Kılup müjgân-ı İsmâ'ilden şerm
Bıçagın çaldı İbrâhim taşa
Ms. G. 236

Fuzuli Hz. Ali için yazdığı övgüde, Hz. Ali'nin kadrinin İsmail'den daha yüksek olduğunu bu olaya işaretle söylüyor.

Gerçi İsmâ'il'e kurbân gökten inmiş kadr için
Hak bilir kadr için İsmâ'il ana kurbân olur
F. K. 7-22

Kasidelerde, bilhassa memduhun adı İbrahim ise, İbrahim ile ilgili olaylara işaret edilerek övgü yapılır. Böyle söyleyişlerde İbrahim isminin tevriyeli kullanıldığı dahi düşünülebilir.

Edâ-yi ta'at ü arz-i niyâz ettin bi-hamdillah
Ki makbûl oldu Beytu'llah'a İbrahim kurbanı
F. K. 26-20

Sana kurbân olan sürsün safâ-yı keş-i İsmâ'il
Cenâbın Merve'si erbâb-ı hâcâta medâr olsun
Nv. K. 41-9

1.6.10. Nemrut

1.6.10.1. Nemrut'un Allâh'a Ok Atması

İbrahim'in dua ederken ellerini göğe doğru açtığını Nemrud görünce, "madem ki onun ilahı gökte, ben onu ok atarak vurabilirim" diye düşünmüş; yüksek bir kule yaptırmış, o kuleye çıkarak göğe ok atmıştır. Böyle bir olay, Musa ile ilgili olarak Firavun için de anlatılmıştır. (Bkz. 1.10.6)

Bu olaya, şairler, şiirlerinde tasavvufî anlam ve bir dünya görüşünü ifade etmek; kendileriyle ilgili bir durum ve duyguyu anlatmak için telmihte

bulunmuşlardır. Ahmedî, kendisine güzel ve yüksek bir ev yaptırını diğer insanların Nemrud'a benzettğini ifade ediyor.

Şeddât bir uçmak yaptı Nemrûd göge ok atdı
Kârûn'ı yir yutdı Âdil Nuşîrvân kanı

Y. 396

İmâret itsen evi dirler uş girü Nemrûd
Diler ki göge irişe yüceldüben dîvâr

A. K. 26-25

1.6.10.2. Nemrut'un Ölümü

Allâh, kör ve topal bir sivrisineği Nemrud'a musallat etmiş. Sivrisinek onun burnundan girmiş beynine ulaşmış ve kıpırdadıkça rahatsız etmiştir. Beyninde büyüyüp serçe kadar olduğu da rivayet edilir. Nemrut, beynindeki sinek vızıldamasını ve kıpırtısını hissetmemek için, üzerine pamuk sarılı bir tokmakla başını hafif hafif dövdürmüştü. Ses ve ağrı artınca daha kuvvetli vurmaya başlamışlar, Nemrud'un kafası parçalanmış. (Pala 1989: c.1/480)

Şairler, ilahlık taslayan yüce bir hükümdarın, küçücük, kör ve topal sivrisinek tarafından öldürülmesi olayına, Allâh'ın bir hikmeti, yardımı; zalimleri kötü ve zelil bir şekilde helâk ettiği düşünce ve duygularıyla telmihler yapmışlardır.

Peşe-i hâr ideli cevî-i dimâğında makar
Ser-i Nemrûdî gül goncası tokmakla döger

S. Mf. 66

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk
Peşşe vîrân-sâz-ı mağz-ı nahvet-i Nemrûd olur

Nb. G. 102

1.7. Hz. YAKUB - YUSUF

Yakûb, Hz. İbrahim'in İshak'tan olan torunu ve Yusuf'un babasıdır. Divanlarda O'nun adı hemen her yerde Yusuf hikâyesindeki rolü nedeniyle geçer. Bu nedenle Yusuf'la birlikte anlatılmıştır.

Yusuf'un hayatı Kur'an-ı Kerim'de, Allâh'ın "ahsenü'l-kasas" diye nite-
lendirdiği Yusuf suresinde gayet açık bir şekilde anlatılmıştır (Yusuf 12/3-
102). Babasının Yusuf'a karşı olan sevgisi, kardeşlerinin kıskançlığını
celbetmiş, onların elinden ölüme eş işkenceler çekmiştir. Küçük yaşta kuyu-
ya atılmış, köle diye satılmış ve ondan sonraki ömrünü ana-babasından ayrı,
Mısır'da kâh saraylarda, kâh zindanlarda geçirmek mecburiyetinde kalmıştır.
Çektiği acı ve ıstıraplardan sonra kendisine risalet gelmiş ve Mısır'da Aziz
(maliye nazırı) de olmuştur (Aydemir 1996:75).

Yusuf'la ilgili Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssa şairlere ilham kaynağı
olmuş; ve şark edebiyatlarında "Yusuf u Züleyha" hikâyesi bir çok şair tara-
fından yazılmıştır. Divanlarda Yusuf kıssasına yapılan telmihlere bu mesne-
viler de kaynak olmakla beraber, asıl kaynak Kur'an-ı Kerim'dir.

1.7.1. Yusuf'un Rüyası

Yakub Peygamberin on iki oğlundan biri Yusuf, bir rüya görmüş; rüyası-
nı babasına "ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederlerken
gördüm" diye anlatmıştır. Yakub, O'na risalet verileceğini, güneşle kendisi-
nin (Yakup Peygamber) ay ile anasının, on bir yıldız ile de kardeşlerinin kast
edildiğini anlamış, rüyayı böyle yorumlanmıştır. Ama bunu kardeşlerine
söylememesini, kendisini kıskanacaklarını bildirmiş; fakat Yusuf dayanama-
yıp söylemiştir (Gölpınarlı 1989:c.1/84 ve c.5/55).

Bu beyitte, Adem'e meleklerin, Yusuf'a da yıldızların secde etmesi hatırla-
tılarak insanın yüceliği vurgulanır.

Merkez-i hâke kıldı cümle sücûd
Melek ü hem felek bu heft seyyâr
Ns. Tc. 3/4-5

Yusuf güzelliğine sahip sevgiliden bahsedildiğinde, güneşin ve ayın,
yıldızların bu güzelliğe de secde etmesi gerektiği söylenilir.

Secde kılmasın mı ol Yûsuf-cemâle mihr ü mâh
Kim melâhat Mısırının tahtında sultândır henüz
AP. G. 119

Kişi ve yer övgülerinde de Yusuf'un bu rüyasına işaret edilir. Bu beyitte bir kasr tasviri yapılmıştır. Şair kendini överken de bu rüyayı hatırlatır.

Bu kadar kevkebeyi hazret-i mâh-ı Ken'ân
Zann eder görse eger 'âlem-i rü'yâdır bu
ŞG. Tr. 69-16

Yûsuf bilen endîşe-i hurşîd-nijâdum
Zü'l-vâkı'a-i seb'a-i seyyârı ne bilsin
FK. K. 4-27

1.7. 2. Kuyuya Atılma

Zaten babalarının, Yusuf'u çok sevmesinden dolayı kıskanan kardeşlerinin, hasedi bu rüya olaydan sonra daha da artmıştır. Babalarına Yusuf'u bizimle gönder, oynayalım, gezinelim dediler. Yakub, korkarım, onu kurt yer dedi. Onlar, biz varken nasıl olur bu iş deyip izin aldılar. O'nu öldürmeye karar verdikleri halde içlerinden biri; öldürmeyelim bir susuz, kör kuyuya atalım dedi. Bu sözü kabul etiler; Yusuf'u bir battal kuyuya attılar. Onun gömleğini de kana bulayıp ağlayarak babalarına götürdüler; biz oynarken, Yusuf'u elbisemizin yanında bırakmıştık; bir kurt gelip onu yemiş; inanmazsan işte gömleği dediler (Gölpınarlı 1989:c.1/84).

Bir iyiliğe, mutluluğa sahip ve güzel olan kişiler her zaman, başkaları tarafından kıskanılır. Bu olay, insanların herhangi bir sebeple, kardeşi de olsa, bir diğerini kıskandığı, çekemediği gerçeğini gösterir. Kıskançlık, buğuz ve kin duygularını da doğurur. İşte şairler bu olaya çoğu zaman ibret vericiliği yönüyle telmihte bulunmuşlardır.

Beni kaptırma hased kurduna ey bebr-i vegâ
Mertâ'-ı lu'ba varan Yûsuf-ı hûbân şekil
H. K..8

Ol Yûsuf ile vuslatı sen düşde de görsen
Erbâb-ı hasedden sakın ihvâna tuyurma
Nv. G. 395

Kosunlar bugz u kini hûblar insâfa gelsünler
 Birâderler güzellik tahtının sultânıdur Yûsuf
 Nv. G. 215

Kuzum rasad gözedür gürk-i Yûsufî çokdur
 Sakın megâk-ı firîb-i kilâba düşme sakın
 S. G. 259

Yine hem-çeşmi bilir birbirinin mikdârın
 Yûsufun hüsn-i peder-sûzunu ihvândan sor
 Nb. G. 144

Pür-hûnî-i pîrâhen-i Yûsufdan al örnek
 Hem-reng-i mahabbet görün ihvân arasında
 ŞG. G. 330

Nâbî, bedenini kör kuyuya, temiz masum ruhunu Yusuf'a, ihvan elinden çektiği sıkıntıları da Yusuf kıssasında çekilenlere benzetmiştir.

Rûh-ı pâkûn çâh-ı cism-i tîrede çekdikleri
 Mâcerâ-yı Yûsuf-ı siddîkdür ihvân ile
 Nb. K. 21-5

Şairler sevgiliyi Yusuf kadar güzel kabul etmişler, ona "Yusuf-ı sâî" demişler; Bazen de Yusuf'tan daha güzel olduğunu tahayyül ederek Yusuf'u ikinci duruma düşürmüşlerdir.

Bu beyitte Yusuf kendinden daha güzel birisini gördüğü, hatta ona aşık olduğu için kendini kuyuya atmıştır.

Levhde çünki yüzün nakşını gördü Yûsuf
 Kendüyi çâha düşürdi ol zenah u gabgab için
 A. G. 493

Şu beyitlerde sevgilinin güzelliğinin yansıması ve Yusuf'un kuyusu ile ilgili şairane tahayyül birbirine benzer. Birinde, kadehteki saf şaraba sevgilinin yanağının aksi düşünce kadeh, Yusuf'un atıldığı kuyuyu andırır. Diğerinde, sevgilinin hayali şairin gönlünde, sinesinde yerleşince şairin bedeni, içinde güzellik barındıran bir kör kuyu olur. Üçüncüde, sevgilinin yanağının kuyudaki suda ay gibi yansıması Yusuf'u yanıltmıştır.

Düşeli 'aks-i ruh-ı yâr şarâb-ı nâba
Reşkden kaldı çeh-i Yûsuf-ı Ken'âna kadeh
ŞY. G. 37

Sa'âdet Mısırının sultânısın gün gibi rûşensin
Hayâlin Yûsufuna mesken olmuş tîre çâhem ben
H. G. 402

'Aks edüp mâh-ı ruhı aldadır o tıfl-ı füsûn
Yûsuf-ı Mısra bile revzen-i çehden görünür
ŞG. G. 78

Şair, sadrazamdan arpa isterken, arpayı az bulunduğu pahalı olduğu için, aziz olma ve kuyuya düşme bakımından Yusuf'a benzetiyor.

Gâlibâ çâha düşdi Yûsuf-vâr
Ol 'azîz-i cihân olan arpa
Nc. K. 25-2

Şairler, dünya nimetlerine meyil etmediklerini söylemek ve kendilerini, şairliklerini övmek amacı ile de bu olaya telmihte bulunmuşlardır.

Mâil değiliz vasl-ı Zelîhâ-yı zamâna
Yûsuf gibi üftâde-i peygûle-i çâhız
ŞE. G. 86

Yûsuf-ı tab'ımın sipihr-i bülend
Ser-nigûn teng ü tîre çâhıdır
Nf. Kt. 1-8

Burada da şair yazı yazma aletlerinden olan diviti kuyuya, şiir ilhamını da Yusuf'a benzetmiştir.

Gel çâh-ı devâta eyle efsûn
Kıl Yûsuf-ı Mısır-ı nazmı bîrun
Nş. Ms. 3-12

Bu beyitte “kuyudaki devlet” sözü ile şair, Yusuf'u kast ettiği gibi, kuyu ile zindan zillet ve zulmetinden sonra risalete ve saltanata ulaşıldığını ifade ediyor. Zillet ve zulmet insanı kemâle erdiliyor, yüceltiyor.

Her zilletin elbetde bir 'izzet var içinde
 Seyr et çeh-i Ken'ânı ne devlet var içinde
 ŞG. G. 329

1.7.3. Yakub'un Gözlerine Ak Gelmesi

Yakub, Yusuf'un kayboluşundan sonra o kadar ağlamıştı ki gözlerine ak düşmüş, görmez olmuştu.

Şairler bazen bu olayı doğrudan hatırlatma ile söz söylemişlerdir.

Çün Yûsufını bâsıranun gördi kana gark
 Ya'kûb-vâr düşdi uş ahzâna gözlerüm
 A. G. 419

Peder-i dil-i hazînün gözin ağ idüp te'essûf
 Ne için boyandı kana 'acabâ kamûs-i Yûsuf
 Ms. G. 119

Bazen de telmih ile bir durum, bir hâl ifade edilmiştir. Bu beyitlerde baharda bülbüllerin gül için ötüşleri; kışın her yerin beyaza bürünmesi; geceleri çığ düşmesi Yakub'un ağlaması ve gözüne ak gelmesi olayına telmih ve teşbihlerle anlatılmıştır.

Gördi hûnîn-pîrehen gül Yûsufunu lâ-cerem
 Pîr-i Ken'an gibi ider andelîb efgân yine
 Nc. G. 477

Sefîd oldu çemen çün çeşm-i Ya'kûb
 Güm oldu Yûsuf-ı hurşîd-i hâver
 Nv. K. 20-3

Yûsuf-ı hûrşîdden ayrılmagın Ya'kûb-ı çarh
 Her gice çeşm-i Züleyhâ gibi olur jâle-bâr
 Ms. G. 73

Bu beyitlerde de şairler kendi hüznü ve ağlamalarını, Yakub'a teşbih ile ve çoğu zaman kendi keder ve gözyaşlarının onunkinden çok olduğunu belirtmişlerdir.

Benim ol külbe-i ahzân-nişîn mânend-i Ya'kûb
Fîrâk-ı Yûsuf-ı kâm ile didem nem-çekân oldu
Şİ. K. 18-37

Yûsuf-ı güm-geşteden çün almadı peygâmı dil
Reh-nümâ etti dem-â-dem çeşm-i giryânı bana
Nb. G. 11

Ne nakş-ı bü'l-'aceb giryânıyız ey Nâ'ilî bilse
Olur gark-âb-ı haclet dîde-i Ya'kûb şerminden
Nl. G. 277

Gözyaşı boşuna dökülmez; ağlamak kalbi temizlemek içindir.

Dîde-i kabin beyâz et dîde-i Ya'kûbveş
Eşkini bîhûde ey dil zîb-i dâmân eyleme
Nb. G. 774

1.7.4. Külbe-i Ahzân

Yusuf'u bulamayınca Yakub, halktan uzakta kendine kulübe yapmış; oraya kapanmış ve ağlaya ağlaya gözleri kör olmuştur. Yakub'un bu kulübesine "hüzünler evi" adı verilmiştir. Şiirde bu söz "külbe-i ahzân, külbe-i gam, beyt-i ahzân, külbe-i zâr u hazin, beyt-i ahzân, beyt-i hazen, beytü'l-hazen, mahzen-i ahzân" terkipleriyle ifade edilmiştir.

Şair, bu beyitte Yusuf'u bulmak, O'na kavuşmak istiyorsan, kulübeni terk et, sen de O'nun gibi kuyuya gir diyor.

Ma'sûk ile yek-hâl olup ey tâlib-i Yûsuf
Beytü'l-hazen'i ko yüri câyun bün-i çâh it
FK. G. 23

Şairler, kederlerinin çokluğundan söz ederken, çoğu zaman kendi evlerini bu kulübeye, kendilerini de Yakub'a teşbih ederler.

Var mı bir dîvâne kim geşt-i beyâbân istemez
'Uzlet idüp halkdan bir beyt-i ahzân istemez
B. G. 206

Ya`kûbı koma hecr ile ey Yûsuf-ı cemâl
 Pây-ı neşâtı külbe-i zâr u hazine bas
 Ms. G. 111

Vâ'iz bize dün dûzahı vasf etti Fuzûlî
 Ol vasf senin külbe-i ahzânın içindir
 F. G. 105

Firâşım seng-i hârâ pûşışım şevk-i katâd olsun
 Yerim beytü'l-hazen kârım figân-ı girye-zâd olsun
 Nl. Mm. 7-1

Her nefes gark-âb-ı eşk eyler bu mînâ hücreyi
 Çeşm-i Ya'kûb-ibtilânın beyt-i ahzânın görün
 Nl. G. 208

Şairler bazen kendi kalplerini, gönüllerini ve vücutlarını da Yakub'un kulübesine benzetmişlerdir.

Kalbümüz Ya'kûb-veş bir Yûsuf'a meftûn idüp
 Fûrkatinden mahzen-i ahzân idersin 'akıbet
 Nv. Tb. 1-6/7

Ey Yûsuf-ı sâni gel otur cân gibi tende
 Tenhâ koma Ya'kûb-ı dili beyt-i hazende
 Ms. G. 244

Dil-i zârın ki derdin sâkin-i beytü'l-hazen bilmez
 Ne kanlar döktüğün ol Yûsuf-ı gül pîrehen bilmez
 Nl. G. 162

Gör safâ-yı 'âşkî kim dil külbe-i ahzân iken
 Gâh olur kim yâd-ı ruhsârunla Yûsufzâr olur
 Nş. G. 29

Şîvenin şîveye tebdîl ederdi Ya'kûb
 Görse âgûş-ı Züleyhâdaki beyt-i hazenim
 ŞG. G. 244

Bir şeb bana va'd etdi kudûmün leb-i dil-ber
Beytü'l-hazâna bilmem o meh-pâre gelür mi
Nd. Kt. 67

Bu beyitte de “külbe-i gam” sözüyle dünya kast edilmiştir.

Dilâ mülk-i 'adem yegdür bana bu külbe-i gamdan
Ki cânım cevri cânân ile bîzâr oldu 'âlemden
Nc. G. 402

1.7.5. Yûsuf'un Satılması

Kuyunun yanından geçen bir kervan, kuyudan su almak isterken Yûsuf'u görünce çıkardılar. Bunu duyan kardeşleri kervana ulaşp, bizim kölemizdi, asilik etti, biz de onu kuyuya attık, isterseniz size satalım dediler. Yûsuf'u birkaç kuruşa satıp gittiler. Yûsuf'u alan köle tüccarı onu Mısır'da köle pazarında Mısır Azîzine (maliye bakanı) sattı. Böylece Yusuf iki defa satılmıştır. Birinci de kardeşleri Yusuf'u birkaç pula satmışlar; ama ikincisinde, ağırlıgınca altın yahut misk ile tartılmıştır. Şairlere göre, Yusuf ne kadar pahalıya satılırsa satılsın değerinden aşağıya gitmiştir. Sevgilinin ayağının tozu, bûsesi, valsı da öyle; karşılığında “bin la'l-i Bedahşân” hatta cân verilse yine de beleştir.

‘Allem Allâh ey yüzi Yûsuf olur bey'î beleş
Alsa bir bûseye bin la'l-i Bedahşânı lebün
A. G. 355

Gel ey zamâne Yûsufu müşg ile tatalum
İzün tozunu satar isen benzeri ile
Nc. G. 461

Şairler, Yûsuf'un kendini sattığı fikrini şairane düşüncelerle işlemişlerdir. Ahmet Paşa, güzellikte “Yûsuf-ı sâni” olan sevgiliye köle olmak için kendini sattırmak istiyor.. Fuzûlî, maddi varlığı, dünya lezzetini terk edene kul olduğunu, oysa Yûsuf'un bir maddi değer karşılığı kendini sattığını söylüyor. Kendini satma sözünün, kendine değer kazandırma, büyüklenme, gururlanma anlamı da vardır.

Mısır-ı hüsnün görmege ey Yûsuf-ı sâni müdâm
Sattırıp kendim sana âhir gulâm etsem gerek
AP. G. 171

Ehl-i terkin kuluyuz oldur bize cândan aziz
Yûsuf ise hod-fürûş anunla yok bâzârımız
F. G. 120

Yûsuf-ı Mısırî belâgatdır Hayâlî dostum
Anun için kendiyi kıymetle bî-pervâ satar
H. G. 691

Bâkî, bahar tasviri yaparken, gülü, kuyudan çıkıp değer kazanan ve tartı-
larak satılan Yusuf'a benzetiyor.

Geldi zuhûra çâh-ı 'ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Ken'ân misâl gül
B.G. 308

Salıncakta sallanan dilber motifi Bâkî ve Nâbî'de görülüyor.

'İd yaklaştı salıncağa binüp salına mı
Yine ol Yûsuf-ı sâni gire mi mîzâne
B. G. 410

Bindikçe salıncağa o ser-defter-i hûbân
Gûyâ terâzûya girer Yûsuf-ı Ken'ân
Nb. Mf. 40

Şairler, dünya, hayat, güzellik, arzu, istek gibi konularda görüş belirtmek,
bir sosyal eleştiride bulunmak için de Yusuf'un tartılması, satılması, satın
alınması hususlarına telmihte bulunmuşlardır.

Gelse mîzân-ı cemâl ortaya ey Yûsuf-ı hüsn
Katı çok kimselerin ipliği bâzâra çıkar
Nb. G. 72

Bu lu'bed-gâh-ı mahşer-gûnda seyr et ol perî-rûyu
Ne Yûsuf-ı girerler Nâ'ilî seyr eyle mîzâna
Nl. G. 352

Mâlik-i sermâye-i şevk-ı Züleyhâ ol hemân
Bir meh-i Yûsuf-cemâle müşteri olmak nedir
FK. G. 91

1.7.6. Yûsuf'un Güzelliği

Yusuf çok güzel olarak yaratılmıştır. Onun güzelliği şairlere her yönden ilham kaynağı olmuştur.

Egerçi Yûsuf-ı Mısırî kamu güzelden a^clâdur
Senün hüsnün bu gün andan hezârân dürlü evlâdur
A. Zy. 5

Yusuf'un güzelliği Allâh'ın tecellisidir.

Mîm melek sûretlü dil-bersen ayâ bedr-i münîr
Hüsn-i Yûsufsan tecellî eyledi nûr-ı Hudâ
Ns. G. 4-24

Sevgili Yusuf kadar güzeldir; hatta Ondan daha güzeldir.

Tealallâh ne zîbâ hüsn olur bu
Bu hüsnî görmedi Yûsuf düşünde
Nc. G. 497

Eger Yûsuf-ı Mısırî bu şâhın yüzünü görse
Kapında kul olaydı geçeydi kendi çağından
AP. G. 255

Şâhsın mülk-i melâhette sana kullar çok
Biri oldur ki varıp Mısır'da sultân olmuş
F. G. 136

Seni Yûsufla güzellikde sorarlarsa bana
Yûsufu bilmezsin ammâ seni ra'nâ bilürin
B. G. 363

Kâbil mi hüsn ile ola Yûsuf sana nazîr
Gelmez fûrûg-ı mihr ile mehtâb bir yere
Nl. G. 343

Her gören Yûsufu âh eyler idi lîk senin
Hüsnünü görse eger Yûsuf ederdi sad âh
FK. K. 9-6

Belki Yûsuf da seni görse olurdu 'âşık
O kadar hüsn ile mümtâz ü dil-ârâsın sen
Nf. G. 99

Kasidelerde övülen kişi de Güzellik bakımında Yusuf ile kıyas edilir.

Senâ-h'ânun olurdu mâh-ı Ken'ân tal'atun görse
Sana Yûsuf diyeydi iller ana Yûsuf-ı sâni
B. K. 5-29

Bu hüsn-ile bu ânı kimde görmüştür gören gelsün
Bulunur Yûsuf'a sâni bulunmaz anun akrânı
Nv. K. 45-16

Bu beyitte şair nazım sahasını Ken'an'a, kendisini söz güzelliğine sahip Yusuf'a benzeterek diğer şairlerin kendisini kıskandığını söylüyor.

Nazım Ken'ânına ben Yûsuf-ı sâni olalı
Bana erbâb-ı suhan oldular ihvân şekil
H. K. 8

Dilber genç ve taze iken güzeldir; yaşlanıp yüzünde tüyler çıkınca güzelliği kaybolur; bu güzel Yusuf dahi olsa.

Mâlik-i hüsn ü bahâ Yûsuf-ı gül-çehrenin
Rûyına hat gelicek ipliği bâzâra çıkar
Nb. Mf. 19

1.7.7. Züleyha'nın Yusuf'a Aşık Olması

Doğu klâsik edebiyatında Züleyha ihtiras, Yusuf güzellik sembolüdür. Züleyha Yusuf'a aşık olmuş ve "onun nefsinden murat almak istemiştir." (Yusuf 12/23) Bu beşeri aşktır. Yusuf'u günah işlemekten kurtaransa İlâhî aşktır.

Züleyha'nın sırrının açığa çıkmasına sebep, Yusuf'un gömleğinin yırtılması değil, kendi gönlünün aşk ateşidir. Züleyha aşkını gizleyememiş, yüreğinde saklayamamış; içine sığmayan coşkusu, ihtirası aşkını açığa vurmuştur.

Şikâf-ı dâmen-i Yûsufdan olmazdı 'ayân sırrı
Züleyhânun figânı sîne-i sad-çâkdendür hep
FK. G. 17

Dilbere mâ'il olan merd gerek bü'l-hevesâ
Her Züleyhâ-yı zamâna gam-ı Yûsuf ne belâ
FK. G. 4

'Aşk ile sığmaz idi cân-ı Züleyhâ cisme
Sîne-çâk olsa n'ola bu gam-ı hicrâne göre
Nd. G.122

Züleyha da hasret kuyusuna düşmüş, yardıma muhtaç olmuştur. Züleyha aşkını temiz tutamadığı; içindeki şiddetli arzu ihtirasa döndüğü için, hasret kuyusuna düşmüş, mahrum kalmıştır.

Dâmen-i vasl-ı Zelîhâya sezâdır dest-res
Yûsuf-âsâ ol ki çâh-ı hasrete üftâdedir
Şİ. G. 32

Züleyhâ-yı heves mahrûm Ya'kûb-ı hired mahzûn
Bu kâr-ı pür-halel hulyâ mıdır rü'yâ mıdır bilmem
ŞG. G. 234

1.7.8. Yusuf'un Gömleğinin Yırtılması

Mısır azîzi Yusuf'u satın aldıktan sonra zevcesi Züleyha'ya, "Ona değer ver, güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya evlât ediniriz. dedi. Yusuf erginlik çağına erişince, Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve haydi gel! dedi. O da hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira kocanız benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz. dedi." Yusuf, odadan kaçmak istedi. Züleyha, arkasından göleğini tuttu ve Yusuf'un gömleği yırtıldı (Yusuf 12/21-25).

Gonca durumundan, yaprakları yırtılmışçasına birbirinden ayrılarak açılan gül, Yusuf'un gömleği yırtılmış vaziyetteki görünüşünü andırır. Şairler, bahar ve gül tasvirinde, sevgili ile ilgili durumları söylediklerinde, feleğin zulmünü ifade ile yakındıklarında, aşk ve şevk ile gönlün yırtılıp açıldığını ifade ettiklerinde ve bu hayali çağrıştıran diğer hallerde bu duruma telmihte

bulunmuşlardır. Bu telmihle şairler sevgiliyi güle teşbih ettiklerinde Yusuf'a da benzetmiş olurlar. Bu yırtılma olayında şairler hem gömlek (pîrehe) hem etek (dâmen) sözcüklerini kullanmışlardır.

Şöyle kim arduncadur dâ'im Züleyhâ-veş sabâ
Sezmezem gül Yûsufunun kala dâmânı dürüst
Nc. G. 36

Gonca zındânına girse n'ola gül Yûsufu kim
Çâk olur dest-i hevân ile anın pîrehe
AP. G. 305

Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken'an
Çâk olmasa dâmânı Züleyhâ elinden
B. G. 359

Pîrâhenün koçar seni âdem helâk olur
Cevrûn eliyle bir gün ol da çâk olur
ŞY. G. 63

Ruhun şevkiyle dil kim zülf-i müşg-efşâna el sunmuş
Zelîhâdır ki dâmân-ı meh-i Ken'âna el sunmuş
Nl. G. 179

Dâmen-i ismet-i Yûsuf gibi çâk etdi yakam
Dest-i bîdâd-ı Zelîhâ-yı sipîhr-ı muhtal
Nl. K. 12-62

Nâbî, bu olaya felsefî bir anlam veriyor; "Züleyha'nın eli ve Yusuf'un eteğinin yırtığından murat, aklın ve nefsin tahkik perdesinin sırrını keşfetmesidir" diyor.

'Akl u nefsin keşf-i sırr-ı perde-i tahkîkdir
Çâk-i zeyl-i Yûsuf u dest-i Züleyhâdan murâd
Nb. G. 50

1.7.9. Yusuf'un Masumiyeti

Yusuf bu olayda suçsuzdur; ama yine de zindana atılarak cezalandırılmıştır. Gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce Züleyha'nın kocası, Yusuf'un masum olduğunu anlamıştır (Yusuf 12/26-29). Çıkan dedikoduların önlenmesi için Yusuf'un zindana atılmasına karar verilmiştir (Yusuf 12/35). Züleyha da kendince tedbir almış, dedikodu eden Mısırlı kadınlara Yusuf 'u göstermiş; onlarda hayran kalmışlardır. Züleyha, "Yusuf ya benim isteğimi yapacak, ya da zindana atılacak" diyince Yusuf, "Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir" diye, zindana konulmak için dua etmiştir (Yusuf 12/33). Şairler, kendi zamanlarının toplumundaki ahlaksızlık ve vefasızlığı eleştirmek için, bu masumiyeti şiirlerine konu edinmişler; Yusuf'un "çâk-damen" değil "pâk-damen" olduğunu; asıl Züleyha'nın ismet elbisesinin yırtıldığını; zamanın azizlerinin böyle bir ismetten anlamadığını; insanların birbirinin namusuna iftira ettiğini, böylece iffetsizliğin hoş karşılanır duruma geldiğini; gerçek aşıkların namus eteğini ihtirasın eline düşürmeden, iffet ve ismetine Yusuf gibi, hatta daha iyi sahip olacaklarını ifade ettikleri, örnek aldığımız bu beyitlerde görülmektedir.

Hâşe-lillâh çâk-dâmen olasun sen gül gibi
Yûsuf-ı gül-pîrehensün pâk-dâmen gül gibi
Nc. G. 587

Züleyhâ-veş libâs-ı 'ismetün çâk eyle kim irmez
Mahabbet Yûsuf'ınun dâmenine dest-i nâ-mahrem
Nv. G. 306

Pîrâheni hıfz eyler eser yelden o mâhı
Ditrer turur ol Yûsuf-ı gül-pîrehen üzre
ŞY. G. 309

'Azîzân-ı zamana 'ismet-i Yûsuf müfîd olmaz
Tefâvüt eylemez nutk-ı Mesîhâ 'iffet-i Meryem
Nv. K. 34-24

Dest-i tezvîr ile çok dâmen-i 'ismet bunda
Yırtılır pîrehen-i Yûsuf-ı siddîk gibi
S. G. 337

Reşkâ ki dâmen-i meh-i Ken'ân-ı ismetin
Merdân-ı aşk dest-i Züleyhâya vermedi
Nl. G. 359

Pertev-i 'ismet ider idi ruhına Yûsuf eger
Eline girse idi dâmen-i sâd-çâkümden
FK. G. 236

1.7.10. Mısırlı Kadınların Ellerini Kesmeleri

Yusuf, zindana atılmadan önce Mısırlı kadınlar Züleyha hakkında dedi-koduya başlayınca Züleyha, Yusuf'un güzelliğini görüp kendisine hak ver-sinler diye, kadınları evine çağır-mış, meyve ikram etmiş; kadınlar ellerinde bıçak, meyve soyarlarken Yûsuf'u çağırıp onların karşısına çıkarmış, kadın-lar Yûsuf'u görünce güzelliğine vurulmuşlar, hayret ve şaşkınlıklarından meyve soyuyoruz sanarak ellerin kesmişler. Züleyha "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, bundan şiddetle sakındı. Ant olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmaz-sa mutlaka zindana atılacak" demiş, kadınlar da, bu insan değil olsa olsa büyük bir melektir demişlerdir (Yusuf 12/30-32).

Allâh'ın güzelliği Yusuf'ta tecelli etmiştir. Sevgili de Yusuf kadar, hatta daha güzeldir. Bu İlâhi güzelliğin tecellisini görenler mest ve hayran olur. Musa Tur'da tecelli-yi görünce kırk gün baygın kalmıştır. Tasavvufi şiirde, İlâhî tecelli karşısında kişinin düştüğü bu durum, Yusuf'un güzelliği karşı-sında, Mısırlı kadınların, şaşkınlıktan ellerini kesmeleri olayına telmihle anlatılır.

Nâbî taleb-i visâle ked lâzımdır
Deryâ-yı ümîde cezr ü med lâzımdır
Şâyân-ı cezâsıdır zenân-ı Mırsın
Düzdân-ı cemâle kat'-ı yed lâzımdır
Nb. R. 36

El degil cân paralar-dı gabgabı nârencine
Yûsuf-i gül-çehremi 'arz-ı Züleyhâ eylesem
H. G. 324

Turunc-ı gabgabıdır âftâb-ı Ken'ânın
Hırâş-ı deste sebeb meclis-i Züleyhâda
Nb. G. 702

Cânlar üzülür rişte-i büşrâdır bu
Eller kesilir remz ü temâşâdır bu,
Mısr-ı dilimiz ‘aşkınla memlûdur
Ey Yûsuf-ı cân sanma ki rû’yâdır bu
ŞG. R. 32

Şairler başkasını yahut kendisini överken de bu olaya telmihte bulunur.

Yâ felek Mısrında sultân oldu bir Yûsuf-cemâl
Yâ Züleyhâdır tutar nârenc-i zer-peyker güneş
AP. K.19-6

Nâbî'nin bu rubaisi bir dilberin övünmesi; ya da fahriyedir.

Nev-rüste nihâlem çemen-efrûz-ı sürûr
Ne-ş'küfte gülem goncelik içre mestûr
Ol Yûsuf-ı hüsnem ki gül-i ruhsârım
Kim görse eder kat'-ı yed-i 'akl u şu'ûr
Nb. R. 30

1.7. 11. Yûsuf'un Zindana Atılması

Züleyha'nın Kocası Yusuf'un suçsuz olduğunu bildiği halde dedikoduyu önlemek için onu zindana attırdı. Yusuf tebliğ görevine zindanda başladı. Firavun'un şerbetçisiyle ekmekçisi de Zindana konulmuştu. Bir gece ikisi de rüya görmüşler, Yusuf'tan yorumunu istediler. Yusuf, üzüm sıkıldığını, suyunu bir tasa doldurup Firavun'a sunduğunu gören kişiye, “sen kurtulacaksın, yine Firavuna hizmet edeceksin, o vakit benim suçsuz olduğumu efendine anlat.” Dedi. Ekmekçi başında ekmek taşıdığını, kuşların gelip o ekmeği yediklerin görmüştü. Ona da “sen asılacaksın, kuşlar senin başını, beynini yiyecek” dedi; dedikleri çıktı.

Şairler çoğu zaman Yusuf'un atıldığı kuyu ile zindanı birlikte anmış, ikisine de aynı vasfı vermişlerdir. Sevgiliyle, hayatla, dünya ile ilgili duygu, düşünce ve hayallerini bu olaylarla birleştirmişler, Yusuf'un yaşadığı bu durumların kendilerinde, dünyada tekrar edildiğini hayal etmişlerdir. Bu konuda en çok yapılan teşbih sevgilinin çene çukurunun kuyuya ve zindana benzetilmesidir. Şairler, hayatlarında ve çevrelerinde gördükleri, yaşadıkları, düşündükleri, his ve hayal ettikleri kuyuya ve zindana benzetilebilecek her şeyi ifade etmede Yusuf kıssasındaki bu durumlardan yararlanmışlardır.

Şairlerin bu olaylardan aldıkları ilhamla ifade ettikleri hayat ve dünya görüşü şöyle özetlenebilir: Dünya hayatı, aşk, dert, gam, tasa, sıkıntı, kin, haset, tama' gibi kuyular ve zindanlarla doludur; insanlar hep bu kuyu ve zindanlarda yaşar. Dünya bir zindandır; bu zindanda yaşayıp doğruyu, iyiyi, güzeli bulmadan, kemâle ermeden vuslat ve cennet mutluluğuna ulaşılmaz.

'Uşşâk ya şol çâh-ı zenahdâna girerler
Ya bir nice kez 'aşk ile zindâna girerler
Nc. Giş. 143

Çâh-ı zenahdândan çeküp kurtarmağa cân Yûsufun
Ol halka halka asılan zencîr-i müşg-efşânı sun
AP. G. 223

Gönül Yûsuf gibi çâh-ı zenahdânunda kalmışdır
Halâs eyle benüm şâhum ki zindânda kalmışdır
B. G. 165

Stanbûl ol Şeh-i Yûsuf-likâsız
Hemân üstü açık zindâna benzer
H. K.18-12

Satarsın kendüni sultân-ı Mısr-ı ma'rifet ammâ
O kayd u bend-i 'irfan ile sen zindanda kalmışsın
Nv. G. 330

Mâlik-i Yûsuf da olsan Mısr zindandur Fehîm
Gönlümüz müştâk-ı hüsn-i dilberân-ı Rûm olur
FK. G. 82

Oldı gam-ı Yûsuf'la felek başına zindân
Sanmân ki Züleyhâ dahı mahbûs degüldür
FK. G.102

Sînede teng olma ey dil kim seni der-bend eden
Matla'-ı kâm eyleyendir Yûsuf'un zindânını
Nd. G.160

Tasavvufî şiirde de bu konu ilham kaynağı olmuş, Allâh'ın celâl ve cemâl tecellilerinin birlikte yaşandığı haller olarak algılanmış ve bu hallerin ifade-

sinde yer verilmiştir. Allâh evrende, eşyada celâlî ve cemâlî sıfat ve isimleriyle, maddede manâ olarak tecelli etmiştir. Tecelli maddenin, eşyanın içinde bir sır, bir gizli manâdır. Yusuf kuyuda ve zindanda saklı cemâl tecellisidir.

Ya'kûb'am agladum Yûsuf için çekdüm firâk
Yûsuf'am zindân içinde fazl-ı Rahmân isterem
Y. 228

Çâr-divâr-ı 'anâsırdan Hayâli mahbesiz
Yûsuf-ı Mısr-ı kıdem olmuş durur mihmânımız
H. G. 209

1.7.12. Yusuf'un Rüya Tabiri

İslâm dünyasında Yakup en eski rüya tabircisi olarak bilinir. Yusuf'a rüya yorumlama bilgisi, bir nübüvvet belirtisi olarak Tanrı tarafından verilmiştir. (Yusuf 12/6). Rüya tabirciliği hususunda Yusuf pir kabul edilir.

Zindandan çıktıktan sonra şerbetçi, Yusuf'un sözünü unuttu; Yusuf, yedi yıl zindanda kaldı. Firavun, rüyasında yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini, kuru başaklar arasında yedi yeşil başak görmüştü. Müneccimler, "bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz" dediler, düşü yoramadılar. Şerbetçi "uzun bir zaman sonra Yusuf'u hatırlayarak dedi ki: Ben size onun yorumunu haber veririm, beni hemen zindana gönderin" dedi. Şerbetçi, Yusuf'a kralın gördüğü rüyayı anlattı, yorumunu istedi. Yusuf, bereketli, verimli geçen yedi yıldan sonra, yedi yıl sürecek olan bir kıtlık döneminin geleceğini; verimli olan yıllarda mahsulün yarısının kıtlık yılları için saklanması gerektiğini anlatarak rüyayı yorumladı (Yusuf 12/43-49).

Dün gice düşümde gördüm ağlar idüm derd ile
Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat anı ta'bîr eylesün
Nc. G. 425

Hamr içerdim hâb içinde kâni' ol Yûsuf-cemâl
Kim anı sâkî lebinin câmına ta'bir ede
AP. G. 283

1.7.13. Aziz Olma

Bu rüya tabirinden sonra Yusuf, zindandan çıkarılmış, maliye nazırı (aziz) yapılmıştır. Yusuf'un iki defa köle olarak satıldıktan, kuyuya ve zindana atıldıktan sonra aziz olması ibret ve ilham verici bir olay olarak şiirlere konu olmuştur. Aziz kelimesini tevriyeli kullanarak, şairlerin bu olaya telmihle ifade ettikleri duygu, düşünce ve hayalleri çok çeşitli olmakla birlikte şöyle belirtilebilir: Allâh'ın lütuf ve ihsanı kime erişirse o sultan olur. Çile çekmeden bir mutluluğa ulaşılmaz; bunu tabiatda da görürüz. Çiçekler tomurcuk ve gonca zindanının sıkıntısını yaşamadan açılmazlar. Bilgili ve hünerli olup kendini göstermedikçe aziz olunmaz. Bir makam ve mevkie ulaşmak isteyen çileli bir çalışma ile kendini yetiştirmesi gerekir; bir makam sahibi olan kişiler de haset ve sıkıntıları göze almalıdır. Paraya, mala, makama, şöhrete tutkun olmayan, kimseye avuç açmayan, gönlü zengin olan sultan olur. Sevgilinin kulu olmak sultanlıktır. Aşk kulu sultan, sultanı kul eder; aşk yolunda kullukla sultanlık birdir. Sevgili, aşğın gönlü zindanının sultanıdır. İnsanların gönlüne giren sevgisini kazanan sultandır.

‘Inâyeti kime irse ol kul iken sultân olur
İşitmedün mi Yûsuf’ı bâzirgâna satmış iken
Y. 273

Anun içündür çemen Mısırında çiçekler ‘azîz
Kim dahi gül Yûsufunun gonceler zindânıdır
Ş. K. 9-7

Mısr-ı hünerde kendüyi satmak gerek kişi
Yûsuf gibi dilerse ki vara ‘azîz ola
Nc. Kt. 79

Gönlüne gir ben kulun şâh ol ki sultân olmadı
Girmeyince Yûsuf-ı Ken’ân zindân koynuna
Nc. G. 502

Dilâ âhunla yakdun milket-i Rûmı nedür derdün
Gedâ-yı kûy-ı yâr olmak dilersen Mısra sultân ol
B. K. 11-12

Mihnette sabr eyleyen rahat tapar çün Yûsuf’a
Saltanat tahtının evvel pâyesi zindân olur
F. K. 7-5

Çekme âlem kaydını ey ser-bülend-i fakr olan
Saltanat tahtına erdin bend ü zindânı unut
F. G. 45

‘İzzet-i saltanat-ı Mısra talebkâr olmak
Keyd-i ihve bün-i çeh kûşe-i zindân yoludur
Nb. G. 108

Gedâyı şâh kıla aşk olunca şâhı gedâ
Ne hüsn-i Yûsuf u ne cilve-i Ayâz gerek
Nl. Kt. 18

Geçürdi Yûsuf-ı Kenan’ı hüsn-i ta’bîri
Serîr-i Mısır’a ‘alâ-rağm-ı hâsidân-ı gayur
Nv. K. 22-32

1.7.14. Yusuf’un Kıtlığa Tedbir Alması

Aziz olduktan sonra Yusuf, kıtlık yıllarına hazırlık için tasarrufu, zahire saklanması; kıtlık yıllarında da halkın geçimini sağlamıştır.

Sâbit, Yusuf Paşa’nın sadrazam oluşunun tarihini söylerken, Fehîm de Mısır’da dilber görmediğini ifade ederken bu olaya telmih yapmışlardır.

Kaht-ı Yûsuf mı ki yabâna gide mühr-i ‘Azîz
Var iken zât-ı şerefmeni gibi sadrâ sezâ
S. Tr. 4

Dilberûn Mısır içre nâ-yâb olduğun seyr eylese
Ehl-i ‘aşka kaht-ı Yûsuf vak’ası ma’lûm olur
FK. G. 82

Yusuf, kıtlık yıllarında zahire dağıtırken, daha önce kendisini kuyuya atan kardeşleri de gelmiş tahıl istemişlerdir.

Yûsuf gibi envâ’-ı mihen çekmeğe muhtâc
Âsân değil ihvâna velîyu’n-ni’am olmak
Nb. G. 384

1.7.15. Yakub'un Gözlerinin Açılması

Yakub, Yusuf'un kayboluşundan sonra çok ağlamış, gözlerine ak düşmüş ve görmez olmuştu. Yusuf, kıtlık yıllarında erzak almaya gelen kardeşlerine kendini tanıtmış ve gömleğini çıkarıp vererek babasına götürmelerini istemişti. Yusuf'un gömleğini götüren oğulları daha yoldayken Yakub, Yusuf'un kokusunu aldığını söylemişti. Gömleği getirdikleri zaman yüzüne gözüne sürmüş, gözleri açılmış, görmeye başlamıştı.

Tasavvufî şiirde bu olay, İlâhî tecelli ile gönül gözünün açılması; sırta vakıf olma; madde perdesinin ötesindeki manâyı keşfetme olarak yorumlanmıştır. Yusuf'un gömleğinin kokusu maddedeki ruhtur.

Ya'kûb-vâr buldu hazîn gözleri basar
Çün 'arza kıldı Yûsuf-ı Ken'ân cemâlini
Ş. G. 195

Ey Yusuf-ı cemâl dem-âlûde olalı
Pirehânın alâmeti çeşm-i pederdedir
H. G. 85

Bu sîne-çâk-i dâmen-i sabr-ı Ya'kûbî
O reşk-i Yûsuf-ı gül-gûn-pîrehendendir
Şl. G. 38

Bâğ-ı cinân zâhide dîdâr bendeye
Ken'ân ana vü Yûsuf-ı gül-pîrehen bana
Nc. G. 16

Bûy-ı Yûsuf dîde-i Ya'kûba verdiyse basar
Ahmed'e cân verdi yârin nûkhet-i pîreheni
AP. G. 347

Mağz ehli olur pirehen esrârına tâlib
Kısr ehli gibi keşf ile destâra yapışmaz
Nb. G. 314

Ol 'âşık-ı güm-geşte-murâdım ki figânım
NeYûsuf u ne nefha-i pirâhen içindir
Nl. G. 42

Kasidelerde şair, dilek ve isteğini bu olayla ilgili telmih ve teşbihle yaparak belirtir.

Rûşen oldı açılıp dîde-i Ya'kûb-ı emel
Demidür menzil-i 'işret ola Beytû'l-ahzân
B. K. 2-3

N'ola çeşm-i ter ile çıksa habs-i hâkden nergis
N'ola ger çıksa Ya'kûb-i bela-keş Beytû'l-ahzan'dan
F. K. 25-11

Bûy-ı hulkun komadı nefha-i pîrâhene yer
Olmasın hâtır-ı Ya'kûb-ı emelzâr hazîn
Nl. K. 16-16

Bahar tasviri içerisinde de bu konuya yapılan telmihler görülür.

Sürünce pîrehen-i Yûsuf-ı güli yüzine
Açıldı dîde-i Ya'kûb-ı nergis oldı karîr
S. K. 11-9

Şair kendini övmek için, şiirini Yusuf'un göz açan gömleğine benzetir.

Nâbî varak-ı şî'rine mahsûsdur ancak
Her pâre varak çeşm-güşâ pîrehen olmaz
Nb. G. 267

Elfâzım oldu nûr-ı cilâ çeşm-i ma'nâya
Ken'ân'e pîrehen götüren kâr-bân gibi
ŞG. K. 13-9

1.7.16. Yûsuf'un Züleyha ile Evlenmesi

Bazı rivayetlere göre, Yusuf maliye nazırı olduktan sonra, kocası ölmüş bulunan Züleyha ile evlenmiştir (Aydemir 1996:92). Şairler bu duruma da işaret etmişlerdir.

Bugün 'adlün bile dünyâ karıyken nev-cüvân oldı
Meger hüsn ile Yûsufdur ki 'akd ider Züleyhâya
AD. K. 21-18

Âyine her gün koyar dildârı tenhâ koynuna
Nâz ile Yûsuf girer gûyâ Züleyhâ koynuna
H. G..505

1.7.17. Yusuf'a Ayna Hediye Edilmesi

Mesnevi'de birisinin, Yusuf'u ziyarete giderken, ona hediye olarak ayna götürdüğü ve "Senin güzelliğine layık bir şey bulamadım; aynaya bakıp kendi güzelliğini gördükçe beni de hatırlarsın" dediğini anlattıktan sonra Mevlânâ şunları söylüyor. "Varlığın aynası nedir? Yokluk. Varlık yoklukta görülebilir; zenginler yoksula cömertlikte bulunabilirler. Bir yerde yokluk, noksan var mı, orası, bütün sanatların hünerlerin aynasıdır. Elbise biçilmiş dikilmiş olursa terzinin hüneri nasıl görünür? Marangoz ağaçları yontup birleştirmeli ki bir iş yapmış olsun. Bakırın horluğu, bayağılığı meydanda olmazsa kimya nasıl görünür? Noksanlar olgunluğun aynasıdır; o horluk üstünlüğün, ululuğun aynasıdır. Gerçekten de zıddı meydana çıkaran onun zıddı olan şeydir. Kendi noksanını gören olgunlaşmaya on atla koşar." (Mevlânâ, Mes. 142-143).

Mevlânâ'nın anlattığı, bu ayna hediye edilmesi olayına şairler, telmihte bulunarak duygularını ifade etmişlerdir.

Bilip Yûsuf gülü mısır-ı çemende cûyibârı hem
Ana âyîne ilten âşık-ı mehcûra benzettim
H. G. 330

'Aks-ı huşkiyle ben âyîne gibi hursendim
Ben ne hâkim ki açam Yûsufa âğuş-ı çehim
Nb. G. 518

Tâ ki gördüm eylemiş âyîne hüsnün der-kinâr
Oldı mir'at-ı dilümden 'aks-i Yûsuf ber-taraf
FK. G. 155

1.7.18. Yûsufî Destâr

Bâkî'nin bu beytinde Yûsufî denilen bir sarık çeşidinden söz edilmiştir.

Sarındı meh yine bir hûb Yûsufî destâr
Sokundın farkına bir dâne ince sîm hilâl
B. K. 20-5

1.8. Hz. EYYÜB

Eyyüb Tanrı'nın mümin bir kuludur; zengindir. Allâh'a çok ibadet ve şükreder. Şeytan, "hali vakti yerinde, o yüzden şükrediyor ediyor; zengin ve mutlu olmasa isyan eder" der ve Allâh ile iddialaşır. Bunun üzerine Allâh, Eyyüb'ü sınamaya tabi tutar. Sürüleri yok olur; evi yıkılır çocukları enkaz altında kalıp ölürler. Eyyüb'ün bedeninde yaralar çıkar. Eyyüb bütün bu belalara dayanır. Sonunda Tanrı ona tekrar mal mülk ve uzun ömür verir; evlat ihsan eder. (Gölpınarlı 1989:c.1/ 418)

~*~*~*~

1.8.1. Eyyüb'ün Hastalığı

Eyyüb, Allâh'ın sevdiği bir kul ve peygamberdir. Onun Allâh'a olan sevgisini ve bağlılığını, ibret olması bakımından göstermek amacıyla, Allâh Onu sınamıştır. Eyyüb'ün vücuduna yaralar çıkmış, bu yaralara kurtlar düşmüş; çok acı ve ıstırap çektiği halde yine sabır ve Allâh'a şükretmiştir. Şairler onun bu kadar büyük ve çok belalara, dertlere, ıstıraplara düşmesinden ve dayanmasından ilham alarak, kendi dertlerinden, çilelerinden, bahisle sabır ve sadakatlerini ifade etmişlerdir. Aşk derdinin ve hicran belasının Eyyüb'ün çektiklerinden daha büyük olduğunu söylemişlerdir.

Eyyüb oldum tenüme cefâ kıldum cânuma
Çagurdum Sübhân'uma kurtlar toyurup geldüm
Y. 191.

Ben nice sabr eyleyeyim bu belâya kim
Eyyûba dahı ırmadı bu resm-ile belâ
A. G. 3

Şol kadar çekdüm belâ-yı hecri kim
Sabr-ı Eyyûb itdi tahsîn el-gıyas
Nc. G. 38

Gam-ı zülâl-i lebi kurd olup derûnında
Mahabbet eyledi Eyyûbu bî-mecâl ü 'alîl
S. N. 3-35

Bir nîm-nefes tâb-ı gamın cân-ı sabûra
Etdirdi şigîbâyî-i Eyyûbu ferâmûş
Nl. G. 172

1.8.2. Eyyüb'ün Sabrı

Eyyüb'ün üstün metaneti ve sabrı şairlere ilham kaynağı olmuştur. Bu hususla ilgili bir çok atasözü, deyim de kültürümüzde oluşmuştur. Şairlerin bu konudaki fikirleri ve duyguları şu şekilde ifade edilebilir: Sabır ile iyiliğe ve sıhhate ulaşılır. Sabır her derdin ilacıdır. Sabır Allâh'a inanç ve tevekkülün belirtisidir. Aşık aşktan dolayı çektiği sıkıntılara sabırla katlanmalıdır. Aşk ve ayrılık derdi Eyyüb'ün uğradığı dertlerden daha ağırdır; buna rağmen aşık O'ndan daha sabırlı ve dayanıklıdır. Eyyüb derde yedi yıl tahammül etmiş, sonra derdinden kurtulmak için Allâh'a yalvarmıştır. Oysa aşık, hicran derdine Nuh ömrü kadar (bin yıl yahut bin beş yüz yıl) dayanabilir. Vuslat ümidi hicrana dayanma sabrını doğurur. Aşığın bu sabır ve metanetini Eyyüb görseydi gıpta eder, utanırdı.

Eyyüb'un kurda yidürdün tenini
Sabrıla buldı o dahı dermânı
Y. 379

Kim ki Eyyübün belâsın sevdüğinden çekmedi
Giymedi mahbûb elinden hil'at-ı 'abdü's-şekûr
Ns. G. 39-13

Bir demi bin yıl kadardur derd-i hecrün ey tabîb
Vasl umaruz 'ömr-i Nûh u şiddet-i Eyyüb ile
Nc. G. 506

Mesîhâ-yı nigehten ders alup dehrin etibbâsı
Bu bîmârın 'ilâcın sabr-ı Eyyüb eylemişlerdir
ŞG. G. 68

O denli derd ü dâğ-ı mihnete ey dil sabûr ol kim
Helâk-i nâ-şigîbâyî ola Eyyüb şerminden
Nl. G. 277

Ben ki zahm-ı tîg-i çeşmünden serâpâ handeyem
Derde sabrum gıpta-fermâ-yı dil-i Eyyûbdur
FK. G. 69

1.8.3. Eyyüb'ün Duası

Yedi yıl belalara ve dertlere sabreden Eyyüb, kendine inanmış mümin kişilerin de “bunca zamandır Allâh’tan bir inayet ve merhamet yetişmedi. Öyle görünüyor ki Allâh bundan vazgeçmiştir” dediklerini duyunca Allâh’a yalvarmış, derman istemiştir (Levend 1980:117). Bu beytinde Yunus, Eyyüb’ü hatırlatarak kendi derdine derman istiyor.

Eyyüb’am dil-mübtelâyam derde dermân isterem
‘Âşıkam dil-hastayam câna cânân isterem

Y. 228

Duadan sonra O’na “Ayağını yere vur” diye bir nida gelmiş; ayağını vurunca, yerden su fışkırmış. Aynı ses “İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su” demiştir (Sad 38/42). O sudan içip yıkanınca sağlığına kavuşmuştur.

Revânî sâz ider ol bâğ içinde şâdirevan
Zülâl-i muğteselün fihi bâridün ve şarâb
AD. K. 1-4

Su toldı cevfine havzun ki Bîdpây-ı hakîm
Ayaklarından ider çeşme açmağı ta’rîf
S. K. 9-11

Gül-istân oldu İbrâhîme âteş
Halâs oldu belâdan girü Eyyûb
A. G. 51

Nesimî’ye göre ise Eyyüb, Hz. Ali’nin ismini anarak şifa bulmuştur.

Eyyûba oldu havâle yidi yıl renc ü belâ
Rabbenâ söylerdi dâ’im hazretinde Rabbenâ
Uş bu ismi yâd kıldı buldı ol gamdan necâ
Lâ-fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ zü’l-fekâr
Ns. Mm. 1-7

1.9. Hz. ŞUAYB

Şuayb hikâyelerde ve beyitlerde Musa ile birlikte, O'nun vasıtasıyla anılır.

Yed-i beyzâ-nümâ-yı Mûsâ'dan
Şu'belendi menâkıbât-ı Şuayb
ŞG. G. 27

Musa, Mısır'da bir Mısırlının ölümüne neden olmuş, korkarak kaçmış, Medyen'e gitmiş; Şuayb'ın koyunlarına çobanlık etmiş ve kızı ile evlenmiştir. Bu beyitte Şuayb'ın çobanı ile kast edilen Musa'dır. Şair "Şuayb'a çobanem" derken kemâl bakımından kendini Musa'ya benzetmiştir. Çünkü Musa, Şuayb'ın yanında olgunlaşmış tecelliye nail olmuştur.

Çü batn-ı hut eminem çü zeyl-i Yûsuf pâk
Çü Îsî ehl-i necâtem Şu'aybe çobânem
H. G. 342

Şuayb, Musa'yı tanıdığı zaman iyice yaşlanmış, gözleri görmez olmuştu. Şairler bu durumu, O'nun kalp gözü açık, keşif sahibi olduğunu söyleyerek, zahiri körlüğün önemli olmadığına örnek gösterirler.

Nazar-ı lutfuna Mûsâyı düşürdü mazhar
Dide-i bâtına mâlikti hakîkatte Şu'ayb
R. G. 102

1.10. Hz. MUSA - HARUN

Musa Kur'an-ı Kerim'de ismi en çok geçen, kendisine kitap verilmiş peygamberlerden biridir. Hayatı ve mucizeleri Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı gibi Tevrat ve İncil'de de ondan bahsedilir. Harun O'nun kardeşidir, Musa'nın isteği üzerine O da peygamber ve Musa'nın yardımcısı olarak görevlendirilmiştir.

Şairlerin en çok telmihte bulunduğu peygamberlerden biri Musa'dır. O'nun Tur'da tecelliye nail olması, Allâh ile konuşması, asâ ve yed-i beyzâ mucizeleri bir çok yönden şairlere ilham kaynağı olmuştur.

1.10.1. Musa'nın Doğumu ve Nil'e Bırakılması

Mısır'ın o zamandaki kralının gördüğü bir rüyayı müneccimler, "İsrail oğullarından doğacak bir erkek çocuk senin saltanatını yıkacak" diye tabir ettikleri için Firavun, doğan erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Musa'yı annesi doğduğunda çok korkuyordu. Allâh, Musa'nın annesine, ona zarar geleceğinden endişelendiğinde, çocuğu nehre bırakmasını, korkmamasını, üzülmemesini, onun yine kendisine geri verileceğini ilham etmişti. Annesi bir sandık ya da sepet içerisinde, Musa'yı nehre bıraktıktan sonra Firavun'un adamları O'nu bulmuşlar; Firavun'un karısı, çocuğun öldürülmemesi için yalvarmıştır (Kasas 28/7-9).

Bu beyitte şair, bedeni Musa'nın konulduğu sandığa, ruhu Musa'ya, nefsi Firavun'a, yokluğu Nil'e benzeterek, bedenini yokluk Nil'ine atarsan, maddî benliğini yok edersen, ruhunu nefsin elinden kaçırıp kurtarabilirsin demiştir.

Eylegil tâbût-ı cismün garka-i nîl-i fenâ
Tâ bula Mûsî-i cân Fir'avn-ı nefsünden mefer
Nv. K. 12-29

1.10.2. Çobanlık

Mısır'da İsrailoğulları ve Mısırlılar olmak üzere iki halk vardı. Mısır kralı ve yönetimi bu iki halk arasında tefrika çıkarıp, ayırım yapmakta idi (Kasas 28/4). Bu iki halktan kişiler arasında sık sık kavgalar olurdu. Musa bir gün şehre gittiğinde iki kişinin kavga ettiğini gördü. Kendi ırkından olana yardım etmek isterken Mısır'ın ölümüne neden oldu. Bu olay duyulunca

kendisini öldürecekleri korkusuyla Mısır'dan kaçtı, Medyen'e gitti; Şu'ayb'ın yanında on yıl çobanlık yaptı (Kasas 28/15-27). Yunus, bu çobanlığı, peygamberlik verilecek derecede kemâl kazanma olarak yorumlamıştır.

Çobanlık itmeyince Mûsâ'layın
Kelîm'üm diyüp Tûr'a göndermeye
Y. 326

1.10.3. Tur'daki Olaylar

1.10.3.1. Tecelli

Musa, Şuayb'a söz verdiği çalışma müddetini tamamlayınca, eşini ve kendisine verilen koyunları alarak başka bir yurt aramak için Medyen'den ayrıldı. Tur'un yakınındaki Eymen Vadisine geldiğinde konakladılar. Bir gece hamile eşinin sancısı tuttu. Musa, yardım ve ateş getirmek amacıyla dağda gördüğü ışığa doğru gitti. Işığın bir ağacın tepesinde parlayan bir nur olduğunu gördü. O sırada, kendisine Allâh tarafından "Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım. Asanı at" diye seslenildi. Musa asasını yere attığında onun yılan gibi kıvrılıp hareket ettiğini sandı; korkarak kaçtı. Musa'ya tekrar "ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın" buyruldu. Musa'nın Tur'a bu ilk gidişinde 'asa ve yed-i beyza mucizeleri ile nübüvvet verilmiştir (Kasas 28/29-32).

Şairler bu olaya, tasavvufi hallerini ifade ederken, bahar ve sonbahar tasviri yaparken, sevgilinin güzelliğini, aşkın aydınlatıcılığını ve yakıcılığını söylerken, daha bir çok durumlarda telmihte bulunmuşlardır. Bilhassa Nesimi'de çok görülen ayetlerden iktibas ile bu olaya işaret edildiği de olur.

Hem menem Mûsîye âteş hem menem "enestü nâr"
Hem Kelîmün nûriyam men hem temennâyem necât
Ns. G. 26-4

Bülbül kelâmın anla ki didâr-ı gül sana
Yaprak içinde görüne çün âteş-i Kelîm
Ş. Mm. 2/1

Bir Nihâl-i şu'le görsen pertevinden bî-hod ol
Vâdî-i 'aşk içre sâhib-Tûra benzet kendini
FK. G. 284

Bu beyitlerde, Musa'nın ağacın tepesinde gördüğü nura işaret edilerek baharda çiçek açmış ağaçların görünüşü; sonbaharda yaprakları sararmış ve kızarmış ağaçların görüntüsü de Karun hazinesi ve Musa'nın gördüğü nur hatırlatılarak tasvir ediliyor.

Şecerde rûşen uş nâr-ı şükûfe
Meger girü tecellî buldı Mûsâ
A. K. 72-4

Çemenlerde zahir olup genc-i Karun
Şecer nâr-ı Mûsâ'nun oldı misâli
Nv. K. 52-2

Bu beyitte de sevgilinin boyu, endamı İlâhi tecelli nurunun meydana getirdiği fidana benzetiliyor.

Nihâl-i gül denirse kadd-i hûbâna letâfetle
Sana nahl-ı tecellî dense lâyıkdır bu kâmetle
Nb. G. 769

Musa'nın Tur'a ikinci gidişi, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardıktan sonra, Sina çölünde, Tur'un yakınında konakladıklarında olmuştur. Bu ikincisinde Tur dağında Musa'ya Tevrat verildi. O zaman Musa, "Rabbim bana kendini göster" (Rabbi erini), diye yalvardı. Allâh, O'na "sen beni göremezsın" (len terani) dedi ve dağa bakmasını söyledi; "dağ tahammül edebilirse sen de edersin" diyerek, dağa nur halinde tecelli etti. Dağ parçalandı, Musa bayıldı (Araf 7/143). Musa Allâh'la konuştuğu için "Kelîm" ismi verilmiştir.

Olurdu Tûr-ı dil Mûsâ-yı dîdâra tecellî-gâh
Su'âl-i vuslata verse cevâb-ı len terânîsin
Şİ. G. 117

Tûrumuz mahv-ı tecellîdir bizin ey Nâ'ilî
Len-terânî neşve bir câm-ı hitâbın mestiyiz
Nİ. G. 169

Olduk harâbı cîlve-i berk-i tekellümün
Kâr etdi câna sûz-ı şerâr-ı tebessümün
ŞG. G. 203

Musa, Tur'a ikinci gidişinde de Allâh'ın tecellisiyle karşılaşmış; kendisine mucizeler ve kitap verilmiştir. Allâh, yarattığı dağda, ağaçta nur halinde görünmüş; verdiği mucizelerle de, takdirleri ve fiilleriyle de tecelli etmiş; Musa ile konuşması ve verdiği kitap ile de kelâm halinde kendini belli etmiştir. Tasavvufi şiirde, evrende her zerre İlâhi manayı gösteren birer tecellidir. Görebilene tüm kâinat tecelli nurlarıyla dolu gözüktür. Tanrı'nın tecellisinin görülebildiği her yer, her olgu, her yaratılmış, her gönül Tur'dur. İnsanın gönlü ve cismi de Allâh'ın tecelli ettiği yer olarak Tur'a benzetilir.

Hâcet degül 'âşıklara Tûr'da münâcât eylemek
Ben kandasam dost andadur her bir yiri Tûr eyleyem
Y. 206

Rabbi ernî didüm-ise bir tecellî-çün n'ola
Gönlümi ol nûra çün kim Tûr-ı Sînâ itmişem
A. K. 60-7

Gönlümüz nûr-ı tecellî cismimizdür kûh-ı Tûr
Cânumuz dîdâra karşı oldu Mûsî-vâr mest
Ns. G. 22-29

Aşk Tûrudur benim sûz ile âh eylesem
Şu'leler peydâ olur sinemdeki her çâkden
H. G.451

Mâned-i Kelîm ey dil dîdâra olup 'âşık
Kıl kalbini Tûr-âsâ her cây-ı tecellâda
Şİ. İlh. 4

Bir şem'-i hakikat ki fûrûzân ola dilde
Tûr üzre eder lem'a-i dîdâr temevvüc
Nb. G. 40

Dûd-ı âh-ı dil-i 'âşıkda ruhun yâdı ile
Şecer-i Tûr-ı tecellâdaki hâlet görünür
Nl. G. 96

Tûr-ı cisme şu'le-i şem'-i tecellâdır gönül
Ben hâmuş olsam da râz-ı 'aşkı gûyâdır gönül
ŞG. G. 228

Bir şu'lesi var ki şem-i cânın
Fânûsına sığmaz âsmânın
Bu sîne-i berk-âşiyânın
Sînâ dahı görmemiş nişânın
Efruchte-i 'inâyetindir
ŞG. Mm. 3-2

Tur kelime olarak dağ anlamındadır; aynı zamanda Musa'nın Allâh ile konuştuğu dağın adıdır. Bu bakımdan tevriyeli olarak da kullanılır.

Dâ'î sakın ki cevrün ile tağa düşmesün
Mûsî yolunda çok kişinün 'azmî Tûradur
AD. G. 53

Tur tecelliye tahammül edememiştir. Aşığın gönlündeki aşk ateşi Tur'u parçalayan nurdan daha yakıcıdır; aşığın gönlü Tur'dan daha sağlamdır; tecelliye tahammül eder.

Nice tâkat getirmişti bu envâr-ı tecellâya
Meger kim berk imiş yâ Rab gönüller Tûr-ı Mûsâdan
Ş. G. 130

Şu âteşden yanar dâğ-ı derûnı ehl-i 'aşkun kim
Kül eyler nârının bir lem'ası bin Tûr-ı Musa'yı
Nv. G. 537

Sevgilinin yüzü tecelli nurudur. Aşık onu gördüğü zaman gönlü, güneşe dönük ayna gibi nurla dolar.

Göster ruhun ki nûr-ı tecellî zuhûr ide
Hûrşîd gibi âyîneler feyz-i nûr ide
B. G. 420

Musa, tecelliye nail olup kendisine nübüvvet verildikten sonra, nefsine ve benliğine ait bütün korkularından, kayıtlarından, arzu ve isteklerinden kurtulup, kendini tamamen Allâh'ın emirlerine teslim etmiştir.

Anlayan mahv-ı enâniyyetde Mûsâ semtini
Bildi nâr-ı gayret ü nûr-ı tecellâ semtini
Nv. G. 498

İlâhi aşkı ve peşinden gelen tecelliye ifade için, şarap küpünü Tur'a, şarabı da tecelli nuruna benzetmişlerdir. Aşk tecellidir ve tecellinin meydana gelmesine sebep de aşktır.

Bedîdâr olan humda sahbâ mıdur
Yâ Tûr üzre nûr-ı tecellâ mıdur
ŞY. Sn. 25

Şeb-i târik-i gamda rind-i meyhâra Kelîm-âsâ
Fürûğ-ı câm-ı sahbâ gibi şem'-i Eymen olmazmış
Nl. G. 176

'Aşk her kâleb-i bî-rûha tecellî etmez
Tûde-i merkad-i Mûsâ cebel-i Tûr olmaz
FK. Kt. 1

Kasidelerde övülen kişinin yüzünün yahut huyunun güzelliği, ilim ve irfanı, ihsanının ve adaletinin verdiği ferahlık İlâhi tecelliye benzetilerek telmihler yapılmıştır. Şair, Musa'ya, Tur'a ve tecelliye işaretle, kendisini, eserini ve anlam zenginliğini de ifade eder.

Kelîm-i Tûr-ı cihândır ki nûr-ı dîdân
Derûn-ı dehre tecellî-dih-i sürûr u bahâ
Şİ. K. 13-25

Çerâğ-ı devleti envâr-ı nahl-i Tûrdan zâhir
Fürûğ-ı kevkebi mihr-i cihânârâdan ezherdir
Nl. K. 26-10

Dil-i dâniş-güheri mazhar-ı enva'-ı 'ulûm
Cebhe-i pâk-i ziyâ-güsteri pür-lem'a -i Tûr
Nş. K. 16-12

Nâyına şu'le-i âvâzına tut gûş-ı kabûl
Tûr-ı Mûsâ vü 'asâ Hazret-i Mevlânâdır
ŞG. K. 3-16

Hâmen ki elde nahl-i tecellâ-yı feyzdir
Hâlet-nümâ-yı şem'-i haremğâh-ı Tûr olur
Nl. K. 24-20

Germ edip feyz-i recâ tab‘-ı Kelîm-âsâyı
Tûr-ı tavr eyledi dîdâr-geh-i ma‘nâyı
ŞE. K. 11-1

Kelîmu’llâh’dur endîşem dilim Tûr-ı ma‘ânîdür
Kelâmum ser-te-ser şeh-i mezâyâ-yı tecellâdur
Nef’î K.48-56

Sevgilinin güzelliğini görmenin ve o güzelliği anlatmanın şairin zihnine, hayallerine, ifadesine parlaklık kazandırdığını söylerken de bu olaya telmih-ten yararlanılır.

Her lahza bin çerâğ uyarır şem‘-i Tûrdan
Vasf-ı cemâl-i yâr ile tab‘-ı münîrimiz
Nl. G. 160

1.10.3.2. Musa’nın Allâh ile Konuşması

Musa, Tur’a her iki gidişinde de Allâh’la konuşmuştur. İlk gidişindeki konuşma (Taha 20/10-36) ayetlerde tam olarak anlatılır. İkinci gidişindeki konuşması (Araf 7/143) ayetinde şöyle belirtilir: Musa tayin ettiğimiz vakitte Tûr’a gelip de Rabbi onunla konuşunca, “Rabbim Bana kendini göster; seni göreyim” dedi. Rabbi: “Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü.

Şairler, Musa’nın “Rabbim bana kendini göster” diye yalvarmasını aşık-lık gereği, vuslat dileme olarak nitelendirmişlerdir. Sevgiliyi görmeyi, vusla-tı dileyen aşık daima yalvarır münâcâtta bulunur; ama sevgili asla yüzünü göstermez, vuslata kapı açmaz. Aşığın da yalvarmaktan başka bildiği ve çaresi yoktur. İşte şairler, aşık-maşuk arasındaki bu şiirsel ilgiye, Musa’nın “Rabbi erini” diye münâcâtını, Allâh’ın da “len terânî” diye reddedişini ilâhi bir örnek kabul etmişlerdir.

Dîdâra ‘âşık oldugı-y-ıçun Kelîm-vâr
Dâvud bigi nâle ider bülbül-i seher
A. K. 41-9

Mûsî-sıfat ana erini çok didüm velî
Hayrân olup tecellîye dîdârı görmedüm
AD. G. 214

Mûsâ tecellî sırrını görmek temennâ eyledi
Maksûdî ma'lûm oldu Hakdan anun dîdâr imiş
Ns. G. 20-3

Der-kef-'asâ-yı hâhiş-i dîdâr-ı yâr olan
Tûr-ı recâda pey-rev-i râh-ı Kelîm olur
Şî. G. 39

Cevâb-ı "len terânî" bâ'is-i ibrâm-ı tâlibdür
Fehîm-âsâ ne çâre gayri bilmez mültemes 'âşık
FK. G. 164

Ama şairler, sevgilinin reddedişinde vuslat ümidi olduğunu düşünmüş, ümitlerini kaybetmemiş ve ricaya devam etmişlerdir. Çünkü Musa'nın arzusu, ümidini ve ısrarını gören Tanrı Tur'a tecelli etmiştir.

Ümmîd-i tecellîsinde muzmer
Mazmûn-ı beyân-ı "len terânî"
FK. Tc. 1-1

"Len terânî" dir bana va'd-i visâl
Tâlib-i dîdâr-ı küstâhî menem
ŞG. G. 243

Sözün anlamını ve sırrını kavrayacak kadar olgun, arif olmak gerektiğini ifade için de Musa'nın Allâh ile konuşmasına işaret edilir.

Kâlden tahsîl-i hâl etmekle mânend-i Kelîm
Nükte-dân-ı sırr-ı harf ol lafzdan ma'nâya dek
Şî. G. 101

Olur Mûsî-misâl âgâh remz-i len terânîye
Olan teklîm-pîrâ-yı tecellî Tûr-ı ma'nâdan
Şî. G. 108

Bahar tasvirlerinde bülbül ile gül arasında aşık-maşuk ilgisi kurularak bu olaya işaret edildiği görülür.

Gonca çü nikâb açdı ve keşfeyledi dîdâr
Bülbül çü Kelîm oldu ve gül âteş-i Mûsâ
AP. K. 37-26

Bu beyitlerde şairler övünmek maksadıyla bu olaya telmihte bulunmuşlardır. Nef'î'nin beytinde "len-terânî", Galib'in beytinde "vâdî-i tekellüm" sözleri hem kendileriyle ilgili, hem de Musa ile ilgili olarak tevriyeli kullanılmıştır.

Nüktede 'âlem harîf olmaz bana gûyâ benim
Her ne söylersem cevâb-ı "len-terânî" dür sözüm
Nf. K.1-19

Velîk nutk-ı hakîmâne devr-i dîgerdir
Olur mu her mütekellim Kelîm-i vâdî-i Tûr
ŞG. K. 18-33

Şâyetse değilsek de tecellî-i cemâle
Vâdî-i tekellümde sezâvâr-ı hitâbız
ŞG. G. 153

1.10.3.3. Mûsa'nın Şeytan ile Karşılaşması

Yunus Divanında Musa ile ilgili, diğer divanlarda rastlamadığımız değişik bir hikâyeye vardır. Musa Tur'a giderken, bir su aktığını görüyor; suyun kaynağını bulmak istiyor ve suyun gelişini takip ediyor. Şeytanın ağladığını, akan suyun da onun göz yaşı olduğunu görüyor. Şeytana neden ağladığını soruyor. Şeytan, Allâh'a isyan ettiği için çok pişman olduğunu söylüyor ve:

Vargıl digil yâ Mûsâ rahmet eylesün bana
Tevbe kılup işine hoş istigfâr eyledi
Y. 356

diyerek Allâh'tan kendisi için af dilemesini istiyor. Musa, Allâh'la konuştuktan sonra dönerken, Allâh, Musa'ya "şeytanın isteğini unuttun. Ona söyle, Adem'e secde ederse onu bağışlarım" diyor. Musa, Allâh'ın emrini şeytana söylüyor. Şeytan secde sözünü işitince önceki isteğini inkâr ediyor.

Hak Mûsâ'ya eyitdi unuttun emâneti
Ol nidâya cânını Mûsâ nisâr eyledi
Y. 356

Vargıl digil yâ Mûsâ rahmet ideyim ana
 Secde itsün Âdem'e çün istigfâr eyledi
 Y. 356

Mûsî geldi la'îne didi Hakkın buyrugın
 Secdeyi işidicek döndi inkâr eyledi
 Y. 356

1.10.3.4. Musa'nın Harun'u Yardımcı İstemesi

Allâh, verdiği asa ve yed-i beyza mucizeleriyle güçlendirdiği Musa'nın, Mısır Firavunu ve halkının karşısına çıkıp, tebliğde bulunmasını, emirlerini onlara iletmesini istedi. "Musa: Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'un dili benimkinden düzgündür. Onu beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum" dedi. Allah buyurdu: "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, âyetlerimiz (mucize yardımlarımız) sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz" (Kasas 28/33-35).

Fuzuli bu beytinde, Allah'ın Musa'ya ilim ve asa mucizesi vererek, O'nun korkularını ümide dönüştürdüğünü ifade ediyor.

Sensin kılan mezâhir-i ümmîd ü bîm edüb
 Mûsâ'nı ilm genci 'asâsını ejdehâ
 F. G. 2

Musa, Allâh'tan kardeşi Harun'un da peygamberlik verilerek kendisine yardımcı yapılmasını istiyor. Allâh O'nun bu dileğini kabul ediyor. (Şuara 26/13, Meryem19/53, Furkan 25/35)

Hazret-i Mûsî-i 'İmrân gibi 'âli-câhun
 Emrine olmuş idi hazret-i Hârûn munzam
 Nb. K. 15-27

Kereminle anılır silsile-i 'Osmânî
 Nitekim Ca'fer ü Yahyâ ile 'ahd-i Hârûn
 Nl. K. 17-34

1.10.4. Musa'nın Dilinin Peltekliği

“Musa çocukken, bir gün Firavun onu sevmek istemiş; kucağına almış. O da Firavun'un sakalını tutup çekmiş; bir tutam kıl koparmış. Firavun, İsrailoğullarından birinin kendisini tacından, tahtından edeceği tarzında yorumlanan rüyayı hatırlayıp Musa'nın öldürülmesini emretmiş. “Çocuktur, akli ermediğinden yapmıştır; bir tabak altın, bir tabak da ateş getir; çocuk rengi yüzünden ateşe atılır; ateşe atılmaz da altını alırsa öldür demişler.” Denilenler getirilmiş ve Musa ateşe atılıp bir kor alarak ağzına atmış” (Gölpınarlı 1992:c. 6/390). Bu hikâyeye göre bu olayda Musa'nın yanan eli beyaz kalmış ve dili de peltek olmuştur.

Allah, Firavun'a gönderdiğinde Musa, “beni yalancılıkla suçlamalarında içim daralır, dilim dönmez” Demiştir (Şuara 26/12-13). Musa, “Rabbim! Yüreğime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden şu bağı çöz ki sözümü anlasınlar” diye dua etmiştir (Taha 20/25-28). Bu ayetlere telmihle şairler Musa'nın dilinde peltekliğe işaret etmişlerdir.

Ey Yûsuf-ı 'Îsâ-dem-i Mûsâ-lüknet
Zülf-i ejder ü leb-i rûhda vü hüsn-âfet
Nâmun diğer enbiyâ ki etmiş sende
İ'câzı bu evc-i nebîlerün cem'iyet
FK. Rb. 6

Ol ki fehmi ü hîred bir sözünün mükremidir
“Ene efsah” haberi mu'ciz-i nutk-ı demidür
Nf. K. 2-1

1.10.5. Musa'nın Mucizeleri

1.10.5.1. Asa

Musa. Şuayb'ın yanında çobanlık yaparken Şuayb O'na bir asa vermişti. Bu asanın önceki peygamberlerden Şuayb'a miras kalan asalardan biri olduğu; Adem'in cennetten getirdiği asa olduğu; bir meleğin insan suretinde gelerek Şuayb'a verdiği rivayetleri vardır (Pekolcay v.d.1984:125). Bu asa daha sonra Allâh'ın emriyle Musa'nın elinde mucize haline gelmiştir (Kasas 28/30-32). Allâh, “Firavuna git, mucizelerini göster, onu imana davet et, İsrailoğullarını seninle birlikte serbest bırakmasını söyle” diye gönderdiğinde (Taha 20/47), Musa'yı asâ ve yed-i beyzâ mucizeleriyle güçlendirmiştir. Musa bu asa sayesinde Firavunun sihirbazlarını alt etmiş, peygamberliğini kabul ettirmiştir.

Dıraht-ı cennetin et fehm kıymetin bundan
Ki verdiler yed-i Mûsâya bir 'asâlığın
Nb. G. 862

Bu beyitte şair, sevgiliyi Musa'ya, rakibi Firavuna benzeterek, sevgiliden rakibin âlini kırmasını istiyor; âl kelimesini de tevriyeli kullanıyor. Musa, Firavunun büyücülerinin hilesini kırmıştır. Büyücülerin ipleri yılan göstermeleri büyü iledir; asanın ejderha olması mucizedir. Bir de Musa'yı kovalayan Firavun ordusuyla birlikte denizde boğulmuştur. Böylece âl sözcüğü bu beyitte, hem hile, hem de soy anlamını ifade eder.

Mûsâ gibi kır âlini fir`avn-ı rakîbün
Tâ sen şeh-i hüsne diyeler âl kırandır
Ms. G. 58

Musa'nın asası ejderha olması gerektiğinde ve istendiğinde ejderhaya, Musa eline aldığı da tekrar asaya dönüşmüştür. Ortama ve ısıya göre şekil değiştiren, tekrar eski haline dönebilen metaller, alaşımlar vardır; bunlar sanayide ve tıpta bir çok sahada kullanılmaktadır. Bu fizik konusundan bahseden bir makalesinin başına, C.M. Wayman, Musa'nın asasının yere bırakıldığında ejderha, eline aldığı anda asasıyla ilgili kısmı İncil'den alarak, bu fizik konusuna örnek gösterme amacı olmasa bile bu durum ile arasındaki benzerliğe işaret etmiştir (Wayman, C.M. 1980:1).

Bu olaya işaretle şairler, mucizevi bir kalem kullanarak insanı büyüleyen şiirler söyleme bakımından kendilerini övmüşlerdir. Bilhassa Nef'î'de bu telmihle övünme çok görülür.

Pîr-i endîşe kef-i destime yâ sundu kalem
Yâ Şu'ayb oldu 'asâ-dâd-ı kef-i Mûsâyî
Nl. N. 5-6

Benem ol sihr-şîve şâ'ir kim
Hâme ettim zebân-ı su'bânı
FK. K. 17-32

Benim o şâ'ir-i sihr-âferîn ki hâmem ider
Edâ-yı hidmet-i çûb-ı Kelîm-i 'İmrânî
Nf. K. 31-51

Geh kalb-i saf-ı ma'reke-i sihre 'alemdir
 Geh dest-i Kelimu'llâh-ı ma'nâya âsâdır
 Nf. K.34-47

Nâ-resâ mısra'-ı bercestemize çûb-i Kelîm
 Kâdir-i sihr-i nev-îcâd ki derler o biziz
 ŞG. G. 145

Bu beyitteki övünme diğerlerinden farklıdır. Şair, gururlu, dünyaya ait hiçbir korku ve endişesi olmayan, hiç kimseye minnet etmeyen; aynı zamanda çok mütevazı bir kişiliğe sahip olduğunu övünçle, hem Musa'ya hem de Süleyman'ın karınca işle olan hikâyesine telmihle söylüyor.

Mârız ki asâ-yı kefi Mûsâda nihânız
 Mâr anlama mûruz ki teh-i pâda nihânız
 Nl. G. 135

Divan şairleri, bu beyitte “dünya malı ejderhaya benzer, insan onu destek edinmemelidir.” Olarak söylenen, dünya ve hayat görüşlerinin ifadesinde de bu olaya işaret ederler.

‘Asâ bigi itme tekye mâla anı
 Elünden yire ur kim ejdehâdur
 A. K. 34-15

Musa Tur'a ilk gittiğinde “asanı at” emriyle attı ve onu yılan gibi deprenir vaziyette gördü (Kasas 28/31). Musa daha sonra, birincide sadece Firavun'a, ikincide onunla birlikte halka ve sihirbazlara peygamberlik delili olarak mucize gösterirken, asasını iki defa daha yere bıraktı. Asa ejderha oldu ve Firavun'un sihirbazlarının sihirle yılan olarak gösterdikleri iplerini yuttu. Asanın ejderhaya dönüşmesinin sihir olmayıp mucize olduğunu anlayan sihirbazlar Musa'nın Allâh'ına inandık deyerek secdeye kapandılar.

Şairler sevgilinin saçını görünüş ve dalgalanış bakımından ejderhaya; ona mucizevi bir anlam vermek istediklerinde de Musa'nın asasının ejderhaya dönüşmüş haline benzetirler.

İ'câza saçın 'asâ-yı Mûsâ
 İhyâda lebin Mesîh-i Meryem
 Ş. Mm. 3/5

Kime reyhân kimine sünbül görünür zülf-i dost
 Bir nazar kıldukça her bir târı su`bândur bana
 Ms. G. 6

Ma'ni-i mu'ciz-i Mûsayı temâşâ eyle
 Zülf-i ham-der-hamına çeşm-i füsûn-sâzına bak
 F K. G. 160

Bu beyitte şair bir şeyhi, onun, irşadı ile müritlerine ilim, irfan, keşif ve keramet kazandırdığını söyleyerek överken, Musa'nın asasını hatırlatmıştır.

Yed-i kudretle verdin her mürîde
 Hızır seccâdesin Mûsâ 'asâsın
 AP. K. 9-5

Musa, asa sayesinde Firavun'a ve onun kalabalık sihirbazlar ordusuna galip gelmiştir. Baki, kışı Firavun'a, bahar müjdecisi olarak topraktan çıkan sümbülü de asaya benzetmiştir.

Yine Fir'avn-i şitâ ceyşine Mûsâ-mânend
 Eyledi elde 'asâsını bir ejder sünbül
 B. K. 24-12

Şairler bir kişiyi överken, onun adil olduğunu ifade için, iyiliği asa gibi dayanak olup mükâfatlandığını, kötülüğü ejderha olup cezalandırdığını söylerler.

Kelîm-i Tûr-ı vefâsan ki ehl-i hayr ü şere
 Elinde gâh 'asâ oldu gâh mâr kalem
 F. K. 33-27

Sesiyle insanı büyüleyen "ney"i Galib, Tur'daki hem ağaca hem ateşe, Musa'ya, asasına ve ejderhaya benzetiyor. "innî enallâh" (ben Allâh'ım) ifadesi ayetten aynen alınmıştır (Kasas 28/30).

Ey nây 'aceb sırr-ı Hudâsın neysin
 Hem nahl ü hem âteş-i Hûdasın neysin
 Yâhşâ yaraşur innî enallâh sana
 Mûsâsın 'asâsın ejdihâsın neysin
 ŞG. Rb. 42

İsrailoğullarını Firavundan kurtarıp Mısır'dan çıkardıktan sonra Musa, asasını kayaya vurarak, çölde susuz kalan kavmi için su çıkarmıştır (Bakara 2/60). Şair bu olaya telmih ile, övdüğü kişiyi Musa'ya kalemini de ab-ı hayat akıtan asaya benzetmiştir.

Eger 'asâsını darb itse seng-i mahbereye
Kelîm-i hâmesi âb-ı hayât ider tefcîr
S. K 11-58

1.10.5.2. Yed-i Beyzâ

“Yed-i beyzâ” beyaz el demek ise de, bununla Musa Peygamberin ateşte yanan eli kastedilir. Tanrı bu eli Musa'nın mucizesi haline getirmiş. Musa onu koltuğunun altında saklamış. Koltuğunun altından çıkınca bu el, göze, güneş gibi parlak gözükürmüş.” (Yazıcı 1964:c. 2/505)

Müsa'nın elinin bembeyaz oluşu (Araf 7/108, Taha 20/22,23, Neml 27/12, Kasas 28/32) ayetlerinde geçer.

Musa'nın beyaz eli, şiirde, karanlık içinde parlayan ışıık; karanlığı kaldıran aydınlık; aşığın gönlünü aydınlatan ve ferahlatan sevgilinin hayali ya da bir güzelliğ unsurunun görüntüsü yahut tecelli; sıkıntıyı gideren mutluluk, ferahlık, sevinç; kederi unutturmuş şarap; kötülüğü, zulmü kaldıran adalet; cahaleti yok eden ilim; güzel söylenmiş, aydınlık ve parlak söz ya da şiir manalarını ifade eden bir mazmun olmuştur.

Şairler, bir kişiyi överken, onun mucizevi bir ele sahip olduğunu, başarılı, iş bilir, kurtarıcı olduğunu ifade için bu telmihi yaparlar ve parlaklık, güneş gibi ışıldama, gün gibi aşikâr olma durumlarına işaret ederler.

Şehinşeh mîr Mûsî kim yed-i beyzâsıdır mu'ciz
Anun fethi durur şâhid yed-i kudretde beyzâyâ
AD. K. 1-3

Hûrşîd-i zafer tâli' olur feth ufkundan
Çün subh-sıfat keşf ede tîğîn yed-i beyzâ
AP. K. 11-62

Midhat-ı re'y-i münîrin sebt eden fark eylemez
Kendi kefi desti mi yohsa yed-i beyzâ mıdır
Nf. K. 7-26

Bahar tasvirlerinde gül, şükûfe, zambak gibi çiçekleri yed-i beyzâya benzetmişlerdir. Sevgilinin kendisi, yüzü, yanağı, kulağı, eli de yed-i beyzâya benzetilir. Meclisin gül yüzlü sakisi ve onun sunduğu, aşığın gönlünü aydınlatan şarap ve kadeh de yed-i beyzâdır. Böylece yed-i beyzâ, parlaklık, beraklık, temizlik ifadesi ile, sihri, fitneyi, küfrü kaldıran İlâhi ve manevi bir mutluluğun sembolü olur.

Gösterüp zambak yed-i beyzâyı nergis açdı göz
Oldı gülşen zîb-i ezhâr ile bir zîbâ güzel
Nv. G. 294

Ey sâkî-i gül-çehre dili kılmağa rûşen
Gel şâh-ı şükûfe gibi göster yed-i beyzâ
AP. K. 37-27

Gösterdi yine sâkî-i meclis yed-i beyzâ
Zerî kadehi itdi elinde gül-i ra'nâ
ŞY. G. 2

Açup sâkî rakîbe sâ'id-i billûr göstermiş
O Fir'avna yed-i beyzâ gibi bir nûr göstermiş
S. G.157

Geh sâ'id-i sâkiye bakup geh mey-i nâba
Tih-i gamı nûr-ı yed-i beyzâ ile geçdük
Nş. G. 77

Ol çeşm-i cefâ-cû o leb ü ol yed-i beyzâ
Öldürse reva sögse du'â dögse 'atâdur
Nv. G. 160

Şairler övünürken de kendi ellerini kalemlerini, manzumelerini, sözlerini mucizevî özellik taşıması bakımından yed-i beyzâya benzetmişlerdir.

Kelîm-i Tûr-ı ma'nâyım ki hâmemdir yed-i beyzâ
Midhat-ı surh ile gâhî ki nakş-ârâ-yı manzardır
Nl. K. 26-34

Sözlerim nüsha-i i'câz-ı Kelîm oldı Fehîm
Dûrdur nisbet-i sihrî suhan-ı pâkûmden
FK. G. 236

Sâhir-i vahy-azmâyım mu‘ciz-i dest-i Kelîm
İstesem mevkûf-ı tahrîk-i benânımdır benim
Nf. K.13-4

Hâme-i mu‘ciz beyânım onların her birine
Bir cevâb ibrâz edüp vâzih yed-i beyzâ gibi
Nd. K.18-41

1.10.5.3. Denizin Yahut Nil’in Yarılması

Allah, Musa'ya İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarıp Filistin diyarına götürmesini bildirdi. Bir gece Musa ve kavmi şehirden çıkıp, Filistin'e yöneldiler. Firavun şehirde İsrailoğullarından hiç bir iz göremeyince, kaçıktıklarını anladı. Ordusunun başında peşlerine düştü. Firavunun büyük bir ordusu vardı. Firavun İsrailoğullarına yetişti. Kızıldeniz (bazen da Nil) kıyısına geldiklerinde, İsrailoğullarının önlerinde deniz, arkalarında Firavunun ordusu vardı. "İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları: İşte yakalandık! dediler. Musa: Asla! dedi, Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir. dedi. Bunun üzerine Musa'ya: Asan ile denize vur! diye vahiy geldi. Vurunca deniz derhal yarıldı, on iki yol açıldı, her bölük koca bir dağ gibi oldu. Musa ve kavmi denizde açılan bu yollardan geçtiler. Firavun ve ordusu da bu yollardan onları takip etti. Ama Musa ve beraberinde bulunanların hepsini kurtuldu. Ötekiler suda boğuldu (Şuara 26/61-66, Taha, 20/77-78).

Bu beyitte Musa ve kavmine yol açıp, kapanarak Firavun ve ordusunu helâk edenin Kızıldeniz değil Nil olduğu söylenmiştir.

Yâ meger kim leşker-i Für'avnı ederler helâk
Nîl şakk olmuş durur Mûsâ elinde bî-gümân
Nc. G. 431

Bakî, memduhuna du'a ederken Musa'ya erişen İlâhi yardımın ona da erişmesini dilemiş; Nef'î Temmuz sıcakını anlatırken bu olaya telmihte bulunmuş; Fuzulî ise övdüğü kişinin kılıcının gücünü yüceltirken, Musa'nın asası deryayı yarmıştı senin kılıcın kurutur demiştir.

Belâ gird-âbına salsun 'adûnı nâ-bedîd itsün
Fenâ deryâsına gark eyleyen Fir'avn u Hâmânı
B. K. 14-36

Isınırdı yerine ka'r-ı çeh-i dûzahda
 Etse Fir'avn'ı felek böyle hevâda gark-âb
 Nf. K. 32-10

Kahrı ol reng ile kim deryâ mizâcın huşk eder
 Çalsa ger Mûsî-sıfat deryâya tîğ-i âb-dâr
 F. K. 41-11

Bu beyitlerinde Fuzulî, birinde sevgilinin kametini, diğerinde kendi kirpiğini asaya benzeterek, gözlerinden akan yaşın, Musa'nın asasıyla bölünmüş iki derya gibi olduğunu telmih ve mübâlâğa ile ifade etmiştir.

İki gözden revân etmiş sirişkim kâmetin şevki
 Asâ-yi mu'cizi gör kim iki bölmüş bu deryâyı
 F. G. 278

Nâvekim gör kim yarıp eşkim tutar göz perdesin
 Ey diyen Mûsî asâsı kat'-i deryâ etmedi
 F. G. 280

1.10.6. Firavunun Allâh'ı Vurmağa Kalkışması

“Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki Musa'nın tanrısına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir, dedi” (Kasas 28/38).

Firavun, bir kule yaptırmış, Allâh'ı vurma için o kuleye çıkarak göğe ok atmıştır. Ok kana bulanmış olarak geri gelmiş; Firavun da “ben Musa'nın Allâh'ını öldürdüm demiştir”. (Köksal 2004:c.2/46) Bu hikâye Nemrut ile ilgili olarak da rivayet edilir (Bkz. 1.6.10.1). Bu beyitte, söylentiler, dedikodular Firavunun göğe attığı oka benzetilmiştir.

Atıldukça göge tîr-i havâdis
 İnerken bana togruldur 'asâyı
 Ms. G. 273

1.10.7. Musa ve Hızır

Hızır'a Allâh, Musa'ın bilmediği özel bir ilim verilmişti. Musa onu öğrenmek için, uzun bir yolculuğu çıkmıştı (Köksal 2004:c.2/107).

Allâh Musa'ya Hızır'ın alim bir kişi olduğunu bildirmiş, Musa da onun ilminden istifade etmek istemiştir. Musa ile Hızır karşılaşmışlar, arkadaşlık ve beraber yolculuk etmişlerdir. Bu olay (Kehf 18/60-82) ayetlerde anlatılmıştır (Bkz. 1.11.1).

Tasavvuf erbabı şeyh ile müridi arasındaki irşat münasebetine, Musa ile Hızır arasında geçen bu olayı örnek gösterirler. Hızır'dan kasıt mürşid-i kâmilidir. Feyze mazhar olmanın yolu bir mürşid-i kâmilin sohbetinde bulunmaktır, derler. Bu beyitlerin anlamı da bu yoldadır. Galib'in terci-bendi Şems ve Mevlânâ arasındaki feyiz alış veriş hakkındadır.

Olur tahtında her fi'l-i kabîhün kâr-ı müstahsen
Gulâm-ı Hızır ile gör kıssa-i Mûsâ-yı 'İmrânî
Nv. K. 45-9

O reh-revâna ki Hızır u Kelîm bedrekadır
Fürûğ-ı âh yeter şem'-i Tûru n'eylerler
Nl. G. 51

İki ser-çeşme-i âb-ı hayâtdır dil ü cânun
Me'âl-i matlabıdır güft ü gûy-ı Hızır u Mûsânun
ŞG. Tc. 4-3

1.10.8. Helva ve Bildırcın

Musa kavmini Mısır'dan çıkarıp Filistin topraklarına getirdikten sonra bir müddet yiyecek bulamışlar, aç kalmışlar; İsrailoğulları isyan etmeğe başlamış. Bunun üzerine Musa, Allah'a dua etmiş, Allah'ın ikramı olarak gökten helva ve bildırcın indirilmiştir.

Hâl ü hatı bize 'ades ü sebzêârdur
Minnet Halîl hânına selvâ nedür yâ men
Ş. K. 7-20

1.11. HIZIR - İLYAS

Hızır: Âb-ı hayâtı içip ölümsüz olmuştur. Peygamber veya veli olduğu hususunda rivayetler vardır.

1.11.1. Hızır ile Musa Arasında Geçen Olay

Kur'an-ı Kerim'de (Kehf 18/60-82) ayetlerde Musa ile Hızır arasında geçen olaylar anlatılır. Bu kıssada Hızır'ın adı geçmez, ancak (Kehf 18/65) ayette "Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik" diye tanıtılan kişinin Hızır olduğuna dair hadis rivayet edilmiştir.

Kıssa şöyledir: Musa, kavminden bir topluluğa vaaz ederken, bir kişi, "yeryüzünde senden daha alim bir kimse var mı?" diye sordu. O da "yoktur" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yüce Allâh O'na, "iki denizin bittiği yerde kullarımdan biri vardır, ki o senden daha bilgilidir" diye vahyetti; "yola çık, çantana koyduğun balık canlanıp denize gittiği yerde, o zatı bulursun" buyurdu. Musa, genç bir adam (Yuşa) ile yola çıktı. İki denizin birleştiği yerde bir kaya dibinde oturdular; uyuyup, dinlendiler. Azık olarak aldıkları kuru balık canlanıp denizde gitmişti. Genç adam bunu gördü ise de söylemeyi unuttu. Oradan ayrılıp yine yola koyuldular. Musa "acıktık ve yorulduk, azığımızı çıkar da yiyelim" diyince, genç adam balığın canlanıp denize gittiğini hatırladı ve söyledi. Musa "işte aradığımız bu idi" dedi. Geri dönüp oraya gelince, o zatı (Hızır'ı) gördüler (Köksal 2004: c.2/109). Musa ona: "Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı?" dedi. Hızır da "doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin" dedi ve Musa'dan sabredeceğine, işlerine karışmayacağına dair söz aldı. Bunun üzerine yürüdüler. Bir gemiye bindikleri zaman Hızır gemiyi deldi. Musa: "Halkını boğmak için mi onu deldin?" dedi. Hızır: "Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?" diye cevap verince Musa, verdiği sözü hatırladı, bundan sonraki işlerinde sormayacağını söyledi; yürüdüler. Bir erkek çocuğa rastladıkları sırada, Hızır onu öldürdü. Musa dedi ki: "Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kıyas olmadığı halde) katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" dedi. Hızır, verdiği sözü yeniden hatırlattı; Musa tekrar söz verdi. Yine yürüdüler. Bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. Hızır hemen onu doğrulttu. Musa: "Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret

alırdın, dedi.” Hızır şöyle dedi: “İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim. Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. Çünkü onların arkasında, her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı. Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası, mümin kimselerdi. Çocuk büyü-yünce onları küfre zorlayacak, zulmedecekti. Bunun için çocuğun onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk. Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağla-rına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.” (Kehf 18/60-82)

1.11.1.1. İlm-i Ledün

“ve ‘allemnâhü min ledünnâ ‘ilmen” (ona tarafımızdan bir ilim öğretmiş-tik.) (Kehf 18/65) ayetindeki “ledün” kelimesi, Hızır’a öğretilen ilmin, hem Allah tarafından öğretilen bir ilim olduğunu, hem de Allah’a ait olduğunu gösterir. Bu bakımdan böyle ilme, ilm-i ledünnî denilmiştir. Sadece Allah’ın bildiği, peygamberlere ve velilere öğrettiği bir ilimdir. Allah, kendi katında olan bu ilimi dilediğine dilediği kadar verir; düşünme, akıl yürütme, okuma ve tahsil ile öğrenilemez. İlm-i ledünnî bir keşiftir; İlahî hakikatlerin esrarı-na vakıf değildir. Velilik Allah vergisidir. Veli olmak için alim olmaya gerek yoktur; ümmî de veli olabilir. Bu düşünce ve bu sebeple tasavvuf ehli bu kıssaya ve ayetin anlamına çok önem vermişlerdir.

“Şüphe yok ki bütün enbiyanın ilmi Allah tarafından vahiy ve talim edil-miş olması bakımından ledünnîdir. Fakat bu ayette Hızır’a öğretildiği belir-tilen ilim, Musâ’ninkinden bambaşka bir ilim, yani ledünnî ilimlerden özel bir ilimdir. Kıssanın ipuçlarıyla müfessirler bunu “ilmü’l-guyub” ve “esrar-ı ulum-ı hafîye” diye tefsir etmişlerdir. Sonra da demişlerdir ki: “Musa’ya öğretilmiş olan ilim emirler ve görünen, bilinen (ahkâm ve zahir) ile fetva vermeye, Hızır’ın ilmi ise olayların gizli saklı taraflarını (ledünniyatını) bilmeğe dayalı idi. Buna ilm-i hakikat ve ilm-i batın dahi denilmiştir” (Yazır 1985:3262).

Mutasavvıf şairler bu kıssaya işaretlerle, mürşit ile mürit arasındaki ilgiyi ve irşat olayını kastetmişlerdir. Bu olaydaki Hızır, ilahî ilhamlara nail olmuş mürşid-i kâmilidir; Musa ise O’nun müridi durumundadır.

Olur tahtında her fi'l-i kabîhün kâr-ı müstahsen
 Gulâm-ı Hızır ile gör kıssa-i Mûsâ-yı 'İmrânı
 Nv. K. 45-9

O reh-revâna ki Hızır u Kelîm bedrekadır
 Fürûğ-ı âh yeter şem'-i Tûru n'eylerler
 Nl. G. 51

İki ser-çeşme-i âb-ı hayâtdır dil ü cânun
 Me'âl-i matlabıdur güft ü gûy-ı Hızır u Mûsânun
 ŞG. Tc. 4-3

Hızır'ın Musa ile olan yolculuğunu, ve ledün bilgisini şairler konu edinmiş, övgülerde memduhu ve fahriyelerde kendilerini ilm-i ledünnîye sahip olma, tedbir ve feraset bakımından Hızır'a benzeterek telmihlerde bulunmuşlardır. Hızır'ın, İskender-i Zülkarneyn'in veziri olduğu rivayetinden ötürü, bilhassa sadrazamlar, vezirler ve paşalar övülürken, Süleyman'ın veziri Asaf'a ve Hızır'a benzetilirler.

Degmeler bu sırra irmezler ledünnîdür 'azîz
 Hızır'ı koyup yolda ben kerrûbıla gerdân olam
 Y. 201

Sebât-i adl için revnak bıraktın mülk-i Bağdad'a
 Bekâ-yi genc için ey Hızır yaptın köhne dîvârı
 F. K. 18-35

Tâk-ı iclâl ki meyl itmiş idi dîvârı
 Hazretün Hızır irişüp itdi esâsın ihkâm
 S. K. 41-55

Sana tâbi olan çekmez melâl ü mihnet-i âlem
 Ne gam zulmât def'inden ana kim Hızır reh-berdir
 F. K. 19-23

Ey 'Ömer-'adl ü 'Alî-'ilm ü Aristo-hikmet
 V'ey Hızır-dâniş ü Ahmed-reviş ü Îsâ-dem
 Nf. K. 52-39

Ol Hızır-ı Mesîhâ-dem-i nazmem ki sözümde
Feyz-i ezelî cevher-i cân gibi nihândır
Nf. K. 10-61

Benim o Hızır-ı ma'ânî ki lûle-i kilküm
İder ifâza-i âb-ı hayât-ı rûhânî
Nf. K. 31-53

Kalemin lûle sözün âb-ı hayât u tab'ın
Hızır-ı dil-zinde-i ser-çeşme-i 'irfân etmiş
Nl. K. 9-28

Na'tlarda Hz. Muhammed'in "İlm-i ledün sultanı" olduğu belirtilir.

Hızır okur 'ilm-i ledünnî dil-i dânâsından
Ol muhakkak rüsûlün ekremidir a'lemidir
Nf. K.2-24

1.11.2. Ab-ı Hayat

1.11.2.1. Hızır ile İlyas'ın Ab-ı Hayatı İçtiği

Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumat ülkesinde ab-ı hayatı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlar da suyun ab-ı hayat olduğunu anlamış ve içmişler. Sonra İskender'e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar. Böylece Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe ulaşmışlar.

Kula nasîb degicek sultân elden alamaz
Zülkarneyn neyledi yâ Hızır u İlyâs ile
Y. 335

Çeşme-i hayvân nedür mâ'ü'l-'ineb
Hızır ile İlyas kimdür hem-kadeh
AD. G. 231

Kasidelerde memduha dua edilirken, onu Hızır'a, ab-ı hayata benzetme ve uzun ömürlü olma dileği ile telmihler yapılır.

Nazmın zülâlidir veren Hızra yine 'ömr-i ebed
Sen âşinâ-yı çeşme-i hayvâna sıhhat yaraşır
AP. K. 32-13

Sana temlik eylesin Hak bir yere cem' eyleyüp
Mülk-i dehri 'ömr-i Hızır devlet-i İskenderi
Nd. K. 5-34

Önünc peyk-i hidâyet delîl ü reh-ber ola
Yanunca Hızır 'aleyhi's-selâm yoldaşun
B. Kt. 4

Delîlün Hızır olup cünd-i melâ'ik sağ u solunda
Kafadârun ola her kanda isen hıfz-ı Rabbânî
ŞY. K. 8-7

Tabiat tasviri yapılırken bahar yahut rüzgâr Hızır'a benzetilir. Bu beyit Sadabad methinde söylenmiştir.

Ben de bilmem böyle rûh-efzâlığın aslın meger
Hızır tohm-ı 'ömr-i câvid ekdi nahlistânına
Nd. K. 21-4

Sevgili aşık için hem Hızır hem ab-ı hayattır.

Hayâtum râhatum mihrüm necâtum varlığum zâtum
Tabîbüm şerbetüm Hızrum vücûdum sa'atun cânun
Ns. G. 245-7

Kand-ı lebine Hızır gibi susamış idüm
Kandurdu beni çeşme-i hayvâna Hızırcuk
AD. G. 123

Bir gice bana vaslun eger olsa müyesser
Cânun vireyim vasluna şükrâne Hızırcuk
AD. G. 123

Dâ'î çü seni cân ile sevdi n'ola bir gün
İrgürsen anun derdini dermâna Hızircuk
AD. G. 123

Ey nev-bahâr-ı hüsn Hızr-veş sen irmesen
Gül-şen gözüme dûzah olur intizâr ile
B. Th. 6-4

Şarap, keyfiyeti cihetiyle ab-ı hayata ve sevgilinin dudağına benzetilir. Zaten ebedî hayat kazanmış olan Hızır ve İsa'nın bu şarabı arzuladığı düşünülür. Şarap ab-ı hayata ve dudağa benzetildiği zaman saki ve sevgili de Hızır'dır. Sevgilinin dudağı da ab-ı hayata ve şaraba benzer; bu durumda bu ab-ı hayata ulaşan şair de Hızır olur.

Geldi rûh-efzâ lebinden susamış câna selâm
Hızra in'âmı irişdi âb-ı hayvânun yine
Ns. G. 383-3

Zulmet gice karanlığı sâki-i bezm Hızır
Câm-ı mey idi çeşme-i Hayvân geçen gice
Nc. G. 460

Cür'a-i cân-bahşına leb-teşnedir Hızır u Mesîh
Âb-ı hayvânsın yâhûd la'l-i leb-i cânânesin
Nf. Sn. II-2

Çoğu kere Hızır'ın adı Musa, İsa ve İlyas, İskender ya da Zülkarneyn adları ile beraber geçer. Musa ile olan ilgisi Kur'an-ı Kerim'de geçen ve yukarıda anlatılan kıssadan dolayıdır. İlyas ve Zülkarneyn ile birlikte ab-ı hayatı aramışlardır. İsa ile de hem nefesinin hayat verici olması, hem de kendisinin hayatta olması nedeniyle ilgi kurulmaktadır. Kıyamete kadar hayatta kalacak dört peygamber vardır: Hızır, İlyas, İsa, İdris.

İsa'nın nefesi gibi canlandırıcı olması bakımından Sevgilinin dudağı, ab-ı hayata benzetilir; Hızır ve İlyas'a ölümsüzlük kazandıran da odur. Sevgiliyle aşk neşesi içinde geçen bir dem Hızır'ın ve İsa'nın ölümsüzlüğüne bedeldir. Dünya nimetlerine bağlı olmamanın hürriyeti ve arifane neşesi de insanı ölümsüzlüğe imrendirmez.

Lebünden mu'ciz-i 'Îsâ irişdi Hızır u İlyâs'a
Yüzünden gün ziyâ almış ay alnundan münevverlik
Nc. G. 326

Bulsa Hızır ile Sikender dudağın şerbetini
Eylemezlerdi dahi çeşme-i hayvâna heves
AP. G. 125

Gönül İskenderi ağzına gitti
Hayat içmeklige Hızır ola yoldaş
AP. G. 133

Değmez mi 'ömr-i Hızra hayât-ı Mesîh ile
Dilberle bezm-i meyde geçen bir dem-i neşât
Nş. G. 64

Oldı dil bir mertebe müstağnî -i bezm-i cihân
Câm-ı Hızırı çekmeye dest-i Mesîhâdan bile
Nş. G. 104

Merhem-i zahm-ı cân iken Hızır u Mesîhe leblerin
Hokkalarında 'âşıkın derdine çâre bir midir
Nl. G. 103

Kasidelerde övülen kişinin iyiliği, lütufkâr, adil, yardımsever oluşu anlatılırken ab-ı hayat, Hızır ve İsa ile ilgi kurulur.

Lutfun zemine fâyiz-i ser-çeşme-i hayât
'Adlün zamaneye dem-i Hızır u Mesîh-vâr
Nv. K. 53-2

Bu tîh-i 'aciz içinde Hızır-ı lutfun reh-nümâ eyle
Mesîh-i himmetün gönder dil-i bîmâra dermâna
FK. K. 7-55

Ol pâdişeh-i memleket-ârâ ki verilmiş
İkbâl-i Süleymân nefes-i Hızır u Mesîhâ
Nb. Tr.104

Tasavvufî düşüncede fenafillaha ermiş kişi ab-ı hayat içmiş gibi ölümsüzleşir. Bu söyleyiş Hızır'ın fenafillaha ermiş olduğu düşüncesinden ileri gelir.

Yûnus Emre bu dünyâda iki kişi kalur dirler
Meger Hızır-İlyâs ola âb-ı hayât içmiş gibi

Y. 388

Hem ‘İsâyem hem Sikender hem menem âb-ıhayât
Hem hayât-ı Hızır buldum çeşme-i hayvân menem
Ns. G. 266-3

1.11.2.2. Zulmet

Hızır, arkadaşı İlyas ve Zülkarneyn ab-ı hayatı karanlıklar (zulmet, zulmât, zulumât) ülkesinde aramışlardır. Hızır ile İlyas içmiş, Zülkarneyn içememiştir. Bu olaya da farklı anlam ve düşüncelerle telmihler yapılmıştır. Tasavvufi şiirde, kesret, dünya hayatı, vahdeti örten, gizleyen her şey, mâsivâ, zulmet; vahdet de ab-ı hayat olarak düşünülmüştür. Sevgilinin saç, bazen kara gözleri zulmet; bu zulmet arasındaki dudağı, ya da bu dudaklardan çıkan sözü ab-ı hayattır.

Hızr eger zulmâta girdi istedi âb-ı hayât
Men dudağın çesmesinde âb-ı hayvân buldum uş
Ns. G. 205-13

Bir mekâna varmışam ki ol benüm yurdum degül
Hızır’ıla zulmete irdüm âb-ı hayvân isterem
Y. 228

Ab-ı hayat çeşmesine benzetilen sevgilinin belirsiz, kayıp olan dudağı, etrafını yeşil bir çimen gibi saran ve Hızır’a benzeyen hat (tüy) ile belirginleşir; aşık ab-ı hayat çeşmesini bu hat yardımı ile görür.

Dil teşne İskender gibi düşdü saçın zulmâtına
Ey Hızır-hat lâ’linden ol ser-çeşme-i hayvânı sun
AP. G. 223

Na’tlarda Peygamber’in sözleri ab-ı hayata benzetilmiştir. Fahriyelerde de şair kendi sözünün ab-ı hayat olduğunu söyler; böylece kendisini de Hızır’a benzetir.

‘Ayn-ı hayât-ı la’l-i leb-i rûh-bahşının
Hızır u Mesih teşne-i nûş-âb-ı vuslatı
ŞE. K. 4-29

Mesîhî tîg-i zebânun suydur âb-ı hayât
 Meger ki Hızrdan aldun kemâl-i kurbiyeti
 Ms. G. 261

Zulmet-i çeşme-i Hızır oldu sevâd-ı çeşmin
 Eyledin âb-ı hayât-ı sühânı çün icrâ
 ŞE. K. 2-11

Çeşme-i tab'umun ölümlüsi Hızır ü İlyâs
 Feyz-i güftârumun ihyâsı Mesîh-i Meryem
 S. K. 17-58

1.11.3. Hızır'ın Yardımcılığı

Ab-ı hayat içip ölümsüz olan bu iki kişi, Hızır ve İlyas, dünyada sıkıntıya düşen insanlara yardım ederlermiş. Allah'ın verdiği bu göreve, İlyas'ın denizde, Hızır'ın karada, kıyamete kadar devam edeceğine inanılır. Fakat halk içinde de, divanlarda da insanlara yardımcı olarak daima ve sadece Hızır'dan bahsedilir. Ab-ı hayat içip ölümsüzlük kazanma ve su üstünde yürüme gibi mucize gösterme konu edildiği zaman İlyas adı da geçer.

Sirişkümle ten-i hâküme 'aşkunda zarar gelmez
 Mahabbet Hızır u İlyâsı ki dâ'im bahr u ber gözler
 ŞY. G. 121

Delîl olsun ne semte 'azm edersen rehber-i tevîk
 Ricâlû'l-gaybı hem-reh Hızırı üstâd eylesin Allâh
 Nb. G. 814

Hızır-ı hidâyet eylese ta'yîn menzilim
 Hızır ile menzil ikisi de güm-sürâğ olur
 FK. Tr. 2-1

Sevgili ve yardımı beklenen bir devlet büyüğü Hızır'a benzetilerek imdat istenilir.

Gark oldu bahr-ı mihnete dil zevrâkı meded
 Ey Hızır-ı pey-huceste yetiş dil-rübâlîğ et
 Nc. G. 31

Teşne-diller vâdi-i hicrânda sensüz yandılar
Hızr-veş ey la'l-i nâbî âb-ı hayvânım yetiş
B. G. 217

Kadd-i dil bâr-ı girân-ı gam u derdin hamıdır
Yetiş ey Hızr-ı meded-res ki 'inâyet demidir
Nb. G. 114

Bu tîh-i 'acz içinde Hızr-ı lutfun reh-nümâ eyle
Mesîh-i himmetün gönder dil-i bîmâra dermâna
FK. K. 7-55

Kasidelerde övülen kişi ile Hızır arasında benzerlik ilgileri kurulur; onun himmeti de Hızır'a benzetilerek övülür.

Miyân-ı ma'reke zulmet durur Şehenşeh Hızr
Kılıcı mâhî durur feth âb-ı hayvânı
Nc. K. 26-19

Bahr-ı eşkimde gözüm zevrâkı bulmazdı necât
Yetişip Hızr-ı hatın eylemese yârlığı
AP. K. 28-4

Geldi ol Hızr-ı mübârek-pey kim ansız bî-delil
Muztarip kalmıştı ehl-i fazl ü erbâb-i kemâl
F. K.13-2

Nesîm-i i'tidâl-i 'adli Hızr-ı rûzgâr oldu
Riyâz-ı devlete ahkâmı feyz-i câvidân verdi
ŞG. K. 17-13

Hızr erişdi bu devlete feyzi
Sebz olup sâyesinde bâg-ı cihân
ŞG. Tr. 60-2

Himmetin Hızr eyleyüp ey rehnümâ-yı sâlikân
Koyma bî-kes Gâlib-i gümgeşte-râh-ı keç-revi
ŞG. K. 10-9

Şeb-i târîk-i gamda vâdî-i hayretde kalmışken
Nigâh-ı Hızr erişdi Gâlib-i bî-sabr ü sâ mânâ
ŞG. Tr. 68-25

1.11.4. Hızır'ın Ayak Bastığı Yerin Yeşil Olması

Hızır, Arapça'da yeşil anlamına gelen (hadr) kelimesindendir. Hızır'ın oturduğu, bastığı ve geçtiği yerde yeşil çimenler bitirmiş. Bu yüzden ona Hızır denildiğini söyleyenler de vardır. Hızır'ın yeşil elbise giyindiğine, yeşil sarık takındığına inanılır. Şairler bir kişiyi överken, övünürken, bahar tasviri yaparken bu duruma telmihlerde bulunmuşlardır.

Pes kılıç didi ki benem Hızr bigi sebze-pûş
Pes kalem didi suya saldum benümdi ol şî'âr
A. K. 25-16

Meger kim Hızr-ıla hem-hırka oldu
Ki tonın eyledi ahdar benefşe
A. K. 70-7

Dâyim rükû^c u secdededür Hızr bigi ol
Anun-çun oldu irdügi yir tâze sebze-zâr
A. K. 44-8

Mestâne her çiçek ege komış külâhını
Hak hâzır itdi sebzeyi her yirde Hızr-vâr
Nc. K. 6-5

Üftâdesine kâmetinün dest-gîr olur
Dâ'im yeşil giyerse n'ola Hızr-vâr serv
Nc. K. 22-20

Bu bahr-i gussada nâgeh erişti Hızr gibi
Başında sebz amâmeyle bir güzide-i al
H. K 10-6

Harîr-i sebzeden geydi yeşiller bag ie bustân
Hızırlık seyrine çıksun bahar eyyâmıdır yaran
Nv. G. 342

‘Aceb mi hâmesine Hızır-ı pey-huceste disem
Ki gezdiği yeri itmiş riyâz-ı Rıdvânî
Nf. K.31-7

Gâlib zemîn-i köhneyi Hızır-ı hayât-veş
Geldikçe kilik-i sebz-i peyem nev zemîn eder
ŞG. G. 84

Gülleri Gâlib yeşermezdi behişt-i fikretin
Etmeseydi Hızır-ı hâmem ‘arsa-i dîvânî sebz
ŞG. G. 131

Çocukluktan kurtulma ve olgunlaşma belirtisi sayılan, sevgilinin yüzünde beliren hat, çimene benzemesi nedeniyle Hızır’la beraber anılır ve bazen Hızır’a benzetilir. Sevgilinin dudağı ab-ı hayata benzetildiğinde, dudağın çevresinde belirmiş olan “hat yahut ben” zulumat içinde ab-ı hayata ulaşmış Hızır’a benzer.

Hâl-i müşgîn dudagunda nice konmuşdur didüm
Didi Hızrun yiri olur çeşme-i âb-ı hayât
A. G. 93

Ol hâl mi lebünde yâhûd Hızır-ı sebze-pûş
Ağız mı ol ya çeşme-i hayvân mıdur nedür
A. G. 145

Dudagunda benüni gören dir
Ki bu Hızır u ol âb-r hayvândur
A. G. 267

Hoş irdi saçların zulumâtını kat^c idüp
Şöyle ki Hızır çeşme-i hayvâna benlerün
A. G. 346

Şöyle şîrîn över Ahmed lebin ol Hızır-hatın
Ki dilinden kalemin çeşme-i hayvân dökülür
AP. G. 72

Hattın ki geldi lutf ile lâ‘lin kenarına
Bir Hızırdır ki çeşme-i hayvâna kasd eder
AP. G. 75

Ey dil hat-ı ser-sebzin lâ'linde temâşâ et
 Gör Hızır ne hoş almış ser-çeşme-i cândan haz
 AP. G. 138

Cevr oduna yaktın beni bâri sakın ey Hızır-hat
 Yeşil tonun kararmasın uğrama dûd-ı âhıma
 AP. G. 289

Kevser lebinle Hızır hatın gördü reşkden
 Zulmâta girdi çeşme-i hayvân dedikleri
 AP. G. 325

Hat-ı lebinde degül hâl-ı sebz şevk ile tekrar
 Ümîd-i âb-ı hayât ile Hızır zulmete düşmüş
 Nş. G. 58

Seyr iden gerd-i lebünde hatt-ı nev-hîzini dir
 'Îsî-i la'li yine Hızır ile dem-sâz ancak
 Nş. G. 69

Sevgilinin saçları da Hızır'a benzetilir. Bastığı, geçtiği ve oturduğu yerin yeşil olması inancından dolayı, Hızır'ın yeşil renk ile; zulmet içinde ab-ı hayatı bulmuş olması nedeniyle de siyah renk ile ilgilendirildiği görülür. Yeşil, canlılık, hayat ifade ederken; siyah, kara ve karanlık, örtücü, gizleyicidir. Sevgilinin tüyü (hat) ve beni siyahtır. Ama bunlar yeşil olan Hızır'a benzetiliyor. Bu siyahlığın parlak, canlı ve ışıltısından dolayı biraz yeşile çalan bir siyahlık olduğu düşünülebilir.

Kaddinde şâh-ı tûba vü müşgîn saçında Hızır
 Dudahlarında çeşme-i hayvânı görmişem
 A. G. 464

1.11.5. Hızır'ın Seccadesi

Hızır'ın deniz üzerinde yürüdüğüne, su üzerine seccade serip batmadan namaz kıldığına inanılır. Bu hususlar şiirde, keramet gösterme ifadesiyle kullanılır. Bir şeyh de keramet gösterir, sevgilinin hattı ve saçları da, su gibi berrak olan yüzüne bir seccade gibi yayılır; ya da bu hattın ve saçın hayali aşkın gözyaşı denizine yansır.

Denizde yürüdüğin Hızırı bildüm andan kim
İrilmadı hat-ı sebzün bu çeşm-i giryândan
Ms. G. 195

Deryâda şu kim Hızır diler k'ide temâşâ
Kılsun hat-ı sebzüne nazar eşk-i ter üzre
Ms. G. 214

Ne kerâmet gösterir zâhid bu zülf-i hırka-pûş
Kim salıpdır Hızır-veş seccâdesin âb üstüne
AP. K. 16-710

Ne kerâmet gösterir gör hırka-pûş-ı zülf-i dost
Oturur âb üzre bir seccâde-i müşğîn salıp
AP. G. 12

Suya batmaz gerçi kim zühd ehlinin seccadesi
'Âşıkun gark-ı şühûd olmuş dil-i azadesi
Nv. G. 532

Yed-i kudretle verdin her mürîde
Hızır seccâdesin Mûsâ 'asâsın
AP. K. 9-5

Fuzuli ve Hayalî İlyas'ın su üstünde yürüdüğünü söylüyor. Baki'nin bey-
tinde bela denizinden rahatlıkla geçmekten söz edildiği için Hızır'a ya da
İlyas'a telmih vardır.

Âb-i deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân eder
Gâh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ
• F. K. 5-13

Hattın erdi Hızır-veş âb-ı izârında bana
Lâcerem İlyas-ı vaktin ayağı deryadadır
H. G. 82

1.11.6. Uçarak Yer Değiştirme

İnsanların yardımına koşan Hızır'ın, bir yerden başka bir yere giderken
uçarak gittiğine inanılır. Şairler kasidelerinde övdükleri kişinin, hızlı, çabuk,
cengâver olduğunu söylerken bu yönden de Hızır'a benzetmişlerdir.

Meger tayyâr idi olmuş sihâm ü şeşper ü şehper
 Yâhûd Hızır u Mesîhâ idi kim tayy-i mekân eyler
 Nv. K. 17-4

1.11.7. Hz. Muhammed Abdest Alırken Hızır'ın Su Dökmesi

İsra gecesinde Hz. Peygamber Mescid-i Aksa'da abdest almış, Hızır da ibrik ile O'na su dökmüştür.

Cenâb-ı Hızır ki ibrik-dâr-ı Hazretdür
 İfâza aldı olup mâye-dâr-ı 'ömr-i tavîl
 S. N. 3-37

1.11.8. İLYAS

“İlyas” ismi “il yas” ile cinaslı olarak kullanılmıştır. Ancak bu beyitlerdeki İlyas, şairin bir rumuz ya da bir isim olarak kullandığı bir kelimedir; konumuz olan İlyas ile ilgisi olmaması gerekir.

Bu melâhat ki bugün hüsn ile İlyas dutar
 Yüzini görmese bir dem kamu il yas dutar
 AD. G. 189

Mahabbet kur'ası İlyâsa düşdü
 Gönül şâdiye vü il yasa düşdü
 AP. G. 303

1.12 ZÜ'L-KARNEYN - İSKENDER

Zülkarneyn, Kur'an-ı Kerim'de (Kehf 18/83-99) ayetlerde adı geçen ve hikâyesi anlatılan bir peygamber ya da velidir. Kur'an-ı Kerim'de, onun kudretli bir hükümdar olduğu, Allah tarafından ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep, bir vasıta ve yol verildiği; onun batıda güneşin battığı yere kadar, doğuda güneşin doğduğu yere kadar gittiği; batıya ve doğuya hakim olduğu; sonra kuzeye karanlıklar ülkesine yöneldiği, iki dağ arasına ulaştığında bir kavme rastladığı, o kavim ile Ye'cûc ve Me'cûc kavmi arasında bir set yaptığı anlatılmıştır.

Zülkarneyn onun asıl adı değil lakabıdır. Asıl adının İskender olduğu hususunda kaynakların bir çoğu birleşmiştir. Tarihte yaşamış birkaç İskender olduğu da söylenmiştir. "Makedonyalı İskender, Zülkarneyn ile hayatlarının karışmasından dolayı İslam edebiyatlarında önemli yer tutmuştur. Yani İskender ile Zülkarneyn'in hayatları edebî eserlerde bütünleşmiş ve hemen daima ikisi aynı kişi olarak gösterilmiştir. Hatta bununla da kalınmayıp İskender'e peygamberlik bile yakıştırılmıştır" (Pala, 1991:395). Şehnâme divan edebiyatının başlıca kaynaklarından. Şehnâmede Firdevsî'nin, İran şahları arasında gösterdiği İskender, İran ve Türk edebiyatında hayli fazla yer tutar. Nizamî örnek alınarak da defalarca İskender-nâmeler yazılmıştır. Divanlarda da telmih yoluyla çok zikredilmiştir. Edebiyatta Zülkarneyn'in hayatı İskender'e mal edilmiş, efsaneleşmiş, hatta dinî bir mahiyet kazanmıştır (Pala, 1991:396).

1.12.1. Cihangirliği

Kasidelerde övülen emir ve padişahlar hükümler bakımından İskender'e benzetilirler; bu durumda çoğu zaman Süleymân ile birlikte anılırlar. Böyle beyitlerde geçen İskender'in, Zülkarneyn ile ilgisi olmadığı, Şehnâmedeki İskender'in kastedildiği düşünülebilir. Şehnâme'nin tesiriyle İskender Dârâ ile beraber de anılır.

İskender-i zamâne Süleymân-ı rûzigâr
Kim 'âlemi musahhar ider hükm-i devleti
AD. Kt. 313

Sâhib-kırân-ı a'zam u sultân-ı rûzgâr
İskender-i zamân u Süleymân-ı rûzgâr
Ş. Mm. 1/1

Şevket-i İskender ü dârât-ı Dârâ bî-kusûr
 Mesnedin şimden girü taht-ı Süleymân eylesün
 B. Mm. 3-5-6

Sikender tahtının ikbâl ile makbûl Dârâ'sı
 Süleymân mülkinin ispât ile vâris Süleymân'ı
 F. Tr. 4-3

Zülkarneyn büyük orduları olan bir hükümdardır. Kasidede övülen kişi de ordusunun büyüklüğü, gücü, kudreti bakımından ona benzetilir. Sabit'in bu beyitlerinde övdüğü kişiyi büyük bir donanma ve ordu ile, denizler aşarak zulumat ülkesine sefere çıkan Zülkarneyn'e benzetmiş ve cihangirlik bakımından Zülkarneyn'den ve Temür'den üstün tutmuştur.

Bu eyyâma gelince çıkmamışdur mislî deryâya
 Firengistân degül serhadd-i zulmât oldu mahsûr
 S. K. 21-29

Ne 'asker böyle bir cem'iyyet-i kübrâya 'âlemde
 Ne Zü'l-karneyni dehrün kâdir olmuşdur ne Tîmûr
 S. K. 21-27

İskender ve Zülkarneyn cihangir hükümdarlardır. Sevgilinin saf sinisini gören aşık da cihangirdir.

O saf-sîneye besdir nezâre bir kere
 Cihân-güşâlığı İskenderin dübâre değil
 Şİ. G. 103

1.12.2. Ayine-i İskender

İskender'in, Hint hükümdarının hediye ettiği hediyelerden olduğu söylenen, ayna ve kadeh ile birlikte (ayine-i İskender, câm-ı İskender) anılması da onun Zülkarneyn değil Büyük İskender olduğunu düşündürür. Ancak yukarıda da söylenildiği gibi Zülkarneyn ile İskender hakkında söylenen efsaneler birbirine çok karışmıştır. Edebiyatta çoğu zaman Zülkarneyn, İskender ismiyle anılmıştır. Bu bakımdan bu iki şahsın birbirinden ayrı olduğunu söylemekle beraber, her iki isim etrafında gelişmiş hikâyelere yapılan telmihleri belirtmeyi de uygun bulduk.

Sensin ol kim şeh-nişîn-i bezmgâhında müdâm
Yâ Süleymân tahtıdır yâ câm-ı Sikender güneş
AP. K.19-6

Hediye edildiği yahut Aristo'nun yaptığı söylenen ayine-i İskender, İskenderiye'de, deniz kıyısında yüksek bir bina üzerine konulmuş, oraya gelen gemileri çok uzaktan gösterirmiş; gelen düşman gemisi ise güneş ışığı yansıtılır yakılmış. Bu aynaya telmih edilerek, şairin gönlü de saf, parlak, uzak yakın tüm görüntüleri havi bir aynaya benzetilir.

Reşk eyler iken âyîneme İskender
Etdi nem-i eşk ile felek mahz-ı keder
Çarh ile Fehîm âyinemüz sâf olmaz
Olsam mâh-ı girifte-veş hâkister
FK. Rb. 18

1.12.3. Sedd-i İskender

Kasidelerde halkı fitneden, kötülüklerden, düşmandan koruyan yönetici, bozgunculuk yapan Ye'cüc ve Me'cüc kavmi ile insanlar arasına set çeken İskender'e (Zülkarneyn) teşbih edilir.

Penâh-i mülk ü milletsin sedâd-i hüsn-i tedbîrin
Adû Ye'cüc'inin def'ine bir sedd-i Sikender'dir
F. K.19-22

Hadîd-i tîgla mesdûd idüp hasmun güzer-gâhın
Olup Ye'cüc-ı küffâra misâl-i sedd-i İskender
Nv. K. 17-2

Tasavvuf ehli, Zülkarneyn ile insanî ruhu ve cevheri; Ye'cüc ve Me'cüc ile aklın sıhhatini bozan şeytanî düşünceleri ve bozuk fikirleri; sedd-i İskender ile de bunlardan aklı koruyan şer'î hükümleri kastetmişlerdir (Ceylan 2000:355,371). Mesihî, gönlünü Yecüc'e, sevgilinin benini İskender'e benzetmiş; Nabi, ihtiyaçsızlığı, dünya nimetlerine önem vermemenin ve ihtiyaçsızlığın özgürlüğünü İskender hükümdarlığından üstün tuttuğunu telmihle ifade etmiştir.

Hüsnünde mâni' olmaga cânâ bu dil Ye'cücına
İskender-i haddün yapar tozdan havâ üstinde sed
Ms. G. 41

Çekmez reh-i ümîdine sed ehl-i hâcetin
Şâh-ı serîr-i fakr Sikenderlik istemez
Nb. G. 261

1.12.4. Ab-ı Hayatı Araması

Zülkarneyn, Hızır ve İlyas ile birlikte zulumat ülkesinde ab-ı hayatı aramış, ancak diğer ikisi içtiği halde kendisi içememiştir. Zülkarneyn zulmet ülkesinde yolunu kaybetmiş ve âb-ı hayâtı bulamamıştır. Bu bakımdan İskender ya da Zülkarneyn ab-ı hayat, zulumat, Hızır isimleriyle beraber anılır.

Hem 'Îsâyem hem Sikender hem menem âb-ıhayât
Hem hayât-ı Hızır buldum çeşme-i hayvân menem
Ns. G. 266-3

Sikender 'ayşın istersen çemende câm-ı Cem nûş et
Ki sâkî Hızır hâdî-lebine âb-ı hayvânın
Ş. G. 102

Ger Sikender isterse envâr-ı râyından medet
Râh-ı zulmette olurdu haylına reh-ber güneş
AP. K.19-45

Safveti meşreb-i pâkiden alur âb-ı hayât
O temennâ ile zulmetde gezer İskender
Nb. K. 9-55

Sabit'in beytinde, ab-ı hayat hayali peşinde koşan İskender'in zehirlenerek öldüğü ima edilmiş ve insanlara hayalperest olmamaları öğüdü verilmiştir. Galib ise olaya tasavvufî bir anlam vererek, İskender'in yokluğun zehirli suyu ile ölümsüzlük kazandığını ifade etmiştir.

Cûyâ-yı muhâl olma ki İskendere devrân
Cüllâb-ı bekânun yirine semmler içürdi
S. G. 334

İskendere zehr-âb-ı fenâdan veririz cân
Hızırız velî râh-ı 'ademe râh-beriz biz
ŞG. G. 130

Sevgilinin saçı zulumata, dudağı ab-ı hayata benzetildiğinde, aşığın gönlü karanlıkta yolunu kaybetmiş İskender'e benzetilir. Hızır ve İsa ölümsüzlük kazanmışlar, İskender ise ölümsüzlük suyunu içmeyi çok arzu etmiştir. Oysa sevgilinin dudağı (fena fi'llah) ile ölümsüzlük kazanmak daha üstündür.

Dil teşne İskender gibi düşdü saçın zulmâtına
Ey Hızır-hat lâ'linden ol ser-çeşme-i hayvânı sun
AP. G. 223

Cân verir âb-ı hayât-ı lebine Hızır u Mesîh
Teşnesi rûh-ı Sikender bir içim susun sen
NL. G. 259

Şeyh Galib, Mevlana'nın Mesnevisini şerh eden İsmail Rusûhî-i Ankaravî'yi methederken, Onu, Mesnevi'yi ve şerhini ab-ı hayata teşbih edilerek İskender ve Hızır'ın bu manayı aradıklarına işaret etmiştir.

İskender ü Hızır âb-ı hayât isteyen 'âşık
Gel bundadır etme cevelân Hazret-i Şârih
ŞG. K. 9-16

1.12.5. İskender'in Denizi Bir Yerden Başka Yere Akıtması

"İskender, Kaydefe adlı mağrip kraliçesine esir olunca, kurtulmak ve intikam almak için Hızır'dan yardım istemiş. Hızır da Karadeniz'den Akdeniz'e bir kanal açmış, böylece İskender, düşman memleketini suya boğmuştur" (Pala 1991:401). Nâ'ilî ve Nef'î'nin beyitlerinde İskender'in ordusunun büyüklüğü nedeniyle sele ve deryaya benzetildiği düşünülürse de bu hikâyeye telmih olduğu görülmektedir.

Sikender-veş kesip ol seddi tufân saldı Mısır içre
Cihân Kaydâfa-veş gark oldu lîkin bahr-ı ihsâna
FK. K. 7-19

Su gibi akdı cihân halkı temâşâgehine
Etdi deryâyı Sikender gibi gûyâ seyyâl
NL. K. 12-6

Sikender'dir ki heft-iklîme bir seyl-âb eder cârî
Süleymân'dır ki fermânı revândır ins ü cân üzre
Nf. K.6-27

1.13. YUNUS

Yûnus, Ninova şehri halkına peygamber olarak gönderildikten sonra milletini otuz üç yıl Allah'a imâna davet etmiş, peygamberlik vazifesini yerine getirmişti. Ancak sadece iki kişi ona inanmıştı. Bu durum onu üzmüş, Allah'ın müsaadesi olmadan halkından ayrılmış, öfkeli bir halde çıkıp gitmişti. Şehirden ayrılmak için bir gemiye binmiş, gemi hareket ettikten bir müddet sonra, sanki bağlanmış gibi durmuştu; bütün çabalara rağmen gemi kıpırdamıyordu. Gemide bir suçlu olduğunu düşünmüşler. Suçluyu tespit için kur'a çekilmiş ve kur'a Yûnus'a isâbet etmişti. Yûnus'u denize atmışlar; büyük bir balık gelmiş onu yutmuş. Yûnus, Allah'ın kendisini cezalandırdığını anlamış ve yalvarıp tövbe etmiştir. Allah'tan af edilmesi üzerine balık onu çıkarıp bir kıyıya bırakmıştır. (Pala, 1989:c. 2/499)

Yunus Emre beytinde, olayı hikâye etmiştir. Diğer beyitlerdeki mazmun aynıdır: güneş Yunus'a benzetilmiş; güneş batınca her tarafın karanlık olması, Yunus'u balığın yutması, sabah aydınlık olunca balığın Yunus'u tekrar karnından çıkarması olarak hayal edilmiş ve bu olaya telmihler yapılmıştır.

‘İşkıla gelsen yola Yûnus‘layın olsan n’ola
Tâ’atini terk itmedi balık anı yutmuş iken
Y. 273

Göründi mâhî-i sîmîn kenâr-ı deryâdan
Şafakda Yûnus-ı hurşîd olunca nâ-peydâ
Nv. K.1-2

Şest-i hilâli sâhil-i deryaya saldılar
Çün yutdı mihr Yûnusını mâhî-i zalâm
Nv. K. 33-5

Yûnus dehân-ı mâhî-i şebden bulup rehâ
Çıkıdı kenâr-ı lücce-i deryaya şâmdân
Nv. K. 39-6

Neheng-i lücce-i zulmet yudınca Yûnus-ı mihri
O mâtemde siyah şala bürindi çarh ser-tâ-pâ
S. Mr. I-11

Nev'î bu beytinde irfan denizine dalmayı arzuladığını söylerken, yem-i Hızır ile ab-ı hayatı, ledün ilmini; hût-ı mevtâ, ile de Yunus'un balık karnında denize dalışı olayını çağrıştırıyor.

Kılaydum tenüm garka-i bahr-i 'irfân

Nite kim yem-i Hızır ile hût-ı mevtâ

Nv. K 2-16

1.14. Hz. DÂVÛD

1.14.1. Davud'un Sesi

Davud, sesinin güzelliği ile bir çok telmihe konu olmuştur. Davud tespih ettiği zaman bütün kuşlar ve hayvanlar onunla birlikte tespih ederlermiş (Sebe 34/10 Sad 38/18-19). O, Zebur'u okuduğu zaman bütün varlıklar susar onu dinlermiş. Tiz olmayan, orta ve kalın gür ve pürüzsüz çıkan seslere davudî ses denilmiştir (Aydemir, 1996:152).

Şairler şiirlerini Davud'un sesine benzeterek övündüklerinde bu güzelliğe telmihte bulunurlar; bülbül sesini de Davud'un güzel sesine benzetmişlerdir.

İşiden Ahmedînün sözini dir
Meger Dâvûddur ohır Zebûrı
A. G. 651

Her bir söz ehli nağme-i Dâvûdu sâz eder
Sözün var ise Şeyhî Zebûrundan ezber et
Ş. G. 9

Ahmed edelden Zebûr-ı 'aşkını cânına nakş
Nağme-i Dâvûd ile âvâzını dem-sâz eder
AP. G. 98

Âvâzeyi bu 'âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hõş sadâ imiş
B. G. 218

Mu'cizi bir gülşen-i pâkizedir kim istese
Andelib ol gülşene Dâvûd-i hoş-elhân olur
F. K. 7-23

Çekti âvâze-i Dâvûdun her bülbül-i mest
Yed-i beyzâsını arz eyledi gül Mûsâ-vâr
H. K. 2-4

Bu beyitte Nev'î, "uşşak hevâsı" sözünü tevriyeli kullanılarak "hoş bir Davudî ses ile söylese dahi sana aşkı terk et diyeni dinleme" demiş; Nailî de riyakârların güzel söze kulak asmadığını, Davud'a telmih ile belirtmiştir.

Sana ‘uşşak hevâsın şu ki terk eyle diye
Olma dem-sâz ana Dâvûd-ı hoş-elhân ise de
Nv. G. 396

Erbâb-ı riya şimdi gûş eylemez isterse
Dâvûd lisânından âyât-ı Zebûr olsun
Nl. G. 265

1.14.2. Davud’un Câlût’u Öldürmesi

İsrailoğulları ile Amalikalar savaşıyordu. Amâlika ordularının başında Câlût (Golyat) bulunuyordu. Davud, İsrailoğullarının hükümdarı Talut’un maiyetinde idi. Davud, sapanla bir taş atıp Câlût’u alnından yaralamış, yere yıkmış, üstüne çıkıp onun kılıcını alarak başını kesmişti. Bu olaydan sonra Davud, kahramanlığı ile halkın sevgisini kazanmış ve Talut’un ölümünden sonra da hükümdar olmuştur (Harman 1994:21). Bu olay (Bakara 2/251) ayetinde “Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût’u öldürdü. Allah ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti” diye geçer. Bu beyitte Câlût nefistir.

Ahmedî taht-ı hilâfetde ol ola Dâvud
Ki öldüre nefsinı kim ol-durur ana Câlût
A. G. 95

1.14.3. Demirciliği ve Zırh Yapması

Davud’un demircilik yaptığı ve bir savunma gereci olan zırh imal ettiği Kur’an-ı Kerim’de “Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik” (Enbiya 21/80) ve “Ona demiri yumuşattık. Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap diye vahyettik” (Sebe 34/10-11) olarak geçer.

Davud, ateşe ve bir alete muhtaç olmadan demiri elinde mum gibi eğer bükerek, ince teller haline getirir ve zırh örermiş. Ahmedî, sevgilinin gönlünü demire benzetmiş; Bakî sevgilinin gamzesini ya da padişahın kılıcını Davud elinde mum olarak söylemiştir.

Âheni mûm itdi vü nerm idemedi gönlünü
Ahmedî niçe ki âh idüp didi cânım meded
A.G. 119

Şemşîr-i tâb-nâk u ziyâ-bahşî gûyiyâ
Âhendür oldı Hazret-i Dâvûd elinde mûm
B. G. 326

Sadme-i hikmet ile hamları puhte ider
Terbiyet-hâne-i kevn oldı dükkân-ı haddâd
Nb. K. 2-6

Sevgilinin saçı zırha benzetildiğinde Davud’a telmih edilir.

‘Acebdır ‘aşkı yolu kim nigârın zülfü derdinden
‘Asâ Mûsâ düzetmiştir zırh Dâvûd edinmiştir
Ş. G. 28

Saçunı çöz ki zırh adını anmaya Dâvûd
Gözünü süz ki takınmaya Erdevân hançer
Nc. K. 7-2

1.14.4. Şikâyetçi İki Kişinin Davasına Bakması

Kur’an-ı Kerim’de (Sad 38/21-24) ayetlerde şöyle bir olay anlatılır. Bir gün Davud’un namaz kıldığı mabedin duvarını aşarak onun yanına iki kişi geldi. Duvardan aşarak geldikleri için Dâvud onlardan korkmuştu. “Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster” dediler. Onlardan biri: “Bu, kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken Onu da bana ver dedi ve tartışmada beni yendi.” Diyerek şikâyetini anlattı. Davud: senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur.” Demiş ve davaya hükmetmiştir. Sonra da Allah’ın bu olayla kendisini denediğini sanıp, secdeye kapanarak tövbe etmiştir. Bu iki beyitte bu olaya, ayetlerden iktibas ile telmih yapılmıştır.

Kıyâm öninde turur serv öninde seccâde
Benefşe secde kılur hara râki’en ve enâb
AD. K. 1-9

Budakda bülbül öter çevresi kamu kuşlar
Özi çü Dâvûd u anlar tesevverü’l-mihrâb
AD. K. 1-11

1.15. Hz. SÜLEYMAN

Süleyman Kur'an'da isminden çokça söz edilen bir peygamberdir. Büyük dünya nimetlerine sahip olmuştur. Dillere destan, darb-ı mesellere konu olan muazzam bir saltanatın sahibiydi. Kuş dilini bilirdi. Rüzgâr emrine amade idi ve rüzgâr ile istediği yere çok kısa sürede gider gelirdi. İnsanlar, cinler ve kuşlardan oluşan orduları vardı. Cinler hizmetini görür ve emrinden dışarı çıkmazlardı. Varlıklı ve mevki sahibi herkes gibi Süleyman için de bir takım memnuniyetsizler zümresi türemiş ve bunlar çeşitli fitnelerle Süleyman'ın mülkünde çeşitli ihtilâl denemelerine girişmişlerdir (Aydemir, 1996:187).

1.15.1. Süleyman'ın Mülkü ve Hükümrânlığı

Süleyman bir cihangir hükümdardır. Bütün alem onun mülküdür. Bütün alem ve alemde bulunan maddî ve manevî tüm varlıklar onun malıdır. Ama şairlere göre, feragat hürriyeti böyle bir mülke sahip olmaktan üstündür.

Kârûn-ı himmet ol ola kim gence tapmaya
Oldur melik ki mülk-i Süleymâna kalmaya
AD. G. 282

Hâsıl et künc-i ferâgatde kanâ'at gencin
Kim ola saltanatın mülk-i Süleymândan yig
AP. Kt. 19

Bu ne sırdur ki cihan mülkine virmez sorsan
Bir gedâ devlet-i 'aşk ile Süleymânlığını
Nv. G. 483

Nesimî'ye göre insan en yüksek ve İlâhî bir varlıktır. Onun bir kılı bile bin Süleyman mülkünden değerlidir.

Bir kılun kıymetini her kime sordumsa anı
Genc-i Kârûn ile min mülk-i Süleymân dediler
Ns. G. 87-4

Süleyman, bütün dünyaya, hatta dünyada ve dünya dışında olan manevî varlık ve olaylara hükmeder. O, insanların, cinlerin, hayvanların ve kuşların hükümdarıdır. Cinler, periler, rüzgâr, kuşlar, hayvanlar, insanlar hep ona itaat eder, onun emrinde bütün isteklerini yerine getirirler. O cihangir bir hükümdardır. Şairler övdükleri padişahları böyle bir cihangir hükümdara

benzetirler. Fuzuli, bu beyitlerinde Süleyman ismiyle, hem Kanuni Sultan Süleyman'ı hem de Süleyman Peygamberi kastetmiştir.

‘Âlemin vasfın Süleymân mülkü derlerse n'ola
Çün Süleymân'dan Süleymân'a kalıptır yâd-gâr
F. K.11-60

Hak iki adil Süleymân hakim etmiş ‘âleme
Evvel ü âhir kılıp sırr-ı adâlet âşkâr
F. K. 11-57

Fars şairleri Süleyman'la ilgili hikâyeleri, efsanevî hükümdar Cemşid için de söylemişler, bu destan kahramanını Süleyman yerine koyarak ona ilahî ve dinî bir kişilik kazandırmışlardır. Fars şairlerinin millî duygu ile başlattığı bu gelenek Türk Divan Edebiyatına da yansımıştır. Şairler bazan Süleyman'la birlikte Cemşid ya da Cem ismini de kullanmışlar, hatta sadece Cem veya Cemşid ismini söyleyerek Süleymanı kastetmişlerdir.

Câm-ı Cemşid'i bulan genc-i Ferîdûn'ı neyler
İltifât itmeye ol Mülk-i Süleymân'a gerek
AD. G. 122

Çünkü visâlünleyem leyl ü nehâr iy sanem
Câm-ı Cem uş mendedür mülk-i Süleymân nedür
Ns. G. 131-7

Hüdhüdün hayretini Âsaf-ı Cem-kadre yetür
Nâlesin mûrçenin sem'-i Süleymâna irür
Ş. G. 56

Esb-i sebük-seyri sabâ zeyn-i semendi taht-ı zer
Ol Pâdişâh-ı Cem-haşem hakkâ Süleymân kendidür
ŞY. G. 64

La'li ki reşk-i hatem-i Cemdür zamânede
Hükm-i nigîn-i pâdişeh-i ins ü cân virür
Nf. K. 4-23

Kemterin bahşiş-i kefi cûdı
Câm-ı Cem hâtem-i Süleymânı
Nş. K. 8-25

Süleymân dahı görmemiş Cem değil
Bu bir başka 'âlem o 'âlem değil
ŞG. Ms. 1-17

1.15.1.1 Bütün Varlıklara Hükmetmesi

Rüzgârın ve cinlerin Süleyman'ın emrine verildiği Kur'an-ı Kerim'de (Enbiya 21/81, Sebe 34/12-13 ve Sad 38/36-38) ayetlerde söylenmiştir. Methiyelerde övülen kişilerin, sevgiliden bahsedildiği zaman sevgilinin, Süleyman gibi, insanlara, cinlere, perilere, hayvanlara ve kuşlara hükmettiği teşbihler ve telmihlerle ifade edilir.

Sen Süleymâna nedîm olsa gerek hûr u melek
Yohsa her mûr u melah yâ haşerâtı n'iderüz
AD. G. 91

Doyurdu hûn-ı 'adû ile vahş u tayrı tamâm
Müsellem olmağ için milket-i Süleymânı
Nc. K. 26-5

Murg- u mâhî melek ü ins ü perî vahş u tuyûr
Ol Süleymân-ı zamân üstine tir tir titrer
Nc. G. 115

Fuzulî'nin beytinde, Peygamberimiz manâ mülkünün hükümdarı, Süleyman'dır, O'na da insanlar ve cinler, hayvanlar ve kuşlar itaat ederler. Galib, Mecnun'u, kuşları, perileri kendine bağlamış olması bakımından Süleyman'a benzetmiştir; aşıklar da Süleyman'dır.

Şehenşehî ki Süleymân-i mülk-i ma'ni olup
Muti' oldu ana ins ü cinn ü vahş ü tuyûr
F. K. 2-11

Hayl-i murgâne peri cündine sultân idi Kays
Devlet-i 'aşkda gûyâ ki Süleymân idi Kays
ŞG. G. 156

1.15.1.2 Tahtı ve Rüzgârı Havada Gitmesi

Süleyman, Allah'ın emrine verdiği rüzgârı, tahtı ile kendisini taşıma işinde kullanır. Bir yere gideceği zaman, tahtına oturur, rüzgâra emreder; çok uzak yerlere çok kısa sürede gider ve döner. Şairler bu olaya telmih ile çeşitli düşünce, duygu ve hayallerini ifade etmişlerdir. Övgü manzumelerinde övülen kişi bu bakımdan Süleyman'a benzetilir.

Gûyiyâ hazret-i Süleymândur
Zîr-i râhında bâd pûyândur
Nb. Ms. 7-110

Yel götürmüştür Süleymân tahtın ammâ şâhımız
Bir Süleymândır kim anın tahtını deryâ çeker
AP. Kt. 30

“Rüzgâr” kelimesini ve “yele vermek” deyimini iki anlam ifade edecek şekilde kullanarak Süleyman'ın bu mucizesine telmihlerde bulunmuşlardır. Bâkî'nin beyti Kanuni'nin ölümünden sonra Sultan selim'in tahta geçişini ifade etmektedir.

Hak Süleymân tahtını ben mûra rûzî eyledi
Yele verdim cehl ile çün hürmetini bilmedim
Ş. G. 116

Dil ki bir dil-bere ser-menzil idi âhım ile
Yele verdim adını taht-ı Süleymân ettim
F. G. 200

Ber-bâd kıldı taht-ı Süleymânı rûzgâr
Sutân Selîm Hân-ı Sikender-serîri gör
B. Mm. 1- 7-5

Mutasavvıf ve tekke ehli olan şairler istiğna ve feragati taht edindiklerini; dünya malı olan Süleyman tahtını istemediklerini telmih ile ifade etmişlerdir.

Şol gedâ kim kıldı istiğnâ serîrin tekye-gâh
Gonce-i bâd-âverd ile taht-ı Süleymân istemez
H. G. 189

Pâdişâh-ı mülk-i âzâdî olan meyhârenin
Tahta-i meyhânede taht-ı Süleymândır yeri
Nl. G. 385

Rüzgârda uçuşan gül yaprağı Süleyman tahtına; gül de gül bahçesinin
Süleyman'ına benzetilmiştir. Tabii ki, sevgili güzellerin Süleyman'ıdır.

Berg-i gül yâ Rab Süleymân tahtı mıdır kim bu dem
Götürüp anı havâ üstinde seyr eyler nesîm
M. K. 10-5

Dinledür bîçâre bülbül hârdan feryâdını
Mülk-i gülşende Süleymân-ı gülün dîvânı var
ŞY. G. 48

1.15.1.3. Hatem

Süleyman Peygamberin, üstünde İsm-i A'zam, kazılmış bir yüzüğü (mührü, hatemi) varmış. Süleyman bu yüzük sayesinde, insanlara, cinlere, kuşlara, tüm varlıklara hükmedermiş. Şairler bu yüzüğü hükümlanlık, sultanlık sembolü olarak, gerek methiyelerde gerek sevgilinin ağzının ve dudağının güzelliğini ve hükmünü ifadeye telmihlerle kullanmışlardır. Şairlerimizce gönül ülkesinin padişahı olarak düşünülen sevgilinin, etrafında hat belirmiş dudağı ve ağzı, Süleyman'ın üzerinde İsm-i azam yazılı bulunan yüzüğüne benzetilmiştir.

Hattın ki çekdi hâtem-i yâkûta dâ'ire
Bir mûrdur ki mühr-i Süleymâna kasd eder
Ş. G. 44

Hatt-ı lâ'lün kazı kim zîbâ görünmez üstine
Ger hat-ı yakût ise mühr-i Süleymân üstine
Nc. G. 536

Dehânın dürcü kim kaydın çekerler hûr-peykerler
Perîler tâ'atiyçin hâtem-i hükm-i Süleymân'dır
F. G. 89

Sevgilinin ağzı goncadır; bu goncaya, aynı zamanda Süleyman yüzüğüne benzeyen ağız , onun gibi bütün dünyayı ve rüzgârı emri altına almıştır.

Kabza-i teshîrine girse 'aceb mi rûzgâr
Kullanur gonca Süleymân-ı zemânun hâtemün
S. Mf. 21

Mihr-i la'lindür senin dünyâyı teshîr eyleyen
Sevdiğim mühr-i Süleymânın cihanda adı var
Nd. Şr. 20-2

Şarap kadehi de bir hükümdar gibi hükmünü sürdürür, içki meclisinde bulunanlar o içkiye, kadehe ram olur. Meyhanede sarhoşların halka halinde oturuları Süleyman yüzüğüne, şarap kadehi yüzüğün kaşına benzetilmiştir.

Câm-ı mey oldu nigîn halka-i meclis hâtem
Bezmimiz buldı şeref mühr-i Süleymândan öte
Nc. G. 488

Şu'â'ı ki her yana Rahşân olur
Nümûdâr-ı mühr-i Süleymân olur
ŞY. Sn. 14

Bakî bu beyitlerinin birinde Güneşi, şekli, ihtişamı, parlaklığı, hükmünün yaygın ve geniş olması bakımından Süleyman'ın mührüne benzetmiş; diğerinde övülen kişinin yüzüğünü, sultanlığını, Süleyman'ın mührü ve sultanlığı ile kıyaslayıp ondan üstün tutmuştur.

Etrafa saldı şa'sa'asın gûşe gûşe mühr
Oldı ufukda mühr-i Süleymân gibi 'ayân
B. K. 1-10

Ana her gûşeden bir ta'ne taşın kondururlardı
Nigînünle mu'âriz görseler mühr-i Süleymânı
B. K. 5-23

Bu mühür Süleyman'a verilmiş bir İlâhî feyiz, nimet ya da bilgidir. Süleyman, mühürle sembolize edilen ilmi ve irfanı ile keşfi sayesinde tüm varlıklara hükmetmiş, cihangir olmuştur. Neşe, mutluluk, İlâhî feyiz ve aşk da Süleyman'ın mührü gibidir; girdiği gönlü aydınlatır.

Safha-i sîneni âmâde-i feyz-i nefes et
Nakş ola mühr-i Süleymân gönülden gönüle
ŞG. G. 311

Olmaz mı mülk-i dilde Süleymânlık eylemek
Girmez kalur mı destimüze hâtem-i neşât
Nş. G. 65

Bu beyitte şair, vücudundaki gam yarasını ve gönlündeki aşk derdini Süleyman'ın mührüne benzetmiştir.

Olmaga dîv-i rakîbün şerr-i mekrinden emîn
Tende san dâg-ı gamun mühr-i Süleymândur bana
M. G. 6

Nef'î, övünürken kendisinin, başkasını överken de övdüğü kişinin, mühür ve yüzüğe sahip olmaksızın, manâ ve hayal ülkesinin Süleyman'ı olduğunu söylemiştir.

'Âlemi teshîr içün hâtem ne lâzım tab'ıma
Ben Süleymân-ı hayâlim n'eyleyim engüşteri
Nf. K.15-59

O şeh-i taht-geh-i memleket-i dâniş kim
Mülk-i mâ'nâda Süleymânlık eder bî-hâtem
Nf. K.52-22

1.15.1.4. Şeytanın Hatemi Ele Geçirmesi

Süleyman'ın, hükümrancılığının vasıtası olan yüzüğünü, hanımına emanet ettiği bir sırada, bir dev (şeytan) Süleyman kıyafetine girerek almış, tahtı ve hükümdarlığı da ele geçirmiştir. Bu dev bir müddet Süleymanlık yapmış, gerçek Süleyman yüzüğünü ve tahtını güçlkle yeniden elde edebilmiştir. "Mühür kimdeyse Süleyman odur" sözü bu olaya telmihle söylenmiştir.

Ahmedî bir gazelini Emir Süleyman'ın bir hastalıktan kurtulup şifa bulması üzerine yazmış, bu beyitte hastalığı Süleyman tahtından kovulan deve benzetmiştir.

Süleymânun serîrinden sürüldi
Bugün dîv-i 'anâ elhamdü li'llah
A. G. 617

Sevgilinin dudağı Süleyman'ın yüzüğüne benzetilince ona kast eden ağyar ve rakip de deve benzetilir.

Geh var didi dehânuna ağyâr gâh yok
Ol hâtem oldı dîv-i Süleymân oyuncağı
Nc. G. 584

Kasd etse n'ola hâtem-i yâkutuna rakîb
Bir dîvdir ki mühr-i Süleymâna kasd eder
AP. G. 75

Nâbî, ariflerin gönlünü Süleyman tahtına, vesveseyi deve teşbih etmiştir.

‘Ârifânın diline vesvese etmez te'sîr
Dîv bisyâr ise dîvân-ı Süleymân vâsi'
Nb. G. 376

1.15.2. Süleyman'ın Kuş Dilini Bilmesi

Kur'an-ı Kerim'in (Neml 27/16) ayetinde Süleyman kendisine kuş dili öğretildiğini söyler. Süleyman kuşların, haşaratın ve diğer hayvanların dilini bilir, onların konuşmalarını anlardı. bu ona Allah tarafından verilmiş mucizeydi. Bu sayede kuşların, hüthütün, karıncaların kendisine yardımını sağlamıştır. Kuş dilini ancak Süleyman gibi manevî bir bilgiye, ilme, sahip olanlar anlayabilir; işte şairin dili, aşkın dili de böyledir, onu anlayabilmek için manevî bilgilere sırlara vakıf olmak gerekir.

Âşık dilin bilmeyen yâ delüdü yâ dehrî
Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana
Y. 12

Bu kuş dilinün oldı Süleymânı Necâtî
İletdi sözü Hazret-i Selmân'a berâber
Nc. G. 62

Ger kuşlara ta'lîm-i zebân itmez olursan
Bu ins ü cinn içre Süleymân olamazsan
Ns. G. 342-6

1.15.3. Hüthüt

Süleyman Peygamber bir gün dîvan kurmuş, cinler, insanlar, kuşlar divandaki yerlerine geçmişler. Süleyman, Hüthüt'ü göremeyince, "ne oldu ona Yoksa kayıplara mı karıştı" diye sormuş; gelmemesine geçerli bir mazereti yoksa onu cezalandıracağını söylemiş. Böyle söylediği anda Hüthüt gelmiş ve bir haber getirdiğini bildirmiş; Sebe (şiirde sebâ, sabâ olarak söylenmiştir.) ülkesinde gördüklerini, Belkıs'ı anlatmıştır. Süleyman bir mektup yazarak Hüthüt'e verip Belkıs'a göndermiştir (Neml 27/20-28).

Türkçe'de ibibik, çavuş kuşu, peygamber kuşu diye adlandırılan hüthüt, Süleyman'ın habercisidir; O'nun görmediği bilmediği yerlerden haber getirir. Hüthüt, uzakları ve yerin altında bulunanları da görür; Süleyman'ı bilgilendirir ve onun da görmesini sağlar. Bir bakıma Hüthüt, Süleyman'ın uzakları, gaybı gören gözüdür.

Hüthüt, İlahî sırlara, feyz-i ezeliye, gayb bilgisine sahip, gizli manâları keşfedebilen bir insan-ı kâmil olarak düşünülür; "sahib-i küleh ve külahdâr" denilmesi, onun başında taç gibi bir ibiğinin bulunması yanında, insan-ı kâmile benzetilmesinden yahut insan-ı kâmile mazmun olmasından dolayıdır. Şeyh Galib gönlünü, Câm-ı Cem'i de hatırlatacak şekilde, Hüthüt'e benzetiyor. Gönül, bütün dünyayı gösterebilen Câm-ı Cem, varlığı tüm halde görebilen, hatta varlığın ötesini de keşfedebilen bir Hüthüt olmuştur. Hüthüt, ilim, manâ, keşif sembolü olarak kullanılmıştır.

Kıl hemdem-i Süleyman cân hüdhüdünü sa'y et
Bu murg-ı râz-dârı gör sahib-i külehdîr

H. G.133

Biz bülbülüz ey hüdhüd-i tâc-âver-i ma'nâ
Feyz-i ezeli merd-i külahdâre mi mahsûs

ŞG. G. 168

Gerçi Cem-i hüsne dilimiz Hüdhüd-i peygam
Mecnûn gibi lâne-be-ser hâne-bedûşuz

ŞG. G. 144

Ben Süleymân-ı ma'nîyem Gâlib
Murg-ı hüdhüd-belâğdır gönlüm

ŞG. G. 257

Hâtem-i lebden cüdâ düşme gönül zülfün görüp
 Meşk-ı pervâz etme ey hüdhüd perestûlarla sen
 ŞG. G. 278

Hüthüt ilim ve manâdır. Onu avlayabilen kuş dilini öğrenir; ondan sonra, bu manâ ve bilgi ile Süleyman mülkünün yolunu bulabilir. Böyle düşünüldüğünde “mülk-i Süleymân” refah ve mutluluk ya da tasavvufî anlamda alem-i vahdettir.

Hüdhüdi sayd idegör ta bilesin kuş dilini
 Kim delâlet kıla mülk-i Süleymân’a seni
 AD. G. 203

1.15.4. Süleyman ve Karınca

Kur’an-ı Kerim’de, Süleyman’ın karıncaların konuşmalarını duyması ve anlaması hadisesi şöyle anlatılır: “Sonunda, karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir dişi (kraliçe) karınca: «Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman’ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin» dedi. (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: Ey Rabbim! Beni, gerek bana gerekse ana-babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat (Neml 27/18-19).

Süleyman’la ilgili en çok bu olaya telmih edildiği görülmektedir. Bu olaya şairler, padişah ile halk, güçlü ile zayıf, zengin ile fakir arasındaki münasebet ve yardım, hakkaniyete, adalete bağlılık açısından baktıklarında halkı, zayıfı, fakiri mura; padişahı, beyi, güçlüyü, zengini Süleyman’a benzetmişlerdir. Aşık-maşuk ilgisi açısından baktıklarında aşık mura, maşuk Süleyman’a teşbih edilmiştir.

İsrâfil sûrını ura tagları yirinden tura
 Bir karınca cevâbını bin Süleymân virimeye
 Y. 316

Ger memleketde kişi Süleymân-ı vakt ola
 Bir mûra dahı h’âr baharsa hatâ ide
 A. G. 616

Lutfdur yârin Necâtî’ye itümdür didügi
 Adın anmakdur karıncaya Süleymân bahşışi
 Nc. G. 605

Ey şâh-ı hüsn gözle rikâbında kulları
Mûr-ı za'îfi görse Süleymân 'inân çeker
AP. G. 86

Karınca'nın sözlerini duyan Süleyman durmuş, ordusunu da durdurmuş, atından inip karınca ile konuşmuştur. Karınca bir çekirge budı getirip ikram etmiş; bu budı Süleyman da ordusu da yemiş doymuştur. Küçük, zayıf, aciz bir karınca, hüneri ve mahareti ile cihangir bir hükümdara ve ordusuna ziya-fet çekmiştir.

Lîkin bu meseldür ki komuş resmi karınca
Çekürge butın tuhfe Süleymân'a iletmek
AD. G. 176

Pây-i melahı hediye kılmak
Ger 'ayb ise mûrdan hünerdür
Nv. Kt. 18

İnsan feleğe karşı karınca kadar zayıftır; feleğin zulmüne dayanabilmesi için bir Süleyman'ın korumasına ihtiyaç duyar.

Veh kim kemüz bu dehrin elinde karıncadan
Kuvvet bağışlamağa Süleymânımız gerek
Ş. G. 95

İnsan felekte karınca gibi zayıf ve aciz bir varlık görünmesine rağmen gönlü, ruhu, manâsı, ilmi ile Süleyman olabilir. Olgun, mütevazı insan Süleyman ile karıncayı bir görür.

Bir cihândur güzelüm mağrûr olma
Bir zamân ola ki karınca Süleymân'lık ide
Nc. G. 518

Ne bîş ü ne kem 'âlemi yeksân biliriz biz
Her gördüğümüz mûru Süleymân biliriz biz
Nl. G. 134

Sevgilinin yüzünde, özellikle yüzüğe benzetilen dudağının etrafında beliren tüyler karıncaya benzetilir. Sevgilinin benleri de karıncaya benzer. Bakî,

hem sevgilinin tüylerini, hem ondan dolayı aşğın gönlünü kaplayan kederi
karıncaya benzetmiştir.

Tâ nesh edicek hükmini hat hâtem-i la'lin
Çok cilve geçer mûr u Süleymân arasında
ŞG. G. 330

Benlerin fikriyle dil verse n'ola Cibrîle zâd
Kim Süleymân çekdi mûr-ı dâne-çinin minnetin
H. G. 427

Gam-ı hattıyla yârun nice bir dil pür-melâl olsun
Sür ey sâkî ayağı mûr-ı gussa pâ-y-mâl olsun
B. G. 370

Methiyelerde şair mur, övülen kişi (genellikle padişah) Süleyman olur.

Anarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmun ey Bâkî
Süleymân yâd olundukça bile mezkûr olur mûrî
B. G. 484

Ol şehenşeh kim eger bir mûra kılsa iltifât
Mûr hükm eyler Süleymân üstüne sultân olur
F. K. 7-13

Ben mûr-ı nahîf ü ol Süleymân
Ben hâk-i hakîr o zıll-ı Yezdân
Nb. Ms. 2-67

Şair rakipleri karşısında kendisini bir karıncaya benzettiği zaman, bu
Süleyman'ı bile durdurabilen maharetli, bilgili, güçlü bir karıncadır.

Hâke güstâh gibi basma kadem ey derviş
Ayagın altına bata mûr-u Süleymânem ben
H. G. 437

Mülk-i nazm içre müsellemdür Süleymânlık bana
Mûr-veş zîr-i zemîn olsam zamânüm söylenür
Nv. G. 128

1.15.5. Süleyman ile Belkıs

Süleyman ve Belkıs ile ilgili hikâye Kur'an-ı Kerim'de (Neml 27/20-44) ayetlerde geçer. Hüthüt, Sebâ ülkesinde gördüklerini şöyle anlattı: “Senin henüz bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana doğru bir haberle Sebâ'dan geliyorum. Orda olanlara bir kadının hükümdar olduğunu gördüm. O ve kavmi Allah'ı bırakıp güneşe tapıyorlar. O kadının bir de çok büyük tahtı var.” Süleyman bunları duyduktan sonra bir mektup yazıp Hüthüt'e verdi; Belkıs'a götürmesini, bekleyip ne konuştuklarını ve ne düşündüklerini öğrendikten sonra dönmesini söyledi. Sebâ hükümdarı Belkıs meclisini topladı, Süleyman'ın mektubunu okudu. Süleyman onlara Müslüman olmalarını, kendisine itaat etmelerini söylüyordu. Belkıs, Süleyman'a elçiler ve hediyeler gönderdi; hediyeleri reddedilince kendisi gitmeye karar verdi.

Süleyman müşavirlerine: Ey ulular! Onlar teslim olup gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir? Diye sordu. Cinlerden bir ifrit: Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm dedi. Alim bir kişi (Asaf) ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi. Hemen o anda Süleyman, Belkıs'ın tahtını yanında gördü. Süleyman, Belkıs tanıyabilecek mi diye tahtın şeklini değiştirtti. O gelince “senin tahtın da böyle mi?” diye sordu; Belkıs da “tıpkı o” dedi.

Süleyman ile Belkıs aşık olmuş ve evlenmişlerdir. Aşağıdaki beyitlerde Belkıs sevgili olarak gösterildiği gibi, cihan ve ümit Belkıs'a benzetilmiştir. Ayrıca ümit, sevgiliden mektup getiren Hüthüt'e de teşbih edilmiştir. Ümit arzu edilene ulaşma beklentisi olduğuna göre, Belkıs, arzu edilenin, beklenilenin sembolü olur.

Belkıs'ıla Süleymân 'ışka düşdi bir zamân
İsteyüp bulmadılar bu derdün dermânını
Y. 398

Minnet-i 'ifrîti çekme bir kemâlün var ise
'Arş-ı Belkıs-i ümîdi sen getür Âsaf gibi
S. G. 51

Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelirsin
Ey hüdhüd-i ümmîd Sabâdan mı gelirsin
Nb. G. 654

1.15.6. Asaf

Süleyman'ın bilgili, alim, adil, sadık, maharetli Asaf isminde bir veziri vardır. (Neml 27/40) ayetinde “Kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse” olarak söz edilen kişi, “Süleyman'ın kız kardeşinin oğlu ve veziri, Berhiya oğlu Asaf'tır, bildiği bilgi de Tanrı'nın en ulu adı İsm-i Azam'dır ki o adla edilen duâ kabul olur” (Gölpınarlı 1989-c.4/142). Edebiyatımızda, kasidelerde vezirler, özellikle sadrazamlar övülürken daima Süleyman'ın veziri Asaf'a benzetilmişlerdir. Asaf ismi çoğu zaman hatem; Süleyman, İskender ile birlikte söylenerek telmihte bulunulmuştur. Asaf kelimesi vezir ve sadrazam anlamında da kullanılmıştır.

Gör Süleymân gibi peygamber-i 'âli- câhun
Devleti olmuş idi Âsaf ile müstahkem
Nb. K. 15-26

Ne Süleymâna nasîb oldu ne İskendere lîk
Re'y ü tedbîrde zâtın gibi sadr-ı ekmele
Nl. K. 19-20

Bu beyitlerinde Nef'î, sadrazam'a “eğer Süleyman'ın veziri sen olsaydın onun yüzüğünü dev çalamazdın” diyor. Asaf kelimelerini tevriyeli kullanarak, devrin sadrazamını Asaf ile kıyas edip, Asaf'tan daha bilgili, daha tedbirli gösteriyor.

Ger Süleymân'ın sa'âdetle sen olsan Âsafı
Bir dem ârâm eylemezdi dîvde engüşterin
Nf. K. 57-26

Ne Süleymân'a nâsib oldu ne İskender'e bu
Ki vezîri ola bir Âsaf-ı sâhib-hâtem
Nf. K. 41-11

Tâ ki bir âsaf-ı zî-şâna Süleymân-ı zamân
Mührü teslîm ede zabt etmek için dünyâyı
Nf. K. 45-45

Tahtını ber-bâd eder miydi Süleymân'ın felek
Olsa ger Âsafda böyle re'y ü tedbîr-i savâb
Nf. K. 62-19

1.15.7. Süleyman'ın Sepet Örerek Geçinmesi

Süleyman, kendisinin ve ailesinin masraflarını, geçimini devlet hazine-sinden karşılamamış, sepet örerek satar ve kendi kazancıyla geçinirmiş.

Süleymân zenbîl ördi kendü emegin yirdi
Anunıla buldılar bunlar peygamberligi
Y. 361

1.15.8. Dünya Sultan Süleyman'a Kalmadı

Süleyman'ın haşmetli ve şöretli, cihangir bir hükümdar olması yanında onun uzun ömürlü olduğu, bin yıl yaşadığı inancı da vardır. Bütün dünya malına ve bin yıllık ömre sahip olmasına rağmen ölüp gitmiştir. Bundan dolayı "Dünya sultan Süleyman'a kalmadı" sözü darb-ı mesel olmuştur.

Bu dünyâ kime kaldı kimi ber-hûrdâr kıldı
Süleymân'a kalmadı anun ber-hûrdârlığı
Y. 361

Gırre olma 'izzine bu hâkdân-ı mihnetün
'Âkıbet taht-ı Süleymân olsa çün berbâd ider
Nv. G. 131

1.15 9. Sürme-i Süleymânî

"Sürme-i Süleymânî" diye bir sürme çeşidinden bahsediyor görünmekle beraber şair, şiirini, Süleyman gibi haşmetli padişahların gözüne sürebileceği değerli sürmeye benzeterek övünüyor.

Oldu zîrâ sevâd-ı eş'ârım
Dideme sürme-i Süleymânî
FK. K.17-52

1.16. LOKMAN

Kur'an-ı Kerim'de Lokman suresinde Lokman'dan bahsedilir. Ona hikmet verildiği söylenir ve Lokman'ın oğluna nasihatleri anlatılır. Darb-ı mesellere konu olmuş; Onunla ilgili meseller ve oğluna öğütleri hakkında kitaplar yazılmıştır. Filozof ve hekim olduğuna inanılır. Bu inanış ve bu yoldaki hikâyeler İslamlıktan önceki cahiliye devri Arapları arasında da vardır. Lokman bu özellikleriyle edebiyatımızda telmih konusu olmuştur.

1.16.1. Filozof Lokman

Lokman hikmet sahibi olarak Calinus, Bîdpây, Bukrat, Eflatun, Aristo gibi filozoflarla birlikte anılır.

Bu beyitlerde, Allah'a ulaşmak ve yaklaşmak için Lokman gibi hikmete sahip olmak gerektiği söylenerek, İlahî aşk ile hikmetin birbirine bağlı, iç içe, ya da birbirinin sebep ve sonucu olduğu düşünülmüştür.

Bir dem cehâletde kalur hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem talar hikmetlere Câlinûs u Lokmân olur
Y. 49

Ol dost bana benden yakın hikmet bilen bulur Hakk'ın
Okuyup hikmet 'ilmîni Lokmân olayın bir zamân
Y. 253

'Âşık öz derdine çün budı dermân
Hezârân hikmet-i Lokmân irişdi
Ns. G. 428-4

Aşk bir mekteptir; bu mektepte insan hikmet öğrenerek Lokman, yani aşık olur. Sevgilinin güzelliğinin vasfı hikmettir; bunu da ancak aşık bilir ve söyler.

Tıfl-ı dil çün mekteb-i 'aşkından almıştır sebak
Eylesin hikmet makâlâtında Lokmân ile bahs
AP. G. 22

Ahmed ağzından işit cânâ cemâlin vasfını
Dinlemek hoştur kişi Lokmân dilinden hikmeti
AP. G. 350

Övülen kişiler ilim, hikmet sahibi olması yönünden Lokman'a benzetilir.

Efendi hikmeti Lokmândan dimişlerdür
Bu râ'yi anlıyamaz 'akl-ı Bîdpây-ı hakîm
S. K. 35-52

Nice âsaf hired-âmûz-ı sad Eflâtûnî
Nice âsaf hikem-endûz-ı dem-i Lokmânî
S. K. 39-2

Bu beytinde Nabi, insanların geçim derdine düştüğünü, ilim ve hikmet aramadığını belirterek sosyal bir eleştiride bulunmuştur.

Hikmet taleb-i mâlda Kârun gibi şimdi
H'âhişger-i lokmada Lokmân unutulmuş
Nb. G. 345

1.16.2. Hekim Lokman

Lokman'ın hastaları iyileştiren, bir çok derdin dermanını bilen bir hekim olduğu inancıyla yapılan telmihlerin sebebi çeşitlidir. Övülen kişiye dua bakımından şifa dilerken; adaleti Lokmana benzeterek övülen kişinin adil olduğunu ifade ederken; Hz. Ali'nin merkadinden alınan toprağın şifalı olduğunu söylerken; şarabın ve sevgilinin dudağının aşığı diriltici özelliği olduğunu belirtirken Lokman'a telmihlerle ifade yolu seçilmiştir.

Sû-i mizâcın 'âlemi hikmetle ıslah etmege
Sen Hızır-dem 'Îsa-nefes Lokmana sıhhat yaraşır
AP. K. 32-8

Kânûn-ı kerem mahz-ı işârâtuna mevkûf
Nutkun maraz-ı mîlkete Lokmân-ı ‘adâlet
Nv. K. 5-10

Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anunla tabâbet eylese Lokmân olur
F. K. 7-24

Şerbet-i bâde ile çok sınıdım hastelere
Eyler anı ki ne Bukrat ü ne Lokmân eyleş
F. K. 32-11

Mürdeye cânlar virür bîmâra sıhhat lebleri
Hikmet-i Lokmân u i’câz-ı Mesîhâ bundadır
B. G. 156

1.17. ÜZEYİR

1.17.1. Ölümünden Sonra Diriliş

Üzeyir eşeğine binmiş giderken bir harabeye rastlar; orada dinlenmek ister. Yıkık bir duvara yaslanarak oturur. Yerde kemikler görür; “ölmüş, kemikleri, dağılmış çürümüş canlıyı Allâh tekrar nasıl diriltecek” diye düşünürken uykuya dalar. Uyandığında, “ey Üzeyir ne kadar uyudun” diye hatiften bir ses duyar. Güneşe bakar, bir-iki saat uyuduğunu tahmin eder. Aynı ses kendisine, ölüp yeniden diriltildiğini söyler. Üzeyir’de bir şüphe belirir. Aynı ses “eşeğine bak” der; eşeğini bağladığı tarafa doğru baktığında bir kemik yığını görür. Hayretle oraya bakarken kemikler hareketlenir, birleşir, etlenir ve eşek dirilir. Tekrar o ses “ işte böyle dirilecekler” der. (Pekolcay v.dğr.1984:123).

“Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; «Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!» dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. «Bir gün yahut daha az» dedi. Allah ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşıncı: Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir, dedi” (Bakara 2/259).

Bu beyit, İsa’nın yıllarca önce ölmüş bir kişiyi dirilterek mezarından çıkarması mucizesini de çağrıştırmakla beraber, Üzeyir’in başından geçen bu olaya telmih ile söylenmiştir.

Niçe yatur düşübeni ılan çıyan üşübeni
Sünükleri çağşabanı çüriyüben ulanı gör
Y. 22

1.18. ZEKERİYA

1.18.1 Zekeriya'nın Testere ile Kesilmesi

Meryem Zekeriya'nın himayesinde bulunuyordu. Meryem hamile kalıp babasız olarak İsa dünyaya gelince, İsa kundaktayken konuşup şahadet etmesine rağmen, İsrâil oğulları Zekeriya'yı suçladılar ve öldürmeye karar verdiler. Zekeriya kaçtı, bir ağacın içine girip saklandı. İsrâil oğulları o ağacı testere ile biçerek Zekeriya'yı katlettiler. Şairler, sadece Zekeriya'nın testere ile kesilmesi olayına telmihte bulunmuşlardır.

Yunus bu beyitlerinde, Allah'ın rızasını kazanmış, O'nun dostu ve yakınında olduğunu söylemekle birlikte, yaratılıştaki ruh birliği inancını da ifade etmek istemiştir.

Yûnus'ıla balık beni çekdi deme yutdı beni
Zekeriya'yıla kaçdum Nûh'ıla tûfândayıdum
Y. 168

Zekeryâ oldum kaçdum irdüm agaca geçdüm
Kanum dört yana saçdum depem deldürüp geldüm
Y. 191

Şairler, Zekeriya'nın testere ile kesilmesi olayına telmihle, aşıklığın gereği olan, yar cevrine zevkle tahammül şiarını belirtmişlerdir.

Gel Ahmedî Eyyûb ol cevrine sen ol yârün
Ger sini Zekeryâ-veş ol buçguyıla yara
A. G. 557

Kasidelerde ve nesiblerinde tabiat ve kişi övgüleri ve tasvirleri yapılırken bu olaya işaret edilmiştir..

Harif-i erre-i gam sanma her kuru ağacı
Ki yazılır Zekeriyyâ adına ol menşûr
F. K. 2-3

Geh Zekeryâ kimi çekmiş çok ceflar bıçkıdan
Geh büt-i Azer kimi olmuş giriftr-ı teber
F. K. 34-6

Bu beyitte bülbül Zekeriya'ya gül yaprakları testereye benzetilmiş, bağ kelimesi ile de dünya kastedilmiştir.

Şehâdet-i Zekerîyyâ-yı bülbül-i zâra
Gülün bu bâgda her berg-i sebzi desteredür
S. G. 75

1.19. Hz. İSA

Beş büyük peygamberden biridir. Kur'an-ı Kerim'de İsa ve Mesih isimleriyle anılır. Birçok mucizesi vardır; mucizelerine ve hakkındaki rivayetlere, divanlarda en çok telmih bulunan peygamberdir.

1.19.1. İsa'nın Doğumu

1.19.1.1. Meryem'in İsa'ya Hamile Kalması

İsa'nın doğumu Kur'an-ı Kerim'de (Meryem 19/16-34) ayetlerde anlatılmıştır. Cebrail gönderilmiş, Meryem'e bir insan olarak görünmüştü. Meryem ondan ürkmüş, kendisine dokunmamasını istemiş; Cebrail, ona temiz bir oğlan bağışlamak için Allah tarafından gönderdiğini söylemişti. Meryem: "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi." Cebrail, bunun Allah için zor bir iş olmadığını, ezelden kararlaştırılmış olduğunu anlattı. Bu olay (Al-i İmran 3/47) ayetinde de "Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece "Ol" der; o da olur." Şeklinde geçer. Meryem'e Allah'tan bir ruh üflenmiş, o hamile kalmıştı. Bunun üzerine Meryem, doğum oluncaya kadar uzak bir yere çekildi.

Rûhu'l-Kudüs deminden şol mürde kim dirildi
Tahkîk 'âleminde 'İsâ'bni Meryem oldur
Ns. G. 145-2

Cebrail, Meryem'in gömleğinin kolundan ruh üflemiş o da İsa'ya hamile kalmıştır. Bu duruma telmih ile şairler, baharda tabiatı canlandıran yeli Ruhu'l-kudüs'e benzetirler. Böyle bir ifadede Ruhu'l-kudüs, hem Cebrail hem de onun üflediği kutsal ruhtur. Ruhun üflenmesiyle ağaçlar, dallar tomurcuklanır ve çiçekleri doğururlar.

Yel Rûh-ı Kudüsdür kim erip yinine şâhın
Meryem gibi bir demde anı eyledi hublâ
AP. K. 37-2

Baddan goncelere hamile oldu gül-bün
Öyle kim 'İsî'ye Cibrîl deminden Meryem
F. K. 24-5

Bir nefesde Meryem-i agsânı itdi hâmile
Rûh-ı kuds ile meger oldı bu dem hem-ser nesîm
Ms. K. 10-1

Gülgonca Meryemdir meger kim nefh-ı rûhetmiş eser
Bülbüller açmış bâl ü per çün Cebre'il zinde-dem
ŞG. K. 19-7

Şairler kendi şiirlerinin mucizevî ifade ve anlamlar taşıdığını belirterek övünmek amacıyla, fikirlerini, hayallerini ve şiirlerini Cebrail'e, Ruhü'l-kudüse, İsa'ya üflen en ruha, İsa'ya ve Meryem'e benzetmişlerdir.

Meryem-âsâ bîkr-i fikrinden tevellüd eyledi
Hazret-i 'Îsâ gibi 'âlemleri ihyâ iden
Nc. Tb. 4-3

Ma'nâ-yı cân-feşân ile şî'ri Mesîhînün
Meryem durur ki 'Îsîyi almış kucagına
Ms. G. 221

Her tabî'atdan ümîd eyleme ma'nâ-yı latîf
Rûh kâbil mi tevellüd ide her Meryemden
Nb. G. 559

Mevc-hîz eyler dem-i Ruhü'l-kuds her dem Fehîm
Sîhr-i i'câz-ı Mesîhâdur kelâm-ı pâkümüz
FK. G. 128

Gel ey tab'-ı fehim ey reşk-i Meryem
O İsí-zây ise sen rûh-zây ol
FK. G. 191

Âşıkım ammâ yine dûşizegân-ı fikrime
Cebbrâ'ilim Meryem-i endîşe mahremdir bana
Nf. G. 1

Feyz-i Rûhü'l-Kudüs'ü eyledi icrâ Nef'î
Meryem-âsâ kalemi nâdire-zây oldu yine
Nf. G. 107

Tasavvufî inanışa göre, İsa'nın ve Âdem'in yaratılmasında üflenmiş olan İlahî ruh bütün insanlarda vardır. Bu yüzden insan ulvî ve yüce bir varlıktır; insan ruhtur, Cebrail'in nefesine eştir, Hakk'ın sırrıdır. İnsan, Meryem'in İsa'yı doğurması gibi yaratılmıştır. İnsan kendindeki bu ruhu bulabilirse insan-ı kâmil olur.

Ademlik İnsan olmadır mirâc-ı rûhu bulmadır
 'Îsâ vücûda gelmedir nefh ile Meryemden garaz
 H. G. 231

Gerekse cân-ı Mesîh ol gerekse rûh-ı mukaddes
 Sana Fehîm hisâr-ı 'adem penâh gerekdir
 FK. G. 100

Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen
 Sırr-ı Haksın mesel-i 'Îsî-i Meryemsin sen
 ŞG. Tc. 8-1

İnsan-ı kâmillerin nefesi Cebrail'in nefesi gibidir; bunlar birbirleriyle ve müritleriyle mukabele ettiklerinde, birbirlerine Meryem'e üflenmiş ruh gibi, ruh verirler. Ney sesi de insana böyle bir ruh verir.

Besleyüp Meryem-i takdîr nefesden nefese
 Doğmada 'Îsî-i tedbîr nefesden nefese
 ŞG. G. 310

Kâlib-ı Meryem olur hemdem-i rûh-ı Cibrîl
 Gelse lafz-ı kaleme ma'nî-i bîgâne-i ney
 ŞG. G. 338

1.19.1.2. İsa'nın Adem Gibi Babasız Dünyaya Gelmesi

Allah İsa'yı da Âdem gibi babasız olarak yaratmıştır. (Al-i İmran 3/59) ayetinde bu benzerlik şöyle ifade edilir: "Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona Ol dedi ve oluverdi." Şair de bu duruma telmihle, soy unvanının önemli olmadığını, asaletin ve insanlığın yaratılıştaki İlahî lütuftan geldiğini söylüyor.

Lutf-ı tab'umdur şeref viren bana 'İsa gibi
 Âdeme lâzım degül olmak fülân ibni fülân
 Nv. K. 37-35

1.19.1.3. Şâh-ı Meryem ve Buhûr-ı Meryem

Doğum yaklaşp sancısı başlayınca Meryem bir hurma ağacının altına gidip ağaca yaslanmıştır. Allah o ağacın altından gecen bir su arkı yaratmış, hurma dalını silkeleyip dökülen olgun hurmaları yemesini ilham etmiştir (Meryem 19/23-25). Meryem'in yaslandığı ağacın kuru iken hemen yeşerip meyve verdiği rivayet edilmiştir. Şeyhî bahar tasvirini bu olaya telmihle yapmıştır.

Şâh-ı Meryem-sıfat u bâd-ı dem-i rûhânî
Sebze Hızr oldu sular çeşme-i hayvân bigidir
Ş. G. 49

Sözlüklerde tavşan kulağı ve sıklaamen denilen bir çiçek; Meryem ana eli denilen bir bitki; köküne domuz ağırşığı denilen bitki olduğu belirtilmiştir. Bahûr-ı Meryem, behûr-ı Meryem şekillerimde de yazılmıştır. Rivayete göre Meryem, doğum sancıları başladığında yattığı yerde bu bitkinin gövdesine tutunduğu için onun çiçeği el şeklinde olmuştur; çiçeği ve yaprağı şifalı ve güzel kokuluymuş, günlük gibi kokarmış, kiliselerde tütsü olarak kullanılmış (Onay 1992:73).

Fuzulî, İsa'ya benzettiği çiçeğin meydana gelmesi için gerekli olan mel-temi "atse-i Âdem'e", fidanı yahut dalını da Meryem'e benzetmiştir.

Mesih-i şükûfe zuhûruna mutlak
Sabâ 'atse-i Âdem ü şâh Meryem
F. K. 27-3

Bakî bu beyitlerinde baharda çiçeklerin açmasını ve güzel kokuların etrafı doldurmasını bu olaya telmihle ifade ediyor.

İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesihâyı
B. K. 15-5

Dem-i 'Îsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem
Açdı zanbak Yed-i beyzâyı kefi Mûsâ-vâr
B. K. 18-19

Hayalî sevgilinin dudağını İsa'ya, saçını buhur-ı Meryem'e benzetmiştir.

Lâl-i nâbın Mesih-i sânidir
Bûy-ı zülfün buhur-ı Meryemdir
H. G. 96

1.19.1.4. İsa'nın Kundakta İken Konuşması

Meryem İsa'yı doğurunca kucağına almış ve kavmine doğru gitmiştir. O'nu kucağında çocukla gören halk, kınamış ve iffetsizlikle suçlamışlardır. Kendisini kınayanlara karşı, "oruçluyum, kimseyle konuşamam deyip çocuğu göstermesi ilham edilmişti. Meryem de öyle yapınca, onların "beşikteki çocuk nasıl konuşabilir" demeleri üzerine İsa "Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı." Diye konuşmuştur (Meryem19/26-34).

Nev'î şiiriyle övünürken ve zamanın insanların anlayışsızlığından şikâyet ederken bu olaya telmihte bulunmuştur.

Kemâl-i şânuma şâhid yeter sözüm ki olur
Salâh-ı Meryem'e nutk-ı Mesîh istidlâl
Nv. K. 29-40

Yeter şâhid sözüm bîkr olduğına sûz-ı cân-bahşum
Çün olmaz Nev'iyâ 'İsî'den özge şâhid-i Meryem
Nv. G. 306

'Azîzân-ı zamâna 'ismet-i Yûsuf müfid olmaz
Tefâvüt eylemez nutk-ı Mesîhâ 'iffet-i Meryem
Nv. K. 34-24

1.19.2. İsa'nın Nefesi

1.19.2.1. İsa'nın Nefesiyle Ölüyü Diriltmesi

İsa'nın peygamberliğini desteklemek, insanların ona inanmasını sağlamak için Allah tarafından bazı mucizeler verilmişti. Kur'an-ı Kerim'de sayılan mucizeleri şunlardır: ölüleri diriltmesi; çamurdan kuş heykeli yapması ve ona üfleyince kuş olup uçuşması, anadan doğma körleri ve alaca hastalığına tutulmuş olanları tedavi etmesi; gökten sofra indirmesi; insanların evlerinde ne yediklerini, neler sakladıklarını söyleyerek gaybdan haber vermesi (Âl-i İmrân 3/49, Mâide 5/110-115).

Ölmüş kişileri diriltmesi ve hastalara şifa vermesi, ifadelere en çok telmih konusu olan mucizesidir. Meryem'e Allah'ın ruhunun üflenmesi sonucu İsa, dünyaya gelmiştir. Bu yüzden İsa'nın en önemli vasfı rûhânî olmasıdır. Nefesiyle ölüleri diriltmesi, dokunmasıyla yahut yine nefesiyle hastalara şifa vermesi Onun rûhânî varlığından ileri gelmektedir.

Ölü görse dirilür kalıbına cân gelür
Toprakdan âvâz gelür 'Îsâ bin Meryem misin
Y. 257

Bahar tasvirlerinde tabiatı canlandıran rüzgâr ve bitkilere can veren su İsa'nın nefesine benzetilir.

Nefha-i 'anber mi yâ zülf-i semender cân veren
Yâ dem-i 'Îsî bigi bâd-ı mu'attar devridir
Ş. G. 47

Virdi emvât-ı nebâtâta hayât
Cûylar rûh-ı revân oldu yine
ŞY. G. 378

'Âlem hayât-ı nev bulur cânlar bağışlar dem-be-dem
Enfâs-ı Ruhu'llâhdur gûyâ nesîm-i subh-dem
B. G. 318

Dem kelimesi nefes ve zaman anlamlarına tevriyeli olarak kullanılır; övülen kişinin zamanında halkın refah içinde yaşadığı, İsa'nın nefesine telmihle ifade edilir. Övülen kişinin lütfu, adaleti İsa nefesine benzetilir.

Bilseydi demün mürdeleri ittigin ihyâ
Cân vire idi irmek için bu deme 'Îsâ
Nc. K. 1-1

Hezârân mürdeye bir demde lutfun tâze cân virdi
Mesihâ resm ü âyînün muhassal eyledün ihyâ
B. K. 27-18

Ol Mesihâ-dem ki emvât-i elem ihyâsına
Hâk-i der-gâhındadır keyfiyyet-i "yuhyi'l-izâm"
F. K.14-16

Dem bu demdir bu demi hoş göregör ey arif
 Anma 'Îsî demini urma geçen demden dem
 F. K.24-8

Kasidelerde övülen kişinin yardımı, ihsanı, iyiliği, adaletli oluşu halkı ve devleti iyi yönettiği belirtilirken İsa'nın bu mucizesine telmih edilir.

Mesîh-i evc-i keremdir dem-i 'atâsıyla
 Hemîşe etmede dil-mürde-i gamı ihyâ
 Şİ. K.13-24

Ol pâdişeh-i memleket-ârâ ki verilmiş
 İkbâl-i Süleymân nefes-i Hızr u Mesîhâ
 Nb. Tr. 104

Ya'nî kim kılmaga ihyâ dil ü cân mürdelerin
 Sihat-ile gelür ol Hızr u Mesîhâ-kirdâr
 Nv. K. 23-12

Beni ihyâ kılup feyz-i dem-i cân-bahş-ı lûtfunla
 Nümâyân eyledün âsâr-ı enfâs-ı Mesîhâyı
 Nd. K. 9-34

Aşk, aşğın canlanma ve canlı kalma sebebidir. Bu yüzden aşk İsa'ya ya da O'nun nefesine benzetilir. Sevgili hatta sevgiliden gelen bir haber de aşık için İsa nefesi gibidir.

'Âşıka şevkinla cân vermek sana müşkil değil
 Çün Mesîh-i vaktin cân vermek âsândır sana
 F. G. 21

Dem-i 'Îsî ki dirler mürdeyi ihyâ ider cânâ
 Senün 'aşk ehline gönderdügün şîrîn peyâmundur
 Nv. G. 137

Ey Hayâlî bir büt-i 'Îsî-nefes peydâ edip
 Deyr küncünde safâsın sür kitâb-ı Meryemin
 H. G. 288

Şairler aşk ile şarap arasında ilgi kurmuşlar; daima birbirine benzetmişlerdir. Bu bakımdan şarap da aşk gibi dirilticidir. Yahut aşk şarabından içen Meryem'in sütü ile beslenmiş İsa gibi olur.

Katrasın nûş eyleyen 'Îsî-i cân-bahş olmada
Rûh ile hem-mâye gûya şîr-i Meryemdür şarâb
FK. G. 14

İsa ölmüş kişiyi mezarına seslenerek diriltmiştir; yani sesiyle, sözüyle. Bu konuda birkaç rivayet vardır: İsa, Azer isimli arkadaşının hasta olduğunu duymuş ve görmeğe gittiğinde dört gün önce öldüğünü söylemişler; mezarına gitmiş, ona seslenmiş. Azer canlanmış ve mezardan çıkmıştır. Bir defasında da İsa havarilerine Nuh'tan ve gemisinden bahsederken onlar "gemiyi gören birisi bize kadar ulaşıyadı da o anlatsaydı" demişler. İsa bir tepeye çıkmış, bir avuç toprak almış, "burası Sam bin Nuh'un mezarıdır. Dirilsin, o size anlatsın" dedikten sonra ona seslenmiş, Sam bin Nuh mezardan çıkmıştır. Bir başka rivayet de şöyledir: İsrail oğulları İsa'ya "bize Üzeyir'i dirilt yoksa seni yakarız dediler". İsa, kabrinin başında seslendi, Üzeyir doğruldu kalktı (Köksal, 2004:319 vd.).

Şairler bu mucizelere telmihle kendi söz ve şiirlerinin mucizevî olduğuna işaret ederek övünmüşler; kendilerini İsa'ya benzetmişlerdir. Bülbülün sesinin tesirini söylerken de İsa'nın bu mucizesini hatırlatmışlardır.

Bâkîyâ dîn-i Muhammed hak için 'âlemde
Dem-i cân-bahş ile nazm içre bu gün 'Îsâyem
B. G. 315

Sözi cân-bahşdur Mesîhînün
Sanasın kim Mesîh-i Meryemdür
Ms. G. 63

Şâ'ir degül Mesîh-i hayâlüm ki her sözüm
Feyz itdi kâleb-i suhene rûh-ı behceti
S. K. 20-45

Gülistân-ı 'âlem-i rûham gülümdür la'l-i yâr
Bülbülem cân ü dem-i 'Îsâ nesîmümdür benüm
FK. G. 224

Sad-sâle mürde-i gama cân-bahş olur hemân
Gûyâ Mesîh-i mu‘cize-perdâzdır sözüm
Nf. G. 78

Hızr-ı ser-çeşme-i nazmım ki bulur tâze hayât
Rehşâ-i feyz-i nem-i hâmem ile ‘azm-ı remûm
Nf. K. 5-37

Bana ma’nâları ilhâm ile tefhîm eyler
Gelmesin ‘Îsî-i cân-bahşe ferâg-ı elfâz
ŞG. G. 177

Vasf-ı fuyûz-ı hâmesi ile Mesîh-vâr
Ezhâra cümle rûh-nisâr oldu ‘andelîb
S. G. 57

İsa Allah’ın ruhudur. Ruhu’llah O’nun lakabıdır. Bakire olan Meryem’e Allah kendi ruhunu üflenmiş ve İsa dünyaya gelmiştir (Enbiya 21/91, Tahrir 66/12). Bu yüzden İsa diriltici, canlandırıcı, iyileştirici mucizelere sahiptir. Sevgilinin dudağının da böyle mucizeleri vardır; diriltir, canlandırır, şifa verir. Dudak ruh gibidir ya da ruh dudaktan çıkmış, üflenmiştir; yani söz ruhtur. Nitekim İsa’nın diğer bir lakabı da Kelimetu’llah’tır (Nisa 4/171). Dudaktan söz, kelime çıkması bakımından da dudak ya da o dudağın sahibi sevgili, İsa’ya ve ruha benzetilmiştir.

Ol sanem Rûhü’l-kudüsdür yâ Mesîh
Kim bağışlar her öpüp kuçana cân
AD. G. 257

İrmiş sahîh nakl ile ervâh-i kudsden
‘Îsî’ye mu‘ciz-i leb-i lâ’lin rivâyeti
F. G. 302

Niçe kim Ahmedî lebüni zikre getürür
‘Îsî bigi deminden ölüye virür hayât
A. G. 84

Çeşmin öldürse ne gam çeşme-i cân dudağın
Melekü’l-mevt ise ol bu dem-i ‘Îsî mi değil
Ş. G. 106

Leblerinün sâgarından sâkî-i 'Îsâ-nefes
Cür'a diye ehl-i meclis üstüne cân yağdurur
Nc. G. 149

Egerçi mürdeyi 'Îsâ diriltmiş du'â ile
Bize sövdükçe cân verir nigârın lâ'l-i şîrîni
AP. G. 343

Kelâm-ı mu'cizün izhâr idüp nazm ehline gâhî
Dem-i cân bahş ile 'Îsî-sıfat mevtâyı söyletsen
Nv. G. 240

İhyâ-yı mürdegân-ı gam u mihnet etmede
Reşk-âver-i Mesîh ola bir katre âb-ı leb
ŞE. G. 13

Ey büt-i nâz etse ger vasf-ı lebin Nâ'ilî
Her nefesi pâye-i 'Îsî-i Meryem bulur
Nl. G. 66

Güftâr-ı lebün eylediği feyz-i hayâtı
Etmez nefes-i mu'cize-perdâz-ı Mesîhâ
FK. G. 3

1.19.2.2. Çamurdan Yaptığı Kuşu Canlandırması

İsa, İsrail oğullarını inandırmak için mucizeler göstermiştir. Çamurdan, kuş şeklinde bir kalıp yapmış, ona üflemiş, hemen o bir kuş olmuş uçmuştur (Al-i İmran 3/49, Maide 5/110). Şairler bu mucizeye telmihlerde bulunmuşlardır. İsa'nın yaptığı kuşun gözleri görmeyen yarasa olduğu inancı vardır.

Düzerdi balçığı kuş sûretinde vü bes ana
Virüridi nefesiyle revân revân 'Îsî
A. K. 74-4

Baki, sevgiliyi topraktan canlı kuş meydana getiren ve uçuran İsa'ya benzetmiş; Nef'î, kendi sözünün topraktan yapılmış kuru kalıbı canlandıran ruh olduğunu söylemiş; Fuzulî de şarabın İsa nefesi gibi canlandırıcı olduğunu ifade etmiştir.

Nefesün rûh virüp tâ ol mürğ-i bâmun
 Ey Mesîhâ-dem ölürsem gilümi tayr eyleme
 B. G. 433

Sonra gelsem dehre Hallâk-ı Ma'ânîden nola
 Kâleb-i huşk-i hayâle rûh-ı sânidir sözüm
 Nf. K. 1-18

Verir emvâta ihyâ bâde gûyâ kim çıkıp her dün
 Salar feyz-i Mesihâ bâdeye hum-hâne huffâsı
 F. G. 276

1.19.2.3. Hastaları İyileştirmesi, Körün Gözünü Açması

İsa, eliyle sıvazlayarak veya nefesiyle alaca ve cüzam hastalarını iyileştirmiş; anadan doğma bir körün gözünü açmıştır. Şairler bu mucizeye de aşk ve sevgili ile ilgilendirerek telmihlerde bulunmuşlardır.

Cüzâm-ıla barası bî-gümân zâyil idüp
 İderdi ekmeh-i bînayı câvidân 'Îsî
 A. K. 74-5

Aşk hastalığının tabibi sevgilidir. İsa ve doktorlar bu hastalığı tedavi edemezler. Sevgilinin dudağı, ağzı, sözü aşk hastalarına, aşıklara şifa verir.

Mübtelâ-yı çeşm-i yâra n'eylesün 'Îsâ k'olur
 Hasta-i 'aşka etibbânın müdâvâsı galat
 FK. G. 149

Bîmâr-ı 'aşka cân virür iy cân lebün velî
 Münkir sanur kim ol şefeteynün şifâsı yoh
 Ns. G. 33-7

Ey Mesîhâ dehenün gayb şifâ-hânesidür
 Gel dirîğ eyleme bîçârelerin çârelerin
 Nc. G. 422

Nutk-ı 'Îsî gibi la'linde iken şehd şehâ
 Va'de-i valsın ile eyle bu bîmâra devâ
 ŞE. Mm. 2-9

Mesîh-veş heme eşyâ vü kevn emrine râm
 Lebinde muzmer o şûhûn ‘ilâc-ı âteş ü âb
 ŞG. G. 23

Bu beytinde şair mahlasını Mesîh şeklinde kullanarak, “gözünün hastalığını gidermek ve açmak için gözünü sevgilinin ayak toprağına sür” diyerek İsa Mesih’in göz açma mucizesine telmihte bulunmuştur.

Hâkiyle pasın açmag için gözünün Mesîh
 Çeşm-i remed-giriftünü yârun izine bas
 Ms. G. 111

1.19.2.4. Ahmaklığı İsa da Gideremez

Mesnevî’de şöyle bir hikâye vardır: İsa’yı bir yerden bir tepeye doğru kaçarken görenler niçin kaçtığını sorduklarında, söyleneni anlamayan ahmak bir adamla karşılaştığını, hastaları iyileştirirken okuduğu duayı okuduğu halde ahmaklığını gideremediğini, meramını da anlatamadığını, bu yüzden çareyi kaçmakta bulduğunu söyler. Ölüyü diriltten, körün gözünü açan, hastalara şifa veren İsa idraksizlik karşısında aciz kalmıştır. Çünkü ahmaklık bir hastalık değil Allah’ın kahrıdır (Mevlânâ 1380:448-449).

Bî-derdlik gibi maraz olmaz cihânda kim
 ‘Âcizdir etmeğe anun ‘İsâ ilâcını
 H. G. 571

1.19.3. İsa’nın Su Üstünde Yürümesi

İsa, Hızır gibi su üstünde yürüyebilirmiş. Ehl-i tecerrüd İsa’nın sıfatıdır.

Cûy-ı fenâyı halk birer ikişer geçer
 Bahr-ı belâdan ehl-i tecerrüd yüzer geçer
 B. G. 134

1.19.4. İsa’nın Bastığı Yerin Yeşil Olması

Hızır’da bulunan bu özellik İsa için de söylenmiştir.

N’ireye kim yürüyüben kor-ıdı râst kadem
 İderdi kırı yiri bâg u gül-sitan ‘İsî
 A. K. 74-9

1.19.5. İsa'nın Suları Şaraba Çevirmesi

İsa'nın İncillerde söylenen mucizelerindendir (Çelebi, 2000:469). Bu beytlerde ab-ı Mesihâ şarap anlamındadır. Sevgilinin dudağı ve aşk şaraptan üstün tutulmuştur.

Özge meyden zevk alur erbâb-ı halet Nev'iyâ
Gerçi kim Kevser olur âb-ı Mesîhâdan lezîz
Nv. G. 51

La'lün öpelüm câm-ı musaffa tun tursun
Kevser içelüm âb-ı Mesîhâ tun tursun
Nv. G. 368

Geçürmezler bogazdan katraca âb-ı Mesihâ'yı
Yasagı âdem öldürmez mi hey sûfî Kalâtâ'nun
Nv. G. 257

1.19.6. İsa'nın Gaybdan Haber Vermesi

Kur'an-ı Kerim'in (Al-i İmran 3/49) ayetinde İsa, peygamberliğini ispat için mucizelerini sayarken "ayrıca evlerinizde ne yeyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm" demiştir. Bu mucize İsa'nın gayb bilgisine sahip olduğunu gösterin bir delil olarak Allah tarafından ona verilmiştir.

Bilürdi her kişün ne ki evinde yidi-y-ise
Dahı zahîre ne itdi-y-ise nihan 'İsî
A. K. 74-6

1.19.7. İsa'nın Boyacılığı

İsa'nın çocukken bir boyacının yanında çalıştığı, boyanacak elbiselerin hepsini içinde sadece siyah boya bulunan küpe attığı, ancak elbiselerin herkesin istediği renge boyanmış olarak çıktığı rivayet edilmiştir (Gölpınarlı, 1992: c.7/693).

Kara boyaya salup yen bizi çıkardı girü
Ne renge isdedilerse yigân yigân 'İsî
A. K. 74-7

1.19.8. Doğranıp Kuyuya Atıldıktan Sonra Dirilip Çıkması

Ahmedî İsa için yazdığı kasidede böyle bir mucizeden de bahsetmiştir.

Tenini kıyma idüp kuyuya salarlar-ıdı
Dirilüben girü çıkardı bî-güman ʿİsî
A. K. 74-8

1. 19. 9. İsa'nın Hz. Muhammed'in Gelişini Haber Vermesi

(Saf 61/6) ayette “Meryem oğlu İsa: Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti.” denilir. İncil'de de İsa'nın havarilerine kendisinden sonra peygamber olarak Hz. Muhammed'in geleceğini söylediği yazılmıştır (Köksal, 2004:338).

Mübârek anun için didi Ahmedî halka
Ki Ahmedün gelişin eyledi ʿayan ʿİsî
A. K. 74-14

Vaslın beşâreti haberin söyledi Mesîh
Yümninden ol sözün nefesi oldu cân-fezâ
AP. K. 3-8

1.19.10. İsa'nın Göğe Çekilmesi**1.19.10.1. Dördüncü Kat Gökte Olması**

(Al-i İmran 3/55 ve Nisa 4/157-158) ayetlerinde, İsrail oğullarının İsa'yı çarmıha gerdiklerini, öldürdüklerini zannettiklerini, oysa onun ölmediği, Allah'ın onu kendi nezdine kaldırdığı söylenmiştir.

İrişdi bir nefes içinde ferşden ʿarşa
Yoğ iken arada kürsî vü nerdübân ʿİsî
A. K. 74-11

Bu olay şairlerin çokça işlediği bir telmih konusu olmuştur. Tasavvuf düşüncesinde olan olmayan bütün şairler bu durumu manevî bir yükseliş olarak düşünmüş ve değişik duygu ve hayallerini bu olaya telmih ile ifade etmişlerdir. İsa, kutsal ruhtan ve sevgilinin dergâhının kutsal toprağından

yaratıldığı için göğse yükselebilmıştır. Manevi değer kazanan aşık da göğse, İsa'dan daha yukarı yükselebilir. Sevgiliye yaklaşmak göğse çıkmak gibidir. Aşk şarabıyla sarhoş olan bir dervişin İsa'dan daha yükseğe çıkabileceği düşünülür. İnsan ancak ruh ve gönül olarak yükselir. Bedeni zaten topraktır, toprakta kalır. Aşk ile dolu gönül arşa, göğse benzer, sevgilinin dudağının hayali o gökteki İsa olur; ya da göğse benzeyen gönülde aşk İsa'dır.

Tîz çıkarurlar fevka'l-'ulâya
Bil 'Îsâ gibi dünyâ koyanı
Y. 353

Rûh-ı pâk ol yirün eflâk ola mânend-i Mesîh
Kalmağa hâk-i mezelletde bu tendür bâ'is
B. G. 26

Meğer terkîb-i 'Îsî gerd-i hâk-i dergehindendir
Ki durmuş hâkten kadr ile 'azm-i âsmân etmiş
F. G. 133

Dem olur kûy-ı harâbatda bir dürd-keşin
Çarh-ı çârümde Mesihâ eremez pâyesine
H. G. 534

Mihr ü mâh-ı nev gibi zerd ü nizâr-ı 'aşk olan
Çarhı 'Îsî-veş eder bâlîn ü bister rûz u şeb
FK. K. 1-8

Âsumândır şâhbâz-ı rûha çünkim cilve-gâh
Î'tilâ-kâr ol dilâ tâ sâye-i 'Îsâya dek
Şİ. G. 101

Gönül kim 'arş-ı a'lâdur senün fıkı-i lebün anda
Mesîh-âsâ 'urûc-ı asuman itmiş letâfetden
Nv. G. 322

Kalb kim 'Îsî-i 'aşkı bula gerdûn gibidir
'Akl-ı hõd-ra hum-ı hikmedle Felâtûn gibidir
ŞG. G. 94

Manevi olgunluğa eremeyen rakip ile zahidin sevgiliye yaklaşılmaya hakkı olmadığı, şairler bu olaya telmihle de söylemişlerdir.

Neylersin eşiginde rakîb ile dostum
Çıkmedı göge çünkü Mesîhâ harı ile
Nc. G. 462

Eremezsın zâhidâ vasluna ol 'Îsî-demün
Dem-be-dem sa'y-i riyâzetle gerekse göge uç
Nc. G. 40

Şairin ahı göge çıkar, ya İsa'nın eteğine yapışır, sevgiliden şikâyetçi olur,
ya da İsa'yı incitir.

Dâdlar kılmağa ol kâfir elinden geceler
Çıkar âhım göge tâ tuta Mesîhâ eteğin
F. G. 226

Yetirdi âhımı gerdûna ol bût gör ne kâfirdir
Demez kim gökte âhım incide nâ-geh Mesîhâ'yı
F. G. 277

Şairler, kendi şiirlerini ve sözlerini İsa nefesine, göge, feleğe, güneşe
benzeterek, ya da oralara yükselmiş göstererek övünürler.

Dem-i 'Îsâ gibi oldu suhânım rûh-efzâ
Kadr ile başım eger göge ererse yeri var
H. K. 2

'Alem içinde suhan kaldı Mesîhîden eser
Ten yire girdi göge çıkdı Mesîhâ-yı nefes
Ms. G.103

Sipîhr-i ma'nâyı seyr et Mesîh-veş Gâlib
Zemîne mu'cize-gûlarda kim tenezzül eder
ŞG. G. 124

Edüp nazm-ı bülendin süllem-i ma'ni hanîf Es'ad
Mesîh-i kilik-i pâki târem-i i'câza yol bulmuş
ŞG. G. 163

Kasidelerde övülen kişinin manevî yüceliği, onun mülkü ve saltanatının
büyüklüğü söylenirken bu olaya işaret edilir. Bir köşk, bir imaret övülürken
de gök, güneş, Mesih kelimeleri bir arada kullanılarak telmih yapılır.

Mülk-i fazlında bu eflâk tokuz kat kal'a
Pâsbân encüm ana hazret-i 'Îsâ dizdâr
Ms. K. 12-10

Hudâ vücûdunu hıfz eylesin hatâlardan
Ki âfitâba şeref irtifa'-ı câhıdır
Nl. K. 32-12

Ger kasr-ı felek-rıf'atine kıla nezâre
Yok yere göğe çıktığına utana 'Îsâ
AP. K. 11-74

Bu hıdmete nâs eyledi bir mertebe ta'zîm
Kim çarh-ı çihârümde pesend etti Mesîhâ
Nb. Tr. 104

Bâreka'llâh bî-bedel kasr-ı bülend-i dil-nişîn
Var mı misli işte 'Îsâ işte çarh-ı çârümin
ŞG. Tr. 72-1

1.19.0.2. Diri ve Hayatta Olması

İsa'nın diri ve hayatta olduğuna inanılır. Hızır, İlyas, ve İdris gibi o da kıyamete kadar yaşayacaktır.

Hızır ile 'Îsâ nigârâ buldı vaslundan hayât
Vasluna kimdür diyen kim çeşme-i hayvân degül
Ns. G. 231-8

Nâbiyâ hazret-i Hak pâdişeh-i devrânın
Ede 'ömrünü füzûn 'Îsî-i Meryemcesine
Nb. G. 783

Tâ haşre değîn hazret-i 'Îsâ gibi ben de
Olsam n'ola zinde
Hecr-i gamın öldürmüş iken eyledi ihyâ
Vaslın beni cânâ

Nd. Mz. 5-6

1.19.10.3. İsa'nın Tecerrütü

Tecerrüt: soyunma, çıplak olma demektir. Bekâr kalma, evlenmeme manasına da gelir. Tasavvufta, dünyaya ait her şeyden vazgeçip Allah'a yönelme ifade eder. İsa, peygamberler içerisinde en yoksul olanıdır; dünyaya ait hiçbir mala mülke sahip değildir; aynı zamanda evlenmemiştir. Mücerret İsa'nın sıfatıdır. Bu yüzden tecerrüt ehli mutasavvıfların örnek kabul ettiği bir peygamberdir. Divan şiiri gelenğinde rintlik, kalenderlik, Allah'tan başkasına boyun eğmeme, namerde değil merde dahi muhtaç olmama, ihtiyaçsızlık ve bağımsızlık şairliğin şiarıdır.

Oldı dil bir mertebe müstağnî -i bezm-i cihân
Câm-ı Hızır çekmeye dest-i Mesîhâdan bile
Nş. G. 104

Bu bakımdan mutasavvıf olmayan şairler dahi tecerrüt fikrini benimsemiş ve şiirlerinde bu düşünceye uyan bir husus söylediklerinde İsa'ya telmihte bulunmuşlardır. Dünya nimetlerine bağlı olan alçalır, zeminde kalır; dünya kayıtlarından kopabilen İsa gibi yükselir.

'Alâ'ikdan mücerred ol ser-i kûyında mesken bul
Mesîhâ-veş mekânı âsmândur ehl-i tecrîdün
B. G. 251

Tecerrüd ile Mesîhâ gibi felekde bulun
Zamâne götüremez çünkü mâl-ı Kârûnı
Nc. G. 635

Mülevves olmayıp tecrîd ile çıksan bu âlemden
Seni Zâl-i felek hur-şîde cüft eyler Mesîhâ tek
F. Kt. 20

Ger olam tecrîd-i âlem külbe-i târikime
Âfitâbı göndere 'Îsî-i Rûhullah şem'
H. G. 235

Mülhim oldum 'Îsî-i tecrîdden
Bu ta'allukdan teberrâdır garaz
ŞG. G. 173

İnsan bedeniyle dünyaya bağlıdır, ruhen dünya ilgilerinden kopabilir; öldükten sora da bedeni dünyada kalır. İsa göğe kaldırılmış ama şekli kiliselerdedir.

Bu deyr-i 'alâyıkda ten-i ehl-i tecerrüd
Hâmûş olıcak sûret-i 'Îsâ mı değildir
ŞG. G. 69

Bâlâ-rev olan ancak ma'nâ-yı mücerreddir
Tasvîri Mesîhânın büt-hânedede kalmıştır
ŞG. G. 81

İnsan gönlünü dünya kayıtlarından temizlerse, İsa'nın güneşle eş olması gibi visale erer. Mesih gibi maddi varlıktan tamamen soyunup mücerret ruh haline gelmeyince göklerin kapıları insana açılmaz, sırları görünmez.

Pâk ol visâle ir ki tecerrüd eserleri
Gökde Mesîh'i hem-dem ider âfitâb ile
Nc. G. 510

Mesîhî-veş mücerred olmayınca
Semâvî râza sen mahrem degülsin
Ms. G. 190

İsa evlenmeyerek de dünyadan tecerrüt etmiştir. Şairler bu duruma da telmihte bulunmuşlardır.

Mürîd-i 'aşk oldum ben tecerrüd ihtiyâr itdüm
Eger meyl eyler isem bir zen-i dünyâya nâ-merdüm
B. G. 344

Yüri güneş gibi kesb-i tecerrüd eyleyügör
Nücum içinde kamer gibi olma ehl-i 'iyâl
Ms. K. 9-14

Bir kişiyi överken onun olgun, tecerrüt ehli olduğunu söylemek için bu telmihe başvurulur. Nef'î övdüğü İsmail Ağa'yı İsa'ya benzetmiştir.

Rûhdur ser-tâ-kadem gûyâ mübârek heykeli
Olmuş anınçün mücerred İsî-i Meryem gibi
Nf. Kt. 3-5

1.19.10.4. Yakasındaki İğne

İsa, tecerrüt ehlinin sembolü olmasına rağmen, göğsü kaldırılırken yakasında yahut sarığında bulunan, dünya malı olan bir iğne yüzünden dördüncü kat gökte, güneş göğsünde kalmış daha yukarı çıkamamıştır. Oysa tecerrüt ehlinin gönlü dünyaya ait bütün kayıtlardan kurtulmuş olmalıdır. Bu olaya telmih yapıldığında İsa, mücerret, tecerrüt, tecrit, sûzen, kelimeleriyle birlikte anılır.

‘İsî yarım ıgneyle yol bulmadı Hazrete
Benüm bunca dilekle ya kanda sıgar rahtum
Y. 221

Bu varlıh riştesin yah çün bilürsin
Hicâb oldugını ‘İsîye sûzen
A. G. 478

Geç Nev’iyâ libâs-ı bedenden ki kayd imiş
Mansûr’a rişte-i teni ‘İsâ’ya sûzeni
Nv. G. 540

Gönlünde olmasun ser-i mû denlü mâsivâ
Nev’î mesel yiter sana ‘İsî vü sûzeni
Nv. G. 542

Egerçi iğne tek geçtim cihânın her ne yârından
Henüz ardımcadır kayd-i ta’âllûk zülf-i târından
F. G. 214

Ecrâm-ı çarhı geçmeyicek bilmemiş Mesîh
Bâr olduğun vücûduna bir sûzenin dahi
Nl. G. 365

Mesîhâ terk etmiş sim-i nizârı şart-ı seyyâhî
Tecerred pîşgehinde kayd-ı bâr-ı sûzen olmazmış
Nl. G. 176

1.19.10.5. Dünyanın Sonunda Gökten İnecek Olması

Hıristiyanlıktan gelen bir inanca göre, dünyanın sonunda İsa yeryüzüne inecek, Mehdi ile birlikte hareket edecek, kötülüğü kaldırıp adaleti sağlayacakmış. Bu inanç Müslüman halk içerisinde de benimsenmiş ve bazı tarikatlarda bu konuda birçok değişik rivayetler de doğurmuştur. Nesimî, İsa'yı gayb erenleri arasına koymuş; Necatî, cana can katan sohbetlerle geçen bir gecedeki mutluluğu İsa'nın yere inmesiyle ifade etmiştir.

İndi 'İsâ götürdi şirk ü nifâk
Bil ki sâhib-zamân otuz ikidür
Ns. G. 115-6

Bu karanu gice bu sohbet-i cân-bahş nedür
Yire mi indi 'aceb 'İsî-i Meryem bu gice
Nc. G. 534

Bu beyitlerde şair, ah ederse kıyamet kopacağını söylemiş ve kendi şiirini gökten yere inmiş İsa'ya benzetmiştir. Nabî de İsa gökten inip kıyamet kopuncaya kadar ve ondan sonra bile aşk derdinin şifasının bulunamayacağını söylemiştir.

Göge çıkardum kemend-i âh ile
Korkaram ben çıkıcak iner Mesîh
Ms. G. 28

Bu Mesîhînün kıyâmet sözleri
Sanki 'İsâdur inüp itdi zuhûr
Ms. G. 46

Olmaz yine marîz-i mahabbet şifâ-pezîr
Rûy-ı zemîne bir dahi 'İsâ gelir gider
Nb. G. 219

Ahir zaman sözünün, yaşlılık demleri anlamına da gelmek üzere, tevriyeli kullanıldığı bu beyitte, sevgilinin yüzünde tüy çıkmış olması ile ahir zaman arasında ilgi kurulmuştur.

Hat-ı nev-resteye ta'lik-i va'di çeşm-i bîmârın
Dem-i âhir zamânda makdem-i 'İsâ mıdır bilmem
ŞG. G. 234

1.19.11. İsa'nın Eşeği

İsa'nın eşeğine İncili yükleyip havarileri ile çokça seyahat ettiği; Kudüs'e gittiğinde şehrin kapısından bir eşek üzerinde girdiği rivayet edilir. Bu olayı şairler daha çok hiciv ve eleştiri ifadelerinde kullanmışlar; rakibi, zahidi, anlayışsız, kötü şairi, kendisini çekemeyeni İsa'nın eşeğine benzetmişlerdir.

Vay eğer anlara har dediğimi gûş etse
Bâr-ı gayret ham eder püşt-i har-ı 'Îsâyı
Nb. Kt. 6

Cûd-ı nazarında har-ı 'Îsâ da olursa
Perverde-i cev cevher-i şehvârı ne bilsin
FK. K. 4-27

Ne mikdârın bilir ne kadr-i güftârı 'aceb bâtil
Mesihâ geçinür ammâ har-ı Deccâl ile tev'em
Nf. K. 39-47

1.19.12. Yahudilerin İsa'ya Ettikleri

Yahudilerin İsa'ya ettiği eziyetler zulüm, ihanet, dert ve keder ifadelerinde söylenmiştir.

'Îsâyâ eylemez anı kavm-ı Yehûdiyân
Ehl-i dile o denlü ederler ihâneti
FK. Tb. 2-3

1.20. CERCİS

Cercis yahut Circis olarak yazılan bu isim, “İsa peygamberden üç asır sonra yaşamış, peygamber olduğu hakkında rivayetler bulunan” bir kişinin adıdır. “Hristiyanların Saint Georgeus adlı azizi bu imiş. Filistin veya Kapadokya’da doğup İzmit’te 303 yılında öldürüldüğü sanılmaktadır. Milleti tarafından yetmiş kez öldürüldüğü halde her seferinde tekrar dirildiğine inanılır” (Pala 1989:197).

Böyle ölüp dirilmesi yönünden edebiyatta telmihle ifadelere konu olmuştur.

Cercis’leyin ol dost beni yitmiş kez öldürürise
Bin kez dahı ölsün dise yüz bin kez ilerü gelem
Y. 182

Eyyûb’am bu sabrı buldum Cercis’em bin kez in öldüm
Ben bu mülke tenhâ geldüm bî-küllü yaragum anda
Y. 310

Sabrdır çâresi cevri felek-i hodkâmın
Ümmetinden ne cefâ çekdi bilirsin Cercîs
Nl. K. 33-18

Olayım küşte-i tûğ-i nige hi haşrda da
Hançer-i gayret ile öldüreyim Cercîsi
FK. G. 289

Öleyüm dirileyüm dünyâda Cercîs gibi
Günde bir kez kılayum cânım o hünkâra fedâ
Nf. G. 7

1.21. Hz. MUHAMMED

1.21.1. Peygamber'in Mucizeleri

Tasavvuf ehli, Allah tarafından, ilk olarak Hz. Peygamberin nurunun, daha sonra da sırasıyla diğer varlıkların bu nurdan yaratıldığına inanırlar. Bu düşünceyi destekleyen “Âdem ruhla beden arasında iken ben peygamberdim.”, “Allâh ilk olarak benim ruhumu yarattı.” gibi bazı hadisler de rivayet edilmiştir. Bu inanışa, İlk Taayyün, Hakikat-i Muhammediye, Nur-ı Muhammedî, Ruh-ı Muhammedî, Akl-ı küllî vs. isimler vermişlerdir. Buna göre Hz. Peygamberin manevi kişiliği ilk yaratılan varlıktır; önce O'nun nuru ya da ruhu yaratılmış, sonra bu tümel ruhtan diğer peygamberlerin ve tüm insanların ruhları ile, maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî diğer varlıklar yaratılmıştır. Hz. Muhammed'in ruhu tüm varlıkların aslı, esasıdır. Yani Hz. Muhammed'in bir ruhî hayatı, bir de cismanî hayatı vardır; cismanî hayatı doğumu ile başlamış, vefatına kadar devam etmiştir; ruhî hayatı ise ezel ile ebet arasındadır (Güler 2006:63-72).

Bu açıdan bakıldığında, Hz. Muhammed'in manevi kişiliğinin yaratılmasından sonra meydana gelen bütün olay ve oluşlar O'nun ruhundan ortaya çıkmıştır. Bütün yaratılmışlar ve bütün peygamberler O'nun nurunu ve ruhunu taşımışlardır. Durumun ve yaratılışın böyle olduğu düşüncesi, bütün yaratılış ve oluşların Hz. Muhammed sayesinde gerçekleştiği ve O'nun mucizesi olduğu düşüncesini de doğurmuştur. Âdem'den beri bütün peygamberler O'nun ruhundan birer damla olduğuna göre, onların hayatlarının ve mucizelerinin Hz. Muhammed'e ait olduğu düşünülmüş; diğer peygamberlerin mucizelerinin O'nun nuru ve ruhu himmetiyle gerçekleştiği ifade edildiği gibi, o mucizelerin ayrılarının yahut benzerlerinin Hz. Peygamberin cismanî hayatında da meydana geldiği söylenmiştir.

Bu düşünce mensuplarınca, Hz. Muhammed'in mucizeleri, O'nun ruhî ve cismanî hayatı içerisinde zaman bakımından gruplara ayrılmıştır: Ruhî hayatının başlangıcından doğumuna kadar olan mucizeler; doğumu sırasında meydana gelen olağan üstü olaylar; çocukluk ve gençlik çağında, peygamber oluşuna kadar görülen mucizeler; peygamberliği zamanında olan mucizeler; vefatından sonra, bilhassa O'nun olacağını haber verdiği, gerçekleşen olaylar. Bu düşünceye göre Hz. Peygamberin mucizeleri sayılamayacak derecede çoktur.

Addolunmaz mu‘cizâtı hadden efzûn n’eylesin
 Gerçi kim bir râvî-i mu‘ciz-beyânîdir sözüm
 Nf. K.1-38

Âdem’in yaratıldığı çamur da dahil, bütün varlıklar rûh-ı Muhamme-
 dî’den yaratılmıştır. Peygamberler soyunun başlangıcı ve bütün insanlığın
 atası Hz. Muhammed’dir. O, ilk yaratılandır, ama son gelen peygamberdir.

Sûretile çokdur âdem degmesinde yokdur kıdem
 Evvel-âhîr ol pîş-kadem bir Muhammed serveri var
 Y. 27

Ana ol dem virilmişdi nübüvvet
 Ki toprağ u su içindeydi Âdem
 A. K. 58-34

Pâk olmamışdı gilden eli Âdemin henüz
 Sen hâne-i nübüvvetde oldukda kethüdâ
 AP. 3-28

Enbiyâ cümle tufeylidir anın ma’nâda
 Sonra geldiyse n’ola cümlelerin ol akdemidir
 Nf. K. 2-19

Ey bâ‘is-i hesti-i dü ‘âlem
 V’ey râtîbe-bahş-ı kadr-i âdem
 Nş. Ms. 3-26

Peygamberimiz nurdan yaratılmıştır; âlemin zuhur bulmasının sebebi ve
 gayesi O’dur. Âdem ile Havva ve bütün âlem onun için yaratılmıştır.

Cihân tendür velîkin cânı Ahmed
 Dükeli cânlarun cânânı Ahmed
 AD. G. 303

Ger Muhammed gelmeseydi âleme
 Tâc-ı izzet inmezidi Âdeme
 SÇ. Mv. 79

Kâleb-i ‘âlemin odur rûhı
Zevrak-ı hilkatın odur Nûhı
Şİ. Ms. 184

Çalap nûrdan yaratmış cânını Muhammed’ün
‘Âleme rahmet saçmış adını Muhammed’ün
Y. 145

Cihân rûşen ziyâsından mahabbet ol Hudâ hakkı
Çerâğ-efrûz-ı ‘âlem nûr-ı pâk-i Mustafâ ancak
B. G. 234

Hiz. Muhammed’in nuru, Âdem’den başlayarak peygamberlerin alnında ya da göğsünde bulunmuş, Hiz. Muhammed’in babasına ve annesine kadar taşınmış, doğumunda da kendisinde karar kılmıştır. Âdem’e meleklerin secde etmesinin, Nuh’un tufandan kurtulmasının sebebi bu nurdur.

Sırr-ı mescûdî-i Âdem n’olduğun ızhâr eder
Cebhe-i pâkindeki nûr eyledikçe iltimâ’
Nb. G. 370

Cebîn-i Nûhda fânûs yakmasa nûrı
Sefîne bulmaz idi sâhil-i necâta sebîl
S. Nt. 3-33

1.21.2. Şefaati ve Kurtarıcılığı

Hiz. Muhammed tek şefaattir; mahşerde kendi ümmetine şefaati ettiği gibi, kendisinden önceki peygamberlere ve onların ümmetlerine de şefaati edecek O’dur. Aslında O’nun şefaati Âdem’den beri devam etmektedir. Âdem’in yaratılması, tövbesinin kabul edilmesi; Nuh’un gemisiyle insan neslinin tufandan kurtulması; Halilullah’ı ateşin yakmaması; Musa’nın Firavun’a galip gelmesi hep Muhammedî Nur sayesinde olmuştur.

Türkçe anlamı “sen olmasaydın, sen olmasaydın (eğer ey Muhammed) yeri göğü yaratmazdım.” olan “levlâke, levlâke lemâ halaktü’l-eflâke” olarak söylenen kutsî hadisin bir anlamı da bu şefaattir. Buna bağlı olarak şu anlamlar da çıkar: ilk yaratılan ruh, Hiz. Muhammed’in ruhu Allah’tan feleklerin ve Âdem’in yaratılmasını dilemiştir. Allah Hiz. Muhammed’e, Habib’ine duyduğu sevgi nedeniyle evreni ve insanı yaratmış; yine bu sevgi sayesinde evrenin varlığını sürdürmektedir.

Hem vesîle oldugîün ol Resûl
Âdemün Hak tevbesin kıldı kabûl
SÇ. Mv. 83

Nûh garkdan buldı anunçün necât
Dahi togmadın göründi mu'cizât
SÇ. Mv. 84

Hem dahi Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ
SÇ. Mv. 86

Ceddi oldugîün anun ol Halîl
Nârı cennet kıldı ana ol Celîl
SÇ. Mv. 87

Hem hırmen-i şefâ'atinin hûşe-çînidir
Âdem ki dâne hırsıyile eyledi hatâ
Ş. Nt. 5-17

Bu beyitlere göre, İsa ve Hızır'ın ölmeyip, kıyamete kadar yaşamayı Allah'tan dilemelerinin sebebi, Hz. Muhammed ümmetine dahil olmak ve O'nun şefaatine ulaşmak arzusudur.

Ölmeyüp İsa göge bulduğı yol
Ümmetinden olmakîçün idi ol
SÇ. Mv. 85

'Ayn-ı hayât-ı la'l-i leb-i rûh-bahşının
Hızır u Mesîh teşne-i nûş-âb-ı vuslatı
ŞE. K. 4-29

1.21.2.1. Kâ'b İbni Züheyr

Kâ'b İbni Züheyr, Hz. Peygamber aleyhinde hicviyeler yazan bir müşrik şairdi. Öldürülmesi hakkında emir çıkarılınca, daha önce iman etmiş olan kardeşi, Müslüman olduğu takdirde Peygamberin kendisini affedeceğini söylemiş, o da Medine'ye giderek Hz. Peygamber'in ve Ensarın huzurunda Müslüman olmuş ve o sırada Peygamberi öven bir kaside okumuştur. Onun büyük bir şair olduğunu gören ve kasideyi çok beğenen Hz. Peygamber affetmiş ve üzerindeki hırkasını (bürde) çıkararak Kâ'b İbni Züheyr'in

omuzuna atmıştır. Bu kaside, İslam aleminde çok meşhur olan, Kasidetü'l-Bürde adıyla anılmıştır. Bu olaya telmihle şair şefaati diliyor.

Çünkü Kâ'b İbni Züheyr'ün günehin afv itdün
Müjde-i afv ile eyle bu günehkârı da şâd
Nb. K. 2-158

1.21.3. Ümmî Alim

Ümmî, Kur'an-ı Kerim'de (Araf 7/157-158) ayetlerde Hz. Peygamber için kullanılan bir sıfattır. Başka ayetlerde de geçer; anasından doğduğu gibi kalan, okuma yazma bilmeyen anlamına gelen bir kelimedir. Ana manasındaki Arapça "ümm" sözcüğünden olup, "anaya mensup" anlamı ifade ettiği için, "temel, asıl" anlamı verenler de vardır. Ümmet kelimesinden dolayı "ümmete mensup" anlamına da gelir. Mekke şehrine ümmü'l-kura denildiği için ümmî, "Mekke'ye mensup, Mekkeli" anlamını da kazanır. İslâm'da, genel kanaat olarak ümmî, okumak bilmediği halde bütün ledünnî ilimlere ve hakikatlere vakıf olduğu için Peygamberimiz Hz. Muhammed'e verilen bir vasıftır. Bu durum, Hz. Muhammed'in İlâhî vahiy ile konuştuğunun; Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı olarak Peygamber'in ağzından nakledildiğinin delili ve Hz. Peygamberin mucizesi olarak kabul edilmiştir.

Adem'e sadece eşyanın isimleri öğretilmiş iken Hz Muhammed ilâhî ilime ve ledünnî bilgiye sahip kılınmıştır. O, bir hocadan ders almadığı halde ilim ve irfanı bir anda bilir hale getirilmiş; vahiy medresesinde İlâhî keşiflere mahzar olmuştur.

Ana ma'nâsını keşf eyledi levh-ı kaderün
Eyleyen Âdem'i esmâ ile ancak irşâd
N. K. 2-42

'İlm ü 'irfânı bildi bir anda
Hâceden lîk harf nâ-hande
Şî. Ms. 226

Edîb-i medrese-i vahye ümmîdür dinmek
Meger ki keşf-i ilâhîle olına te'vîl
S. Nt. 3-41

1.21.4. Dünyaya Geldiği Gece Olan Hadiseler

Hiz. Peygamber'i doğduğu gece annesinin gördüğü ruhanî olaylar Mev-lit'te şöyle anlatılmıştır.

Didi bir nûr çıkdı evden nâgehân
Âşikârâ oldı cümle ins ü cân
SÇ. Mv. 206

Hem havâ üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen anı melek
SÇ. Mv. 207

Üç alem dahi dikildi üç yire
Her birisi aydayın nire nire
SÇ. Mv. 208

Magrib ü maşrıkda ikisi anun
Biri damında dikildi Kâbenün
SÇ. Mv. 209

Hiz. Muhammed doğduğu gece Kâbe'deki putlar devrildi.

İy mutahhar geldüğün demde vücûda anadan
Kâfirün deyri yıkıldı titredi lât u menât
Ns. G. 19-9

Ol gice hep putlar oldı ser-nigûn
Cânına şeytanun uruldı düğüm
SÇ. Mv. 276

Kâ'be'deki putların devrilmesi ya da sökölmesi hadisesi, Mekke'nin fethinden sonra da vuku bulmuştur. Bu beyitlerin bazıları bu olayı da düşün-dürecektir şekilde söylenmiştir.

Gayrın ki dilde nakş-ı cemâlin görür o büt
Dîvâr-ı ka'beden nice sûret koparmasın
Nl. G. 267

Cemî'ân millet-i küfrün büti sındı bi-hamdi'llah
Dü-nîm oldu meger mıkırâs-ı lâdan zehre-i 'Uzzâ
S. Mr. 39

Kahrun etdi hânümân-ı Lât u Uzzâyı harâb
Âb-ı rûyı cevher-i eşyâ habîb-i kibriyâ
Nd. K. 1-8

Bu beyitte, Peygamberin girdiği kilisede putların kırıldığı söylenmiştir.

Heybetinden o pâk-kirdârın
Bütleri sındı deyr-i küffârın Şİ. Ms. 231

O gece, İran hükümdarlarından Nuşirevan'ın sarayının takı çatladı ve on dört burcu yıkıldı. Bu söyleyişlerde Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesiyle, yani İslâmiyetin doğmasıyla Mecusilik gibi dinlerin yıkıldığı, batıl inançların ortadan kalktığı anlamı da vardır. Kisra, İran hükümdarlarına verilen genel bir unvandır.

Tâk-ı Kisrâ eyle çatladı katı
İşidenün gitdi akl u tâkatı
SÇ. Mv. 279

Cihâna geldi bülend itdi dînün eyvânın
Revâk u tâkını Kisrâlarun edüp pâ-mâl
Nc. Nt. 1-5

Gitdi Kayser kasrının tâk u revâkı kalmadı
Nice Kisrâ geçdi tâk u tumturâkı kalmadı
B. G. 532

Sademât-ı zuhûrıdır anın
Münkesir-sâz-ı kasr-ı Kisrânın
Şİ. Ms. 218

Yıkan arz-ı Kisrâyı eyvânıdır
Enûş-ı revân tahtı Şîrvânîdir
ŞG. Ms. 1-23

O gece, Mecusi tapınaklarında yanmakta olan ateşler söndü.

Ol Mecûsîler odı kim var idi
Niçe yıllar idi kim yanar idi
SÇ. Mv. 281

Ana taparlar idi ol kavm-i şûm
Hiç olup ol od söyündi sanki mum
SÇ. Mv. 282

Olıcak nehr-i mevlîdi cârî
Muntafî oldu Fârisin nârı
Şİ. Nt. 11-27

Söyündürdi ocağın dûde-i âteş-perestânun
Olup kül öksüzü düşdi rivâk-ı gurfe-i Kısra
S. Mr. 38

Fuzûlî'nin bu beyitlerinde, bu mucizeye telmih yapılarak, Hz. Peygamber'in getirdiği din ile kötülükleri ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir.

Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yi dürr-i ıstıfâ
Kim sepüpdür mu'cizâtı âteş-i eşrâre su
F. K. 3-17

Mu'cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş 'âlemde kim
Yetmiş andan min min âteş-hâne-i küffâre su
F. K. 3-19

Kutsal sayılan Save Gölünün suyu o gece çekildi ve kurudu.

Sâve bahri yire batdı serteser
Kimse anda bulmadı sudan eser
SÇ. Mv. 280

Safâ-yı meşrebin gördükde ol ser-çeşme-i nûrun
Hicâbından zemîne geçdi oldı Sâve nâ-peydâ
S. Mr. 40

Hz. Muhammed'in beşiğinin yanına ay inmiştir.

Beşiğin ögridi gökden indi ay
Gözleriyle gördi her yoksul u bay
SÇ. Mv. 339

1.21.5. Miraç

Miraç hadisesi, edebiyatımızda üzerinde çok eser verilen konulardan birisidir; manzum ve mensur birçok esere konu olmuştur. Siyerler, mevlitler ve bazı mesnevilerde, Ahmediye, Muhammediye, Garib-name gibi eserlerde birer bölüm halinde işlenen bu konu, miraciye ya da miraç-name adıyla ayrı eserler ve ayrı manzumeler olarak da görülmektedir. Bazı divanlarda kaside yahut mesnevi şeklinde yazılmış bir ya da iki miraciye bulunduğu gibi, na'tlarda ve diğer manzumelerde de telmih yoluyla miraç olayından söz eden beyitlere çokça rastlanmaktadır.

Hz. Muhammed'in, ilâhî delillerden bazılarını göstermek üzere bir gece Kudüs'e götürüldüğü (İsra 17/1), oradan arşa yükseltildiği (Necm 53/1-18) ayetlerinde anlatılır. Bu hadiseye miraç denilir.

Mirac , yukarı çıkmak, yükselmek mânâsına gelen “uruc” sözcüğünden türemiş, sözlük anlamı merdiven olan Arapça bir sözcüktür. Terim olarak ise Hz. Peygamberin bir gece, Mekke'den Kudüs'e gittiği; oradan arşa yükseldiği; Allah'tan, çok yakın bir durumda, arada Cebrail olmadan, doğrudan vahiy aldığı; peygamberlerin ruhlarıyla buluştuğu; cenneti ve cehennemi gördüğü; daha yatağı soğumadan Mekke'ye, evine döndüğü olayıdır.

Mi'râc'dan döndi yine girü geldi evine
Geldi gördi henüz kim döşecigi ısıcak
Y. 134

Zehî misâfir-i mi'râc ü seyyidü's-sakaleyn
Ki basdı 'arş ile ferş üstine kadem çâlâk
Ns. G. 219-2

Göklere hem nice seyrân kıldı ol
Hak Taâlâ Hazretine buldı yol
SÇ. Mv. 361

Seyr-i semend-i sırrına meydân-ı ‘arş teng
Pervâz-ı murg-ı fikretine lâ-mekân fezâ
Ş. Nt. 5-4

Şevketle ‘uruc idüp semâya
‘Azm itdi Cenâb-ı kibriyâya
Nş. Mr. 4-19

Nühustîn hatvede Allahü ekber bu ne sür’atdür
İkâmet-gâhı oldı ol imâmın Mescid-i Aksâ
S. Mr. 1-65

O şeb Mevlâ habîbin hâkdan kaldırdı ref’ itdi
O şeb oldı resûlün cilve-gâhı mas’ad-ı a’lâ
S. Mr. 1-23

Şâh-bâz-ı zâtınun ‘arş-ı Hudâdur lânesi
Cilve-sâz-ı ‘âlem-i bâlâ habîb-i kibriyâ
Nd. K. 1-11

1.21.5.1. Burak

Hız. Peygamber Mekke’den Kudüs’e, oradan göğe yükselirken Sidretü’l-münteha’ya kadar Burak’la gitmiştir. Burak’ın Cebrail’in getirdiği, ışık hızından hızlı gidebilen, at biçiminde bir vasıta olduğu rivayet edilmiştir.

‘Ulüvv-i kadrine nisbetle dündür gerdûn
Sümüvv-i câhına ermez ne Refref ne Burâk
Şİ. Nt. 8-2

Şairler, övdükleri kişinin atını, ileri görüşlülüğünü, kıvrak zekâ ve fikrini; kendilerinin yüce hayal ve fikirlerini Burak’a benzetmişlerdir.

N’ireye kişi irmek diler-ise
Burâk-ı fikr bigi râh-berdür
A. K. 33-32

İremez Ahmedî vafuna gerçi
İrişür ‘arşa fikrinün Burâkı
A. G. 655

Yaraşır dersem eger ana Burâk-ı cennet
Ki revâdur buna ta'zîm o kadar kim farzâ
Nf. K.17-51

Burâk-âsâ zemînden ger 'azîmet etse eflâke
Eder sür'atde sebkât tîr-i âh-ı 'arş-peymâya
Nf. K.19-16

Ne ejderdür ne ankâ ol Burak-ı berk-sür'atdur
K'irîşür muntehâ-yı menzile Cibrîlden akdem
Nf. K.39-31

1.21.5.2. Kudüs'te Enbiyaya Namaz Kıldırması

Miracın gerçekleştiği gece Kudüs'e götürülen Hz. Muhammed, Mescid-i Aksâ'da, aralarında İbrahim, Musâ ve İsa'nın da bulunduğu peygamberlerin ruhlarıyla buluşmuş, imamlık yaparak onlara namaz kıldırıştır.

Enbiyâ ervâhına irdi nidâ
Kim kılalar Mustafâya iktidâ
SÇ. Mv. 374

Anda Ahmed bunlara oldı imâm
Enbiyâ rûhı ana uydı tamâm
SÇ. Mv. 375

Çü ta'zimin emrin tamâm eyledi
Seni enbiyâya imâm eyledi
AP. Ms. 2-30

Saf-ı ervâh-ı pâk-i enbiyâya muktedâ oldı
O mihrâb-ı mukaddesde imâm-ı sâhibü'l-fetvâ
S. Mr. 66

Hz. Peygamber Mescid-i Aksâ'da abdest alırken Hızr da ibrik ile O'na su dökmüştür.

Cenâb-ı Hızr ki ibrik-dâr-ı Hazretdür
İfâza aldı olup mâye-dâr-ı 'ömr-i tavîl
S. Nt. 3-37

Miraca giderken bastığı taş Hz. Peygamberin peşinden havalanmış; Hz. Peygamber dur diyince öylece havada asılı kalmıştır.

Kadem bir taşa basdı taş kopdı bile vardı
Kal yâ mübârek didi şöyle kaldı mu'allak
Y. 134

Ahcâr bağlanırdı teni uçmamak için
Denmez lisân-ı kâl ile hâli Muhammed'in
AP. K. 6-I/12

Cezbe-i mu'ciz-i kefi-pâyı
Berhevâ etdi seng-i hârâyı
Şİ. Ms. 224

Miraç vakti Ay ve Süheyl yıldızları Hz. Peygamberin huzuruna gelerek O'nun arkadaşlığı ve dostluğu ile değer kazanmışlardır.

Yetip huzûruna Mi'râc vakti kılmışlar
Kamer husûl-i me'âsir Süheyl kesb-i havâs
F. G. 137

1.21.5.3. Kabe Kavseyn Ev Ednâ

(Necm 53/8-9) ayetlerde “Sonra (Muhammed’e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu” denilmektedir. Tasavvuf erbabı, bu ayette geçen “Kabe kavseyn” ve “ev ednâ” sözlerini, tevhidin en üst derecelerini ifade eden tasavvufî terim olarak kullanmışlardır.

“Kabe kavseyn ev ednâ” iki yay aralığı kadar bir mesafe, hatta daha da yakın demektir. Hz. Peygamber’in miraç gecesi Allâh’a çok yaklaştığını anlatan bu ifade tasavvufta, varlık dairesi adı verilen emr-i İlâhî isimler arasındaki mütekabiliyet itibarıyla ismî yakınlık mertebesini ifade eder. “Kâbe kavseyn” Hak ile ittihad ve ittisal, “ev ednâ” ise aynu’l-cem makamıdır (Uludağ 1991:268).

“Kabe kavseyn” vahdette kesret ve kesrette vahdeti müşahade etmek demek olan cem‘ü’l-cem‘ karşılığında kullanılır (Ceylan 2000:228).

Ta'bîr olur mı hâlet-i mi'râc bâ-husûs
Teşrîf kıldı zâtını takrîb ile Hudâ
ŞE. Nt. 1-60

Sana mahsûs lutfidur Hakkun
Tâc-ı Levlâk u taht-ı Ev ednâ
ŞY. Nt. 1-2

Bu hâletle duhûl itdi hârîm-i kâbe kavseyne
Olup ser-menzili ol kadd-i tirûn kurb-ı ev ednâ
S. Mr. 93

1.21.5.4. Aşıkların Miracı

Sofiler, çeşitli mertebelerden geçtikleri seyr ü süluk seyahatini de miraç olarak kabul ederler. Sofiler nefisten kurtularak, manevî ve ruhî yükselişle kademe kademe ilerleyip, Allah'tan gayri tüm varlığın yok olduğu keşif ve görme mertebesine ulaşmaya da miraç derler.

Aşık gönül yoluyla Allah'a yaklaşır ve O'nu gönlünde bulur, Allah aşığın gönlünde tecellî eder; böylece aşığın gönlü miraç olur.

'Âşık kılar dün-gün âhı varur Hak'a doğru râhı
Her dem gönül seyrengehi gönli mi'râcdur 'âşıkun
Y. 146

Miraç vuslattır. Şairler vuslatı, sevgiliye kavuşmayı, onu görmeyi, hatta güzelliğini hayal etmeyi de miraç olarak düşünmüşlerdir.

Hüsn mi'râcına 'âşıklar urûc itsün diye
Nerdübân idüp durur zülfeynün eflâke direk
Nc. G. 327

İlim, irfan sahibi olmak, iyi huy ve güzel ahlâk kazanarak yücelen olgun insan melekler seviyesine yükselir, ki bu da miraçtır.

'Âlem-i 'ulve urûc it mele'-i a'lâ gör
Kalma şol pâyede kim anda edânî görünür
B. G. 74

Bir sâ'at içre sâha-i 'arşa 'urûc idüp
Kerrûbiyân-ı 'izzet ile sohbet eyledük
Nv. K. 54-9

Mevlânâ insan-ı kâmilidir; gönlü ve nefesi ney sesi gibi miraca varmıştır.

Neyimiş dinle dem-i hazret-i Monlâ Gâlib
Vardı mi'râca bakın şöhet-i efsâne-i ney
ŞG. G. 338

Nef'î'nin şiiri öyle miraç yolunda yükselen yüce hayalleri ifade eder, ki okuyan ve dinleyen de böyle hayallerin rüzgârına kapılır.

Ol şeb-rev-i mi'râc-ı hayâlem ki cihânda
Sıdk-ı nefesim bâd-ı seher gibi ayândur
Nf. K.10-62

1.21.5.5. Miraçta Veysel Karenî'yi Görmesi

Miraç gecesi Hz Peygamberin Veysel Karenî' yi gökte gördüğüne dair rivayetler vardır. Hadis olarak söylenen şu cümlede bahsedilen zatın Veysel Karenî olduğu ifade edilmiştir: İsra gecesi, nura gark olmuş bir zat gördüm. "Bu kim" dedim. Cebrail, "Dünyada iken Allah'ı devamlı anan, kalbi camiye bağlı ve ana-babasına asi olmayan bir zattır" dedi.

Hakkındaki rivayetlerden biri, Miraç'ta Peygamberimizin ayakkabılarını Veysel Karenî'nin çevirdiğidir.

Üveys yirinden turdı 'Arş'da na'lin döndürdi
Muhammed anı gördi visâle döndi firâk
Y. 134

Dervişlerün halları Hak'a gider yolları
Arş'da na'lin dönderdi Üveysi dervişlerün
Y. 149

Mi'râc gicesi Ahmed'ün dönderdüm Arş'da na'linin
Üveys'ile urdum tâcî Mansûr'ıla urgandayıldım
Y. 168

Yemen'in Karen köyünden olan Veysel Karenî, Hz. Peygamber'i görmek arzusuyla Medine'ye gittiği halde, annesi " O'nu göremezsen bekleme, geri dön" dediği için, Peygamber'in gelmesini beklemeden dönmüştür. Peygamber evine geldiğinde O'nun kokusunu hissetmiş ve hırkasının Veysel Karenî'ye verilmesini vasiyet etmiştir. "Ben Yemen tarafından Rahman'ın nefesini duyuyorum." Diye rivayet edilen hadis Veysel Karenî hakkındadır.

Şairler O'nu, tevhidin en üst derecesine, miraca ulaşabilecek kadar mane-vî ve ruhî yükselişe ermiş, İlâhî aşk ile dolu, Peygamber'e sıdk ile bağlı, tasavvuf ehlinin en önde gelenlerinden olarak kabul ederler.

Dil Halîli eşigin Kâ'besini terk idemez
Men' ider hubb-ı vatan Veys Karen'den çıkamaz
Nc. G. 231

Adâlet tinetinin tarzını ol pâk-tenden sor
Nübüvvet hırkasının zevkini Veysü'l-Karen'den sor
F. Tr. 5-7

Habîbin kâbe kavseyini rümûzun safi benden sor
Muhammed âlinin mahiyettin Veys-i Karen'den sor
H. G. 671

1.21.5.6. Hz. Ebu Bekir'in Miraç Olayını Doğrulaması

Sıddık, doğrulayıcı demektir. Hz. Muhammed miraç gecesi ertesinde olayı anlatınca, müşrikler, "Muhammed delirdi, bu kadarı da olmaz demişler" ve Ebu Cehil, Ebu Bekir ile karşılaşınca "arkadaşın Muhammed birkaç saat içinde Kudüs'e gittiğini, göklere çıktığını söylüyor, buna da inanacak mısın" diye sormuş, Ebu Bekir'in cevabı "o söylediyse doğrudur" şeklinde olmuştur, bu olaydan sonra Hz. Ebu Bekir Sıddık lakabıyla anılmıştır.

Andan al himmet-i seyr-i melekûtî Gâlib
Sırr-ı mi'râc-ı resûl-i dü-serâdır Sıddîk
ŞG. K 2- 18

Bazı evliyanın ve tarikat şeyhlerinin soyu Hz. Ebu Bekir'e dayandırılır.

Sıddık ki çâr yâre serdâr oldur
Sultân-ı rusülle rûz u şeb yâr oldur
Hem pîr-i tarîk-ı zümre-i ehl-i hafâ
Hem cedd-i cenâb-ı Monlâ Hünkâr oldur
ŞG. Rb. 3

1.21.6. Çar-Yar

Çar-yar, Hz. Muhammed'e en yakın olan dört kişi ve ilk dört halifedir. Şairler, Peygamberimizin vasıflarını ifade için yazdıkları manzumelerinde bu dört zatı da anmışlardır; onların vasıflarını, üstünlüklerini, hizmetlerini anlatan ayrı manzumeler de söylemişlerdir. Bilhassa Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Peygamber arasında geçen olaylar rivayet edilmiş ve bunlara telmihler yapılmıştır.

'Ömer ü 'Osmân 'Alî Mustafâ yârenleri
Bu dördünün ulusu Ebu Bekr-i Sıddîkdur
Y. 86

Nâ-çâr çâr rüknü şeri'ât sarayının
Dest urmayan bu çâr eteğin ola çârpâ
Ş. Nt. 5-35

Safha-i mihr-i ruhundur mevzî-i nûr-i Nebi
Çâr tab'-i kâmilin me'vâ-yi mihr-i Çâr-yâr
F. K. 41-18

1.21.7. Hicret

Hicret, Hz. Peygamber'in Mekke'den ayrılarak Medine'ye göç etmesidir. Şair Kâbe'nin siyah bir örtü ile örtülmesini ve zenzem suyunun ağırlığını hüsn-i talil ile bu olaya bağlamıştır.

Mâtem edip kara geydi Ka'be Zemzem acıdı
Çünkü arz-ı iftirâk etti Peygamber Ka'beye
H. G. 496

1.21.7.1. Yar-ı Gar ve Örümcek Ağı

(Tevbe 9/40) “Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına: Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir” denilmektedir.

Bu ayet meali, hicret sırasında meydana gelen mağara olayını anlatır: Hz. Peygamber, Mekke'de, kendi evinde Hz. Ali'yi bırakarak Medine'ye doğru Hz. Ebu Bekir ile birlikte hicret etmişlerdi. Mekkeli müşrikler durumun farkına varınca peşlerine düştüler. Onlar müşriklerden kurtulmak için bir mağaraya saklandılar. Müşrikler mağaranın ağzına kadar gelmişlerdi; ama içine girip bakmayı düşünmediler. Çünkü oraya kimsenin girmiş olması mümkün değildi; mağaranın ağzı örümcek ağı ile kapalıydı ve yine hemen girişte, bir güvercin yuvasında kuluçkaya yatmıştı.

Şairler bu olaya telmihlerde bulunmuşlardır. Yar-ı gar, dostunun sevin-ciyle sevinen, üzüntüsü ile üzülen, dosdoğru, doğrulayıcı, aşk ve iman ile bağlı bir kişiyi, dostu, sevgiliyi ifade eder. Bazen da insanın içini kaplayan ve hiç terk etmeyen dert, elem, keder olur. Mağara, sevgilinin hayalini, aşkı, derdi elemi içinde barındıran, saklayan gönül; Örümcek ağı ise bazen aşığın ağ gibi delik deşik olmuş sinesi, bazen saklayıcı, koruyucu bir perdedir.

Hem-demiyle olunca sâkin-i gâr

Perdesi oldu ‘ankebûtî târ

Şî. Ms. 219

‘Anâkib perde-i zenbûrî çekdi bâb-ı gâr üzre

N’ola görmezse çeşm-i düşmene bir ag idi gûyâ

S. Mr. 50

“Sânî isneyn” Muhammed dedi Hallâk-ı ‘azîm

“Îz hümâ” kavlini seyr et ne hümâdır Sıddîk

ŞG. K. 2-2

‘Uşşâkı zîr-i hâke iletse n’ola gamun

Derd-i mahabbet ehl-i dilün yâr-ı gâridur

B. G. 99

Gam u gussa gönülde şöyle kim var
Olupdur iz hümâ isneyni fi 'l-gâr
Ms. G. 86

Bu müşebbek sîne saklar nakşunı agyârdan
Kim Ebû Cehli örümcek ağı saklar gârdan
Ms. G. 185

Galip Esrar Dede'yi dostluğundan dolayı Hz. Ebu Bekir'e benzetmiştir.

Hakka tamâm 'âşık idi yâr-ı gar idi
Birkaç zaman mu'ammer olaydı ne vâr idi
ŞG. My. 2-3

1.21.8. Hz. Ali

Peygamberin damadı ve amcasının oğludur. Hasan ve Hüseyin'in babasıdır. Yiğit bir kişidir; Peygamber zamanındaki hemen bütün fetihlere katılmış, büyük kahramanlık göstermiştir. Peygamberin kâtipliğini ve vahiy kâtipliğini de yapmıştır. Güzel yazan, güzel konuşan bir alimdir. Yiğitliği, ilmi ve sağlam, saf imanı ile Hz. Peygamber'in övdüğü insandır. Bu övgüleri ifade eden bir çok hadis rivayet edilmiştir. Peygamberin hayatı, mucizeleri ve sözleriyle ilgili bir çok rivayette Hz. Ali de yer almıştır.

Hz. Ali alim, ilahî sırları bilen ve ledün ilmine sahip, tasavvufi bilginin piri olarak bilinir. Şiirde bu yönleriyle de anılır.

Zât-ı Muhammedî senin ile bilinmegin
Ma'rûf oldu 'âleme ma'nâ-yı men aref
Nc. G. 269

Gönül Mûsî-i 'İmrândur nefes 'Îsâ demi geldi
Muhammed nutkumuz oldu 'Alî 'ayn-ı 'alâ gördüm
Ns. G. 294-5

1.21.8.1. Murtaza

Murtaza, razı olunmuş, razı edilmiş; beğenilmiş, seçilmiş anlamlarına gelir. Hz. Ali'nin lakaplarından. Bu isim, O'na Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.

Tebük savaşına giderken Hz. Peygamber, Ali'ye Medine'de, kendi yerine halife kalmasını söylemiş. Ali, "beni çocuklara ve kadınlara mı halife bırakıyorsun" diye itiraz etmiş. Peygamber "razı değil misin ya Ali! Musa'nın yanında Harun ne durumda idiyse, sen de bana o kadar yakınsın; ancak ben-den sonra peygamber yok" deyince Ali, "razı oldum, razı oldum" demiş. Bunun üzerine kendisine Murtaza lakabı verilmiştir.

Etdikde Hudâ cihâr yârı mevcûd
Her birine vermiş şeref-i nâ-ma'dûd
Ammâ ki cenâb-ı Murtazâdır hakkâ
Çün musra'ı-âhir-ı rubâ'î maksûd
ŞG. Rb. 5

Ey pâdişâh men ona mevlâhü 'Alî
Hurşîd-i cemâl Ahmede mâh 'Alî
Bil râzî vü murtazâ vü merzi kimdir
Vallâhi 'Alî ve sümme bil'lâhi' Alî
ŞG. Rb. 6

1.21.8.2. Ebu Tûrab

Hz. Ali, eşi Fatma ile arasında münakaşa çıkınca, kavgaya dönüşmemesi için evden ayrılıp mescide gitmiş. Peygamber, Ali'yi evinde aramış, kızı Fatma ile münakaşa ettiklerini anlamış, mescide gidince Ali'nin toza belenmiş olarak toprakta yattığını görmüş; "kalk ey ebu tûrab" diye seslenmiş, bu söz Hz. Ali'nin lakabı haline gelmiş.

Bir rivayete göre de, Uşeyre savaşında Peygamber, Ali'yi üstü başı toprak içinde görünce ona, "ey ebu tûrab" diye seslenerek iltifatta bulunmuştur. Toprak babası anlamında, Ebu Tûrab aynı zamanda Âdem'in de lakabıdır. Şairler bunu alçak gönüllü, iyi huylu anlamında düşünmüşlerdir.

Tî tûrâbîler elünde Zü'l-fekâr şemşîr-i tîz
Fa'dribû buyruldu Hakdan hem Mustafâ
Ns. G. 4-3

Kadr ile başı göklere irmişdi gerçi kim
Alçak gönüllü olduğu çün dindi Bû-tûrâb
Nv. Tr. 4-2

1.21.8.3. “Lâ-fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ zü’l-fekâr”

Zülfikâr, Peygamberin Ali’ye verdiği ucu iki çatal olan kılıçtır. Ali’nin yiğitliği, kahramanlığı ile birlikte Zülfikâr da büyük bir ün kazanmıştır. Hz. Muhammed’in “Ali’den başka er yok, Zülfikâr’dan başka kılıç yok” dediği rivayet edilmiştir. Bu Arapça mısraın, Uhud savaşının kazanılması sırasında, gaypdan gelen bir ses ile Cebrail’in söylediği ve savaş alanındaki herkes tarafından duyulduğu da söylenmiştir (Pala, 1989: c.1-40).

“Lâ fetâ illâ ‘Alî” nün ma’nîsin fehmi eyleyen
Çağrışur ol kim ‘Aliyyü’l-Murtazânun ‘âşkına
Ns. G. 388-3

‘Akl u ‘aşk u nefsi-cân hazretde idi intizâr
Bir avuç toprağa çün kıldı nazar perverdigâr
Âdemün cismi anın ismiyle oldu üstüvâr
Lâ-fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ zü’l-fekâr
Ns. Mm. 1-4

Ebruvânımda yazar ol seyyid-i câlî-tebâr
Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ Zülfekâr
ŞG. Mf.. 37

1.21.8.4. Peygamber’in Miraçta Hz. Ali’yi Görmesi

Miraçta peygamberin Ali’yi gördüğü rivayet edilmiştir. Nev’î bu beytinde Ali’nin miraçta, Peygamberle eş bir şekilde, huzur-ı İlahî’ye kadar gittiğini söylüyor.

Ol gice kim Burak ile çıkdı göğsü Resûl
Hiç senden özge kim var idi ana hem-rikâb
Nv. Tr. 4-2

1.21.8.5. Peygamber’in Hz. Ali’ye Verdiği Sır

Hiz. Peygamber, Ali’ye bazı ilâhî sırlar söylemiş. Ali bu sırları kimseye söyleyememiş; ama söylemek, anlatmak ihtiyacı duymuş; dayanamamış, gidip bir battal kuyuya söylemiş. Kuyunun etrafında çıkan kamışlardan birini bir çoban kesip kaval yapmış; kavaldan (neyden) çıkan ses ile bu sırlar, gönüllere yayılmış. Bu kuyu da edebiyatta, çâh-ı Yusuf, çâh-ı Bâbil gibi diğer meşhur kuyularla çâh-ı Alî adı ile anılmıştır.

Zemzem-i feyz-i sülûkî çıkarır zemzemesi
Sır verir çâh-ı ‘Alî’den dem-i kutbâne-i ney
ŞG. G. 338

1.21.9. Al-i Aba

H. Peygamber, kızı Fatma’yı, damadı Ali’yi, torunları Hasan’ı ve Hüseyin’i abasının altına almıştır. Böylece aba altına alınanlara Al-i aba adı verilmiştir. Bu ad peygamber ailesini ve soyunu ifade etmiştir.

Müslümanlar Peygamber sevgisiyle birlikte O’nun soyuna da sevgi duymuşlar; bu sevgiyi şairler şiirlerinde ifade etmişlerdir. Al-i aba sevgisi tasavvufî aşk ile birleştirilmiştir. H. Peygamber’in ailesinden bu dört kişiyi abası içerisinde kucaklamış olması, sevgi ve aşk ifadesi olarak Peygamber’e yaklaşma, O’nun sevgisini, rızasını ve şefaatinin kazanma, böylece aba içerisine giren kişilerden olma ilhamını şairlerde uyandırmıştır.

Şairler, Peygamber’in sevgisini ve şefaatinin kazanmak, ebedi mutluluğa ve huzura erişmek için, dünyada Peygamber’in abası altına aldıkları gibi O’nun ailesinden bir fert olmaya gayret etmek gerektiği düşüncesini ifade ederler. Bu düşüncelerine tasavvufî bir mahiyet de kazandırarak, Peygamber alinden ve ashabından olabilmek için dünya nimetlerinden vazgeçme fikrini de birlikte söylerler.

Şeyhî ‘amelden ere çü üryân eşigine
Kaddine hâk-i âl-i abâdan buyur kabâ
Ş. Nt. 5-44

Ey pîr kaddüni eger egdiyse bâr-ı fakr
Bir kat nemed yeter sana âl-i ‘abâ gibi
Ms. K. 21-14

Âl-i ‘Abâ mahabbetini eyleyüp şi’âr
Sâbit büründi fakr ü felâket palâsına
S. G. 308

Çün Hayâlî açıla gülzâr-ı Âl-i Mustafâ
Çehrem ol gülzâra bir ednâ gül-i zerd isterim
H. G. 378

Yeter fakr ehline yüzler karası mâye-i rahmet
 Makâm-ı hıdmet-i Âl-i ‘Abâdır matbah-ı Monlâ
 ŞG. K. 8-6

Bir bahar tasviri yaparken Baki, tabiatı Hz. Peygamber’in ümmetine;
 bahar çiçeklerini de O’nun “ashabına ve aline” benzetiyor.

Döndi safâda encümen-i Mustafâya bâğ
 Hayl-ı şükûfe zümre-i Eshâb u Âl gül
 B. G. 308

1.21.10. Gölgesinin Olmayışı

1.21.10.1. Hz. Muhammed’in Nurdan Yaratılmış Olması

İlk yaratılan Muhammedî Nurdur. Bu nurdan diğer peygamberlerin ve tüm insanların ruhları yaratılmış; sonra da maddî ve manevî bütün varlıklar bu nurdan meydana gelmiştir. Hz. Muhammed nurdur; nurun gölgesi olmaz.

Bu beyitlerde şairler, bu inancı ifade etmişlerdir.

Evvelâ ol kim mübârek cisminün
 Gölgesi düşmezdi yire resminün
 SÇ. Mv. 311

Nûr idi başdan ayaga gevdesi
 Bu ayandur nûrun olmaz gölgesi
 SÇ. Mv. 312

Sâyen hakîr torağa salsayidi şeref
 Her zerre gün gözüne olur idi tûtiyâ
 Ş. Nt. 5-8

Nûr-ı bî-sâye-i Hudâ-yı Celîl
 Dürr-i yektâ-yı kulzüm-i tebcîl
 Şİ. Ms. 212

Nûr-bahş idi cümle eflâke
 Sâye-efgen değil idi hâke
 Şİ. Ms. 238

Nûrdur cism-i pâki ser-tâ-pâ
Nûr ile sâye olamaz hem-pâ
Şî. Ms. 239

Çeşm-i zamâne misin onun görmemek için
Düşmezdi yer yüzüne zilâli Muhammedin
AP. K 6-I/11

N'ola bî-sâye olsa serv-i kadd-i Sidre-bâlâsı
Anun zıllın dahi Mevlâ düşürmez hâke ta'zîmâ
S. Mr. 46

Fürûğun eyler idi âfitâb sâye eger
Olaydı sâye ten-i âfitâb-tâbında
Nl. Nt. 3-40

Zıllını Hak nûr-ı mihr ü mehde kıldı ta'biye
Olmasa sâyen n'ola ey rûh-peyker rûz uşeb
FK. K 1-32

'Ayn-ı hizmetle te'eddüble sipihr-i serkeş
Öyle münkâd idi kim Hazret-i fahr-ı beşere
Düşürdü müje-i hattı şu'â'ıyla müdâm
Sâyesin mihr-i cihân-tâb düşürmezdi yere
ŞG. Kt. 2

Bu beytinde şair, “bu devirde biz emsalsiz saf ışık gibiyiz; öyle ki bize denk olmasın diye Hak gölgemizi gizlemiştir.” diyerek bu inanışa telmihle, abartılı bir söyleyiş ile övünmüştür.

Biz şu nûr-ı mahz-ı bî-mislüz bugün 'âlemde kim
Sâyemüz Hak selb idüpdür k'olmaya hem-tâ bize
Ms. G. 229

1.21.10.2. Gölge Eden Bulut

Hiz. Peygamber'in üzerinde beyaz bir bulut daima birlikte hareket eder ve O'nu gölgesine alırdı. Bu hususta anlatılan rivayetler şöyledir: Çocukluğunda, bir gün süt kardeşi Şeyma ile, öğlen vakti dışarı çıkmış, kuzuların yanına gitmişler, oynamaya başlamışlardı. Hiz. Muhammed'e bakmakla görevli ve süt annesi olan Hâlîme hatun farkına varınca, onları gölgeye

almak, eve getirmek için yanlarına koştu. Kızı Şeyma'ya, "Niçin sıcakta dışarı çıktınız?" diye çıkıştı. Şeyma; "bak, kardeşimin başı üzerinde bir bulut onu daima gölgeliyor" dedi, bulutu gösterdi.

Amcası Ebu Talib kervanla Şam'a giderken Hz. Muhammed'i de yanına almıştı. Şehrin bitişiğinde kervan konakladığında, orada yaşayan bilgili bir rahip, kervanda bulunan, çocuk yaştaki birisinin başı üzerinde, onu takip eden ve gölgeleyen bir bulut olduğunu fark etmiş; O'nun, gelmesi beklenen son peygamber olduğunu anlamıştır (Celaleddin es-Suyutî 1994:41 ve 57).

Şairler, bu beyitlerde, başka bir durum ya da his ve hayallerini katmadan sadece olayı söylemişlerdir.

Hem mübârek başı üzre her zamân
Bir bölük bulut olurdu sâye-bân
SÇ. Mv. 315

Sâye-bân eylemişdi ebri hemîn
Mihter-i çetri idi çerh-i berîn
Şİ. Ms. 240

N'ola bir pâre ebri başı üzre sâye-bân itse
Güneşden sakınur kendi habîbin Hazret-i Mevlâ
S. Mr. 48

Hey ne hayret-bahş mihr ü meh mübârek 'unsûru
Kıldı ebri dest-i kudret sâye-perver rûz u şeb
ŞG. K 1- 25

Bu beyitte sevgilinin saçı bu buluta benzetilmiştir.

Gün yüzünde zülf-i 'anber-bâr-ı misk-âsâ-yı dost
Ebr gibidür ki cism-i Mustafâ üstindedür
Nc. G. 121

1.21.11. Ay ve Güneş

1.21.11.1. Şakku'l-Kamer

Hicretten önce Mekke'de müşrikler, "eğer ayı iki parçaya bölersen biz sana inanır dinine de iman ederiz " dediler. Hz. Peygamber aya parmağıyla

işaret etti; ay iki parçaya ayrıldı. Bu beyitlerdeki mazmun ve hayal aynıdır. Sevgilinin burnu Peygamber'in parmağına, yüzü de bu parmak ile ikiye bölünmüş dolunaya benzetilmiştir. Bu telmihten kasıt, sevgilinin yüzünün mucizevî güzelliğini ifadedir.

Engüşt-i Ahmed olmasa gül yüzde zanbağın
Bedr ayı eylemez idi ey dost iki şak
Nc. G. 272

Gösterdi cemâlinde senin gün gibi Rûşen
Şakku'l-kameri mu'ciz-i engüşt-i Muhammed
AP. G. 27

Verdi Hak levh-i cemâlindeki sîmîn elife
Bir kerâmet k'anı engüşt-i Peygamberde kodu
AP. G. 315

Bînî midür ol sûret-i zibâdaki yâ Rab
Yâ usbu'-ı Ahmed ki mehi kılmış iki şak
Ms. G.124

Sırr-ı engüşt-i Nebî var meger ol bînîde
K'itdi yüzünde 'ıyân mu'ciz-i şakk'ul-kameri
Nv. G. 548

Nesimî, Hurufiliğin bir inanışı olarak bir çok beytinde insanın yüzünü ikiye bölünmüş aya benzetilmiştir.

Cânâ yüz istivâsına şakku'l-kamer gerek
Ol mu'cizün beyânına Hayrü'l-beşer gerek
Ns. G. 221-1

Fuzulî, sevgilinin endamını Peygamber'in parmağına, o endamın aksettiği aynayı dolunaya benzetilmiştir. Buradaki yuvarlak ayna aşığın gönlü olarak düşünülebilir; sevgilinin endamının hayali gönlü iki parçaya bölmüştür.

'Aks-i kaddinle gören dâ'ire-i âyineyi
Der meh-i bedrdir engüşt-i nübüvvetten şak
F. G. 150

Bu beyitte sevgili aya benzetilmiştir. Şair, “Züleyha’nın parmağının takılmasıyla Yusuf’un eteğinin yırtılması gibi, aşığın parmağı da bu aya kadar uzanabilir” şeklindeki hayalini ayın yarılması olayıyla birlikte Yusuf hikâyesine de telmihle ifade etmiştir.

Sabâha kalma şem’-i Yusuf-âsâ olma dâmen-keş
Bizim engüştümüzden destümüz ey mâh kütêhdür
FK. G. 96

Bu rubaisinde Nabi, genç, taze, cennet gülü gibi olan güzelin köhne bahçeleri yeşerttiğini, yani yaşlı gönülleri canlandırdığını; ona bağlanan, emri altına giren, aşık olanların gönüllerini, ayın ikiye bölünüp tekrar birleştirilmesi gibi, hem parçalayıp hem onardığını ifade ediyor. Bu rubainin Hz. Peygamber için söylendiği de düşünülebilir. O, cennet gülüdür; dünyaya gelmiş ve batıl inançlarla harabeye dönmüş, köhneleşmiş dünyayı yeniden yeşertmiş, düzene sokmuştur; ayı ikiye bölüp tekrar birleştirdiği gibi.

Nâbî o gül-i bihişt-zîb-i nev-rüst
Olmış çemen-ârây-ı gülîstan-ı nuhust
Vâbeste-i re’yi fatk u ratk-ı ‘âlem
Kim mâhı şikest eyledi hem etti dürüst
Nb. Rb. 20

Bu beyitlerde ise doğrudan ayın ikiye bölünmesi olayı anlatılmıştır.

Barmagınun işâretile ayrıldı gökde mâh
Mûsî elinde oldıysa ejdehâ ‘asâ
A. Nt. 5-61

Kestin külîçe-i mehi tennûr-ı çerhde
Çün hân-ı mu’cizâtına germ oldı iştiâ
Ş. Nt. 5-23

Sürfe-i cûdu içre mâh-ı münîr
Oldu münşak misâl-i nân-ı fatîr
Şî. Ms. 228

Sûziş-i şem’-i ser-engüştünü görmüşdi meger
Etmeyip ana tahammül iki şakk oldu kamer
ŞE. K. 5-21

Yarıldı zehre-i meh bîm-i tîğından dü-nîm oldu
O dem kim hançer-i engüştü ile eyledi îmâ
S. Mr. 45

1.21.11.2. Güneşi Geri Döndürmesi

Hiz. Peygamber sahâbeden birkaçıyla bir yolculuk sırasında, dinlenmek için durduklarında uyuyakalmışlar, uyandıklarında güneşin hayli alçaldığını, namaz vaktinin geçtiğini görmüşler. Hiz. Peygamber'in işareti üzerine güneş geri dönüp yükselmiştir.

Mihri döndürdün yolundan mâhı etdin sîne-çâk
Mu'cizin söylenir kişver-be-kişver rûz u şeb
FK. K. 1-31

1.21.12. Hiz. Muhammed'in Bazı Vücut Özellikleri

1.21.12.1. Görmesi

Peygamberimiz önünü gördüğü gibi arkasında olanı da görürdü.

Nice kim öninde görürdi ayân
Eyle ardından görürdi ol hemân
SÇ. Mv. 319

Çeşm-i mekhûlına değildi nihân
Pîş ü pes olmuş idi ana 'ıyân
Şİ. Ms. 221

1.21.12.2. Koku Alması

Hiz. Muhammed'in burnu çok uzaklarda olan kokuyu alırdı. Cebrail vahiy için geleceği zaman, daha gelmeden kokusundan O'nu fark ederdi.

Cebrâilün kokusın alırdı ol
Vahy içün indüğünü bilürdi ol
SÇ. Mv. 322

1.21.12.3. İşitmesi

Hız. Muhammed'in kulağı çok uzaklardaki sesi duyardı; uykudayken de işitirdi.

Hoş işidürdi ırakdan şöyle kim
İşidürdi yakından ol hakîm
SÇ. Mv. 324

Uyanugiken niçe işitse ol
Eyle işidürdi uyurken Resûl
SÇ. Mv. 325

1.21.12.4. Teri

Hız. Muhammed'in teri güzel kokardı.

Tokınıcak saçına bâd-ı sabâ
Misk ü anberden tolar idi havâ
SÇ. Mv. 331

Terlese güller olurdı her teri
Hoş direrlerdi terinden gülleri
SÇ. Mv. 332

1.21.12.5. Tırnağı

Bu beyitte kestiğı tırnaklarının iri inci haline geldiğı söylenmiştir.

Kat'-ı azfâr edüp o nûr-ı Hudâ
Oldu her pâresi dūr-i yektâ
Şİ. Ms. 222

1.21.13. Hız. Muhammed'in Savaşlarda Gösterdiği Mucizeler

1.21.13.1. Parmaklarından Su Akıtması

Hız. Muhammed bazı savaşlarda, ordusu susuz kaldığı zaman, elini biraz su koyduğu kaba sokunca parmakları arasından su akarak, kap devamlı su ile dolmuş ve taşmıştır. Ordusunda bulunan bütün askerler ve hayvanlar o sudan içmiş ve kullanmışlardır (Celaleddin es-Suyutî 1994:283).

Bu olayla ilgili beyitlere Mevlit'te, naatlarda, miraciyelerde rastlanmıştır. Bu beyitlerde, sadece olayın anlatılması ve Hz. Peygamber'in bir mucizevî vasfına işaret edilmesi amaçlanmıştır.

Hayret ilen barmagın dişler kim itse istimâ'
Barmagından virdüğün şiddet günü Ensâr'e su
F. K. 3-20

Her ser-i engüştü sîmden mîz-âb
Etmede nice teşneyi sîr-âb
Şî. Ms. 223

Çeşme-i feyze benânındır olan lû'lû-i nûr
Eyledin âb-ı hayât-âveri andan icrâ
ŞE. K. 2-39

N'ola sîr-âb iderse teşnegân-ı deşt-i hırmânı
Benân-ı çeşme-i âb-ı zülâl-i feyzdür Hakkâ
S. Mr. 44

Bu beytinde Fuzulî, Hz. Muhammed'in mucize ile kayadan su çıkardığını söylüyor.

Kılmag içün tâze gülzâr-ı nübüvvet revnakın
Mu'cizinden eylemiş izhâr seng-i hâre su
Fuzûlî K. 3-18

Hiz. Peygamberin su mucizeleriyle ilgili olarak bunlardan başka, amcası Ebu Talib ile çölde giderlerken susuz kaldıklarında, topuğunu yere vurarak su çıkarttığına; Medine'de kuraklık olduğu bir yıl, yağmur yağması için dua ettiğinde, durması için yeniden dua edinceye kadar, yağmurun devamlı yağdığına dair rivayetler de vardır. Ama incelenilen divanlarda bu rivayetlere telmih görülmemiştir.

1.21.13.2. Düşmanın Yüzüne Toprak Serpmesi

Hiz. Muhammed, Bedir savaşında müşriklere bir avuç toprak serpmiş, toprak düşman askerlerinin ağızlarına, gözlerine dolarak savaşamayacak duruma getirmiş, kaçmalarına ve ölümlerine neden olmuştur. Yani Allah'ın takdiri Hiz. Muhammed'in eli ile yerine getirilmiştir (Enfal 8/17).

Huneyn savaşında da Hz. Peygamber'in düşmanın yüzüne toprak serptiği ve düşmanın bu toprak ile perişan olup kaçtığı rivayet edilmiştir. Bu beyitlerde şairler bu olayı anlatmışlardır.

Düşmana saçdı eli'le toprağı
Kör oldu cümle ol kafır yağı
SÇ. Mv. 333

Gerçi ki toprak eyledi müdbirleri debûr
Sen bir çerâğsın ki irür nusret-i sabâ
Ş. Nt. 5-12

Resûl-i Hazret-i Bârî Muhammed-i 'Arabî
Ki "mâ rameyte" ile saçdı rûy-i hasma katâm
Nv. K 32-18

Bu beyitte şair, sevgilinin ayağının toprağını rakibinin, düşmanın yüzüne serpip gözünü kör ediyor.

Ragm-ı agyâra Mesîhî ayagun tozın alup
Bir avuç toprak ile düşmenini kûr eyler
Ms. G. 89

1.21.14. Bazı Varlıklarla İlgili Mucize ve Hikâyeleri

Canlı ve cansız varlıklar, Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahitlik etmişlerdir. Taş, çakıl, deve ve ceylan, kurt, canavar, kertenkele ve ejderha, hepsi O'nun gerçek peygamber, Allah'ın resulü olduğunu söylemişlerdir (Celaledin es-Suyutî 1994:295 ve 311).

Erdi nebât u ma'den ü hayvâna da'vetin
Kim oldu şâhidin şecer ü üstür ü hasâ
Ş. Nt. 5-22

Cemâdât ü bahâyim sıdkın ikrâr itdi bi'l-cümle
Hasâ vü nâka vü âhû vü zi'b ü zabb ü ejderhâ
S. Mr. 51

Şehâdet eyler idi her biri nübüvvetine
Hacer şecer meder ü cümle yek-be-yek evrâk
Şİ. Nt. 8-12

1.21.14.1. Avucuna Aldığı Taşın Konuşması

Eline aldığı çakıl taşlarının konuştuğu ve tespih ettikleri rivayet edilmiştir.

Taş elinde söyledi Hak Resûl'sin sen didi
Anuniçün komadı bir taşı taş üstüne
Y. 32

Göricek âyine-i nûr-ı cemâl-i pâkin
Seng güftâra gelüp söyledi tûtî-âsâ
ŞE. K. 2-38

Hak resûl olduğun o pâk-tebâr
Kıldı destinde zîrâ seng ikrâr
Şİ. Ms. 227

1.21.14.2. Hıra Dağı

Hız. Muhammed Hıra dağında gezerken dağ titrermiş.

Çün Hirâ tagına basdı ol kadem
Tag deprendi kadem basduğı dem
SÇ. Mv. 337

Didi ol taga kim i tag sâkin ol
Tutuban emrini oldu sâkin ol
SÇ. Mv. 338

1.21.14.3. Diktiği Hurmanın Hemen Meyve Vermesi

Peygamber'in diktiği hurma ağaçları aynı sene meyve vermiştir.

Dikdi hurmayı hem ol şâh-ı cihân
Dikdüğü sâat yemiş virdi hemân
SÇ. Mv. 342

1.21.14.4. Kuru Ağacın Peygamberin Bakışı ile Yeşermesi

Hız. Peygamber kuru bir ağacın altında oturup yaslandığı anda ağaç yeşermiş, yaprak ve meyve vermiştir.

Feyz-i ebr-i nigâhı eyledi ter
Huşk eşcârı berg ü bâr-âver
Şî. Ms. 234

Nihâl-i huşk olıcak feyz-i destine mazhar
Gönülden eyledi 'arz-ı semâr-ı şevk-resân
Şî. Nt. 2-27

1.21.14.5. Ağaçların Secde Etmesi, Ayağını Öpmeleri

Ağaçlar O'na secde ederdi; O'nu gölgelendirmek için peşinden yürürlerdi; eğilip ayağını öperlerdi.

Hem ağaçlar kıldılar ana sücûd
Oldılar haklıgına cümle şühûd
SÇ. Mv. 344

Fedâ o nahle sehî-kâmetân-ı sîmîn-ber
Ki sâyesin ede cây-ı nişest-i Peygamber
Nb. Mf. 6

Pâyüne düşdi 'uluvv-i nesebinden hurma
Kande şayestedür ol devlete serv şimşâd
Nb. K. 2- 119

Ümîd-vâr-ı kadem-bûsîşiyle ham-kad olup
O şâha oldu cebîn-sây nahl-ı cilve-künân
Şî. Nt. 2-28

1.21.14.6. Minber Olarak Kullandığı Kütüğün İnlemesi

Hız. Peygamber, Medine'de, mescitte bir hurma kütüğü üzerine çıkar hutbe okurdu. Bir rivayete göre de, hutbe okurken, hurma ağacından olan bir direğe dayanırdı. Minber yapınca, Peygamber minberde hutbe okumaya

başladı. O kütüğün ya da direğin sesli olarak ağladığının duyulduğu söylenmiştir (Celaledin es-Suyutî 1994:314).

Tâbiş-i hasretiyle kıldı enîn
Nây-veş nahl-ı minberi ol hîn
Şİ. Ms. 232

1.21.14.7. Bir Devenin Hz. Muhammed ile Konuşması

Bir deve, kendisine eziyet eden sahibinden şikâyetçi olarak Hz. Peygamber'e durumu anlatmış, Peygamber hayvanlara iyi davranılması hususunda ikazda bulunmuştur (Celaledin es-Suyutî 1994:295).

Çün şikâyet kıldı ıssından deve
Mustafâdan oldu derdine devâ
SÇ. Mv. 345

1.21.14.8. Zehirli Etin Konuşması

Düşmanları Hz. Peygamberi birkaç kez zehirlemeye teşebbüs etmişler; başaramamışlardır. Pişirilmiş ve zehirlenmiş kuzu, ikram edildiğinde zehirli olduğunu Peygambere söylemiştir; yedirilen zehirler de O'na etki etmemiştir. Sahabeden birisini zehirli yılan sokmuş, Peygamber zehri etkisiz kıldığı gibi, zehir ona ilaç olmuştur.

Agulu bişmiş kuzı ana söyledi
Yime benden yâ Resûlallâh didi
SÇ. Mv. 341

Muhammed'e kâfirler üç kez agu virdiler
Birin kuzuyla yidi ikin aşın üstine
Y. 321

Aguyı kıldı şeker ol Resûlu'llah meger
Vir salâvât zembûr-vâr derdile yaş üstine
Y. 321

Söyletdi zehrlü et ile sûsmârı ol
İsî nefesle virdi-se bir mürdeye kuvâ
A. Nt. 5-62

Dôstı ger zehr-i mâr içse olur Âb-i Hayât
 Hasımı su içse döner elbette zehr-i mâre su
 F. K. 3-21

1.21.15. Amanın Gözünü Açması, Dilsizi Konuşturması

Hız. Peygamber'e, büyüdüğü halde hiç konuşmayan bir çocuk getirdiler. Ona "Ben kimim?" diye sordu. O ana kadar hiç konuşmamış olan çocuk "Sen Allah'ın resulüsün" diye cevap verdi (Celaledin es-Suyutî 1994:302).

İki gözü kör bir kişi gelip, Allah'ın resulü, dua et, gözlerim açılsın dedi. Hız. Peygamber ona abdest almasını, sonra "Allah'ım sana yalvarıyorum. Sevgili Peygamberin Muhammed (a.s.)'ı araya koyarak, senden istiyorum. O'nun hürmetine duamı kabul et, gözlerimi aç" diyerek dua okumasını söyledi. Adam, abdest alıp bu duayı etti, gözleri açıldı.

Diğer rivayetler de şöyledir: Uhud savaşında Ebu Katade'nin bir gözü çıkmıştı. Hız. Peygamber'e getirdiler. gözünü yerine koyup, dua etti; gözü sağlam bir şekilde gördü (Celaledin es-Suyutî 1994:168).

Bir gün Hız. Peygamber çarşıya çıkıp, kendisine gömlek satın almıştı. Geri dönerken kör bir dilencinin oturmuş, "Allah rızası için bana bir gömlek verin" diyerek dilendiğini gördü. Kendi gömleğini bu dilenciye verdi. Kör dilenci gömleğin kokusundan, onu kendisine verenin Peygamber olduğunu anladı: dua ederek, "Allah'ım! Hız. Muhammed ve bu gömlek hürmetine, benim gözlerimi aç" dedi. Gözleri görmeğe başladı.

Niçe gözsüzleri gözlü kıldı ol
 Niçe sözsüzleri sözlü kıldı ol
 SÇ. Mv. 346

1.21.16. Ölüyü Diriltmesi

Hız. Peygamber bir gün, bir kişiye Müslüman olması için telkinde bulunuyordu. O adam "Müslüman bir komşum var, geçenlerde kızı öldü; onu diriltirsen Müslüman olurum" dedi. Mezarın başına gittiler. Hız. Peygamber, kızı ismiyle söyleyerek çağırdı. Mezardan ses işitildi ve kız dışarı çıktı. Hız. Peygamber "dünyaya geri dönmek ister misin?" diye sordu. Kız "hayır Ya

Allah'ın Resulü, dünyaya dönmek istemem. Burada rahatım. Müslüman'ın ahireti, dünyasından daha iyi" diye cevap verdi.

Bu konuda başka bir rivayet de şöyledir: Cabir bin Abdullah bir koyun pişirmiş, Peygamber'i ve ashabını davet etmişti. Allah'ın Resulü, koyunun kemiklerini kırıp atmamalarını tembih etti. Yemekten sonra, kemikleri bir araya getirip dua etti; koyun dirildi.

Nutkı mevtâyı eyledi ihyâ
Âferîn-gûyıdır anın 'İsâ
Şİ. Ms. 220

Sensin ol efdal-i hayl-ı rüsül ey Nûr-ı Hudâ
Mürde cânı nefes-i şefkatin eyler ihyâ
ŞE. K. 5-33

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞAİRLERİN PEYGAMBER HİKÂYELERİNE TELMİHLERİ

2.1. Yunus Emre

Yunus Divanında peygamber hikâyeleriyle ilgili çok telmih vardır. Başka divanlarda görülmeyen rivayetler de mevcuttur. Bu kitapta adı geçen hemen bütün enbiya kıssalarından bahsettiği görülür. Yunus bu kıssaları çoğu zaman bir tahkiye üslubu ile anlatmıştır.

Âdem'in yaratılışı: Yunus Divanı'nda peygamberlerin yaratılışıyla ilgili ilginç bir hikâye vardır: Allah önce bir "er" yaratmış, O'na kendisi gibi yaratıcılık vermiştir; bu "er" kuş şeklindedir. Allah O'ndan yaratma ilhamı almıştır. O kuş uçarak rahmet gölüne dalmış; çıktıktan sonra bir dala konup silkinmiş; üzerinden etrafa su damlaları saçılmış ve damlaların her birinden bir peygamberin ruhu yaratılmıştır. Bu hikâyede anlatılan, tasavvufun Nur-ı Muhammedî inanışıdır. Peygamberlerin ve insanların ruhları ve tüm evren bu nurdan, bütün yaratılmışların aslı, esası olan bu ilk ruhtan, Ruh-ı Muhammedî'den yaratılmıştır. Bu hikâye, olaylar, kişiler ve motifler bakımından Türk Yaratılış Destanlarındaki yeryüzünün yaratılışı öyküsüne çok benzer.

Biz uludan işitdik evvel er yaratıldı
Pâdişâhun birligin evvel kadîm er bildi

Bunca yıl bunca zamân biz işitdik bî-gümân
Çalap kendü sun'ından ere Tanrılık kıldı

Eydürler bir kuşdı hikmeti öküş idi
İki cihân 'ârifi ol kuşdan 'ibret aldı

Ol kuşun her bir yöni yüz bin yigirmi dört bin
Evvel ol kuş uçuban rahmet göline taldı

Çün gölden girü döndi budak üzere kondı
Silkindi her bir yönden bir tamla su döküldi

Ol suyun her birisin bir cân yaratdı güzün
Ol cânun her birisi bunda peygamber oldı

Y. 367

Hakikat, asıl, esas yada ruh olarak ilk yaratılan Hz. Muhammed olmakla beraber cismen ilk yaratılan insan ve peygamber Hz. Âdem'dir. O'nun topraktan yaratılışı, secde emrine meleklerin uyup şeytanın itaat etmemesi yine bir tahkiye üslubuyla anlatılır,

Hz. Âdem'in ve İnsanın topraktan ve dört unsurdan, aynı zamanda tüm insanların tek cevherden (Nur-ı Muhammedî) den yaratılmış olduğunu da Yunus birçok beytinde söylemiştir.

Âdem'in şeytana uyması : Cennette Âdem'in şeytana uyması, buğday yemesi, dünyaya atılması olayına da telmihleri çoktur. Âdem, dünyaya atıldıktan sonra Havva'dan ayrı olarak üç yüz yıl ağlamıştır.

Buyruğın tutmazısan Âdem'leyn
Üç yüz yılda yaşunı dindürmeye
Y. 326

Âdem'in başında kırlangıçların-güvercinlerin yuva yapması: Âdem cennetten Serendib'e, Havva Cidde'ye atılınca , aralarında haberleşmeye ve konuşmaya, sonra da kavuşmalarına kırlangıç vasıta oldu.

Agaç karır devrân döner kuş budaga bir kez konar
Dahı sana kuş konmamış ne gügercin ne hod durar
Y. 21

Nuh'tan Yunus Emre dört beyitte bahsediyor. Birinde Nuh gibi bin yıl cefa çekince ancak Allah'ın lutfuna ulaşılacağı belirtiliyor. Diğer üç beyitte de şair, kendi ruhunun Nuh ile birlikte ve Nuh olup mücadele ettiğini söylüyor.

İdris'in ve eşeğinin öldükten sonra dirilmesi; İdrîs'in terzilik yapması konularına işaret etmiştir.

Şit'ten sadece bir beyitle bahsetmiştir; başka şairler de de Şit'e rastlanmamıştır. Şit'in bez dokuduğu söylenmiştir.

Yusuf-Yakub: Yunus, Yusuf'un güzelliğine telmih yaptığında Cemâl-i Mutlak'ı kasteder. Allah Yusuf'ta cemâl sıfatıyla tecelli etmiştir; Hak aşığı o güzelliği arzu eder. Yakub'un ayrılık derdi ve ağlaması, gözlerinin kör olması bu güzelliği görmediğindendir. İlahî güzelliği göremeyen göz başka bir şey görmemelidir. Yusuf'un peygamber olgunluğuna erişmesi sürecini ifade

eden, kuyuya ve zindâna atılması, satılması, köle olması ve kölelikten azizliğe yükselmesi telmih ile tasavvufi yükselişi anlatmak içindir.

Yusuf memleketine (Ken'ân'a) ve ailesine, Yakub ise oğlu Yusuf'a hasrettir. Yusuf'un ve Yakub'un hasreti tasavvuf şiirinde "vahdet özlemi" ifadesi kazanmıştır. Yakub, Cemâl-i Mutlak'ın tecellisi olan Yusuf'tan ayrıdır; Yusuf, alem-i vahdet olan Ken'an'dan ayrılmış, alem-i kesret olan Mısır'a aziz olmuştur.

Bilimedün sen seni sadefde ne gevhersin
Mısır'a sultân iken Ken'ân arzu kılursın
Y. 255

Bu 'âlem-i kesretde sen Yûsuf u ben Ya'kûb
Ol 'âlem-i vahdetde ne Yûsuf u ne Ken'ân
Y. 260

Musa, Yunus'un en çok andığı peygamberdir; bilhassa Tur ve tecelli hadisesi mutasavvıf şairlerin en çok üzerinde durduğu konulardandır. Musa'nın çobanlık etmesi, Musa'nın Tûrda tecelliye mahzar olması, Tûrda ısrarla Allah'ı görmek istemesi, hususları hatırlatılarak, Musa'nın Allah Cemaline aşık olduğu söylenmiştir. Şair kendisi de aşıktır, Musa gibi Tûr'daki tecelliyi ister. İnsanın bedeni Allah'ın tecellisidir, şairin gönlüne de Allah tecelli etmiştir; bu bakımdan, bedeni ve gönlü Tûra benzer. İlahî aşk ile dolu olan her insanın Mûsâ ve 'İsâ gibi olduğunu söylüyor Yunus. Şair kendini peygamberlerle aynı ruh birliği içinde görür.

Yunus Divanı'nda, Tûrda Mûsa şeytan ile karşılaşması anlatan bir hikâye vardır: Musa Tur'a giderken, bir su aktığını görüyor; suyun kaynağını bulmak istiyor ve suyun gelişini takip ediyor. Şeytanın ağladığını, akan suyun da onun göz yaşı olduğunu görüyor. Şeytana neden ağladığını soruyor. Şeytan, Allâh'a isyan ettiği için çok pişman olduğunu söylüyor ve Allâh'tan kendisi için af dilemesini istiyor. Musa, Allâh'la konuştuktan sonra dönerken, Allâh, Musa'ya "şeytanın isteğini unuttun. Ona söyle, Adem'e secde ederse onu bağışlarım" diyor. Musa, Allâh'ın emrini şeytana söylüyor. Şeytan secde sözünü işitince önceki isteğini inkâr ediyor.

Hızır, İlyâs ve Zülkarneyn'in ab-ı hayat aradıkları, Hızır ile İlyâs'ın içip ölümsüzlük kazandıkları; Hızır'ın ledün ilmine malik olduğu, Musa ile yaptıkları yolculuk hadiselerine de telmihlerde bulunmuştur.

Lokman'dan Hikmet sahibi olarak bahsetmiştir.

İbrâhîm- İsmâîl: Hz. İsmâîl'n kuban edilmesi, Hz. İbrâhim'in ateşe atılması, Kabe'yi yapması, Halil'in cömertliği, misafirperverliği, Nemrûd'un göğe ok atması olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

Yunus'tan da dört beyit ile bahsetmiştir.

Eyyûb'ün derdini ve sabrını hatırlatarak kendisinin de onun kadar dertli ve sabırlı olduğunu söylediği yedi beyit vardır.

Dâvûd'un anıldığı üç beyit vardır; ikisinde kudretli bir hükümdar oluşuna, birinde güzel ve gür sesine işaret edilir.

Süleymân: Yunus, Süleymân'ın kuş dilini bilmesini ve karınca ile konuşmasını İlahî sırlara vakıf olma ve bu sırları söyleme olarak anlamlandırmıştır. Süleyman'ın sultanlığını da dünya zevklerinin geçiciliğini, dünyanın Sultan Süleyman'a kalmadığını; aşk eri dünyaya bağlanmadığı için hür ve gönlünün Süleyman gibi sultan olduğunu; kendisinin Süleyman, aşkının da Süleyman'ın mührü olduğunu, ins ü cin, dev, peri, kuş, karınca, yel, taht, Belkis, mühür gibi Süleyman'la ilgili kelimeleri kullanarak telmihte bulunmuştur. Süleymân'ın zenbîl öreerek kendi emeği ile geçindiğine dair beyti de vardır.

Süleymân zenbîl ördi kendü emegin yirdi
Anunıla buldılar bunlar peygamberliği
Y. 361

Zekerriyâ: Yunus kendini onunla özdeşleştirerek, Zekeriyâ'nın kaçıp ağaca sığınması ve testere ile kesilmesi olayına üç beyit ile telmihte bulunmuştur.

İsâ: Yunus İsa ile ilgili olarak, Meryem'in İsa'ya İlahî kudret ile hamile kalması; İsa'nın ölüyü diriltmesi; İsa'nın dördüncü kat göğe çekilmiş olması, yakasındaki bir yarım iğne yüzünden daha yukarı çıkamayıp dördüncü kat gökte kalması olaylarına telmihler vardır.

Cercis: Yunus, Cercis'in çektiklerini de telmih ile söylemiştir. Yetmiş kez, bin kez öldürüldüğü halde dirilmiş ve Allah'ın buyruğunu yerine getirmeye ve tebliğ etmeye devam ettiğini kendine örnek edinmiştir.

Hz. Muhammed: Miraç, şairlerin en çok üzerinde durdukları en çok telmihte bulundukları bir hadisedir. Yunus bir manzumesinde miracı hikâye etmiş;

bazı beyitlerde miraca telmih ile Peygamber'in yüceliğini, ümmetine olan şefkatini ifade etmiştir. Tasavvuf ehli ile zahidin miraçtan çıkardığı manânın farklı olduğunu söylemiştir. Hak aşığının gönlünün miraç olduğunu, ya da gönlünün arşta, miraçta olduğunu söylüyor.

Hz. Peygamber'in miraçta Veysel Karanî'yi gördüğü, onun Peygamber'in terliğini döndürdüğü, kendisinin de Veysel Karanî ve Peygamber'le ruh birliği içinde orada olduğunu ifade etmiştir.

Üveys yirinden turdı 'Arş'da na'lin döndürdi
Muhammed anı gördi visâle döndi firâk
Y.134

Dervîşlerün halları Hak'a gider yolları
Arş'da na'lin dönderdi Üveysi dervîşlerün
Y.149

Mi'râc gicesi Ahmed'ün dönderdüm Arş'da na'linin
Üveys'ile urdum tâcı Mansûr'ıla urgandayıdum
Y. 168

Yunus Hz.Muhammed'in mucizelerinden bahsederken, bir taşın konuşarak peygamberliğine şahadet ettiğini; kâfirlerin Peygambere üç kez zehir verdiğini, ancak mucize ile zehri şekere çevirdiğini anlatmıştır.

Muhammed'e kâfirler üç kez agu virdiler
Birin kuzuyla yidi ikin aşın üstine
Y. 321

Ağuyı kıldı şeker ol Resûlu'llah meger
Vir salâvât zembûr-vâr derdile yaş üstine
Y.321

2.2. Ahmedî

Âdem'in balçıktan yaratılmış olmasına, "Âdem su ile balçık arasındayken ben peygamberdim" hadisini hatırlatarak telmih yapılmıştır. Sevgilinin güzelliği söylenirken Âdem'e meleklerin secde etmesi şeytanın etmemesi hadisesine; gurbette oluşunu ifade için de Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmihte bulunur.

Nuh: Ahmedî, Nuh, Tufan, gemi, kûh-ı cûdî kelimelerini kendisi ile ilgili teşbihlerde kullanmıştır.

Yakub-Yusuf: Ahmedî, Yakub ve Yusuf ile ilgili olarak, Yusuf'un güzelliği, kuyuya ve zindana atılması, satılması; Yakub'un hüznü, ağlaması ve gözlerinin kör olması hususlarına telmihler yapmıştır.

Musa'ya Allah tarafından verilen asa mucizesine, Musa'nın Tur'da Allah'ı görmek istemesine, Allah ile konuşmasına, tecelliye mazhar olmasına telmihlerde bulunmuştur.

İbrahim-İsmail: Ahmedî İbrahim'in ateşe atılması olayını on beş beyitte kullanmıştır. Birer beyit ile de Nemrut'un göğe ulaşacak bir kule yaptırması, İsmail'in kurban edilmesi olaylarına telmihi vardır.

Eyyüb'ün çok belalara ve dertlere uğradığı buna rağmen sabır ve şükür ettiği, sonunda bu belalardan kurtulduğu telmihlerle anlatmış; Gurbet belâsının Eyyüb'ün uğradığı dertler kadar ağır olduğunu söylemiştir.

Eyyüb mihnetiyle Ya'kûb gussası
Sorar isen yakîn kamu gurbet belâsıdur
A.G. 200

Davut'ün sesinin güzelliğine, bülbül sesi, kendi sesi ve şiiri için işaret etmiştir. Sevgilinin gönlünün katılığı, saçının örülü olduğunu ifade için Davut'un demirciliği ve zırh yapmasını hatırlatılmıştır. Diğer şairlerde rastlamadığımız bir telmih Davut'un Calut'u öldürmesi olayıdır; bu telmihte Calut nefistir.

Ahmedî taht-ı hilâfetde ol ola Dâvud
Ki öldüre nefsini kim ol-durur ana Câlût
A. G. 95

Süleyman: Ahmedî, Emir Süleyman'a mersiye ve kasideler yazdığı için Süleyman'a ve onunla ilgili hikâyelere çok telmihlerde bulunmuştur. Süleymân'ın saltanatı, mülkü ve tahtı, "vahş u tayr u ins-ile cine" hükmetmesi, kuş dilini bilmesi, karınca ile konuşması, karıncanın Süleyman'a yardımı; Süleymân'ın Hüthüt'ü elçi olarak kullanması, yele hükmetmesi; Süleymân'ın yüzüğünü ve tahtını devin ele geçirmesi olaylarını beyitlerinde kullanmıştır.

Zekerya: Sevgilinin cevriini ifade ederken Zekerya'nın testere ile kesilmesi olayını hatırlatmıştır.

İsa: Ahmedî İsa ile ilgili çok telmih yapmıştır; İsa için yazılmış bir de kaside vardır. İsa'nın ölüyü diriltmesi mucizesine kırk yedi beyitte işaret etmiş. İsa'nın çamurdan kuş yapıp üfleyerek canlandırması, cüzam ve baras hastalığını gidermesi ve anadan doğma körün gözünü açması, kimin evinde ne yediğini ne sakladığını bilmesi, boyacılık yaparken, aynı renkte boyaya batırarak elbiseleri ayrı ayrı renklere boyaması; İsa'nın vücudunun kıyma edilip kuyuya atıldıktan sonra dirilip çıkması, yürüdüğü zaman bastığı yerin yeşil olması mucizelerine, yazdığı kasidede telmihte bulunmuştur. İsa'nın göğe çekilmesi, üzerindeki bir iğnenin dördüncü kat gökten yukarı çıkmasına engel olması ve kendinden sonra peygamber olarak Hz. Muhammed'in geleceğini haber vermesi olaylarına da aynı kasidede işaret etmiştir.

Hz. Muhammed'in hakikatinin, ruhunun ilk yaratılmış olması, Miraç hadisesi, şakku'l-kamer ve Hz. Peygamber'e yedirilmek istenilen etin dile gelecek zehirli olduğunu söylemesi, bir kertenkelenin konuşması mucizelerine telmihler yapmıştır.

Söyletdi zehrlü et-ile sûsmârı ol
 'İsî nefesle virdi-se bir mürdeye kuvâ
 A. Nt. 5-62

2.3. Ahmed-i Dâî

Âdem: Bir beyitte Âdem'in adı geçer, memduhunu övmek için "Âdem neslinin fahrı sensin" demiştir.

Nuh'un gemisinden, hayvanları ve insanları kurtarmasından; Nuh'un ömrünün uzunluğundan bahsetmiştir.

Yakub -Yusuf :Yakub'un ağlamaktan gözlerinin ağarması hatırlatmış; hüznün ve dertlilik bakımından kendini Yakub'a benzetmiştir.Yusuf'un güzelliğinden, kölelikten azizliğe yükselişinden bahsetmiştir. Farklı olarak, bir beyitte Yusuf'un Züleyha ile evlendiğini söylemiştir.

Bugün 'adlün bile dünyâ karyken nev-cüvân oldı
 Meger hüsn ile Yûsufdur ki 'akd ider Züleyhâya
 AD. K. 21-18

Musa'nın Tur'da Allah'ı görmek için yalvarması ve Allah ile konuşması olayına (Araf 7/143) ayetinde geçen "erini" ve "len terânî" sözlerini alarak telmih yapmış; Tur'da tecelliye mazhar oluşunu hatırlatmıştır. Övdüğü emirlerin feyiz ve kudretini söylerken, sevgilinin sihirli güzelliğini ifade ederken yed-i beyza telmihinde bulunmuştur.

İskender: Memduhunu övmek için onları Süleyman'a ve İskender'e benzetmiştir. Beyitlerde "İskender-i sâni, İskender-i zamâne" sözleriyle kast edilenin Zülkarneyn olmadığı düşünülmelidir. Ama beyitlerin dördünde de İskender, Süleyman'la beraber söylenmiştir.

İbrahim Peygamberden üç beyitte bahsetmiş; birinde şarabı "âteş-i Nemrûd"a benzeterek, diğer ikisinde güzeller yerine "sanem-i Âzerî, büt-i Âzerî" diyerek telmihte bulunmuştur. İsmail'den hiç bahsetmemiştir.

Eyyûb: İki beyitte Eyyüb'den bahseder. Birinde Eyyüb'ün dertlerinden ve yaralarından kurtulması için Allah'ın "Ayağınla vur. İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk bir su" dediği (Sad 38/42) ayetinden iktibas yapılmıştır. Diğerinde de Eyyüb'ün sabrı söylenmiştir.

Revânî sâz ider ol bâğ içinde şâdı revan
Zülâleş-i mugteselün fihi bâridün ve şarâb
AD. K 1-4

Davud: İki beyitte Davud'dan bahseder. Birbirinden şikâyetçi olarak gelen iki kişinin davası hakkında anlatılan olaya (Sad 38/21 ve 24) ayetlerinden iktibas ile telmih yapılmıştır.

Süleyman'ın rüzgâra hükmetmesi; insanların ve cinlerin hükümdarı olması; kuş dilini bilmesi, karınca ile konuşması; cihangirliği, mülkünün geniş olması; mührü, yüzüğü sayesinde hükümrân olması; yüzüğünü ve tahtını devin elde etmesi hikâyelerine telmihler yapmıştır

İsa: Kasidelerde memduhunu överken, gazellerde sevgilinin güzelliğini söylerken İsa'nın nefesiyle ölüyü diriltmesine telmih yapmıştır.

Hz. Muhammed'in mucizeleriyle ilgili beyte rastlanılmadı. Sadece üç beyitte "Mustafa ve Ahmed" O'nun güzelliği ve bütün cihanın ruhu olduğu ifade edilmiştir.

2.4. Nesimî

Âdem: Nesimî bilhassa şeytanın Âdeme secde etmeyişi olayını, kendi inancı açısından da çok önemli bulmuş ve beyitlerine konu edinmiştir. Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığı ve meleklerle ona secde etmelerini emrettiği; "ahseni takvîm" olan insanın da Âdemoğlu olarak secde edilmesi gereken bir varlık olduğu onun bu konudaki fikirlerindendir. Bu fikirlerde onun Hurûfî bir şair olmasının da payı vardır. Allah'ın kelâm olarak taayyün etmesinin vasıtası olan yirmi sekiz ya da otuz iki harfin insanın yüzünde bulunduğu inancı, insanı ve özellikle insanın yüzünü her söylemde daima ön plâna çıkarmıştır. Nesimî, insanı Tanrılaştırmış, onun yüzüne secde etmeyenin şeytan olduğunu söyleyerek kendi fikrinde olmayanlara şeytan demiştir.

Âdemde tecellî kıldı Allâh
Kıl Âdeme secde olma güm-râh
Ns. Ms. 1-25

Âdem tükeli Hak oldu bigil
Mescûd-ı hakîka secde kılğıl
Ns. Ms. 1-46

Fakîh âdemden ürker secde kılmaz
Bu dîvün hilkatî emmâre benzer
Ns. G 76-10

Hatâdur ahsen-i takvîmî sevmek aydur dîv
Bu Hakka 'asîyi gör kim neçe hatâya düşer
Ns. G 77-5

Secde kıl mescidi bul sâcid ü mescûdunı bil
Kim ki bu toprağa sücûd itmedi şeytân dediler
Ns. G 86-15

Sûret-i rahmâna inkâr eyledi dîv-i racîm
Ahsen-i takvîme inkâr eyleyen şeytân olur
Ns. G 95-10

Şeytândur ol ki sûretüne kılmadı sücûd
Düşdi bu renc ü derde kim anun devâsı yoh
Ns. G 33-4

Sûretün hatt-ı İlhî anı nâdân ne bilür
 Dîv-i mel'ûn sıfat u ma'nî-i Kur'ân ne bilür
 Ns. G 40-1

Âdem'in topraktan yaratılmış olması, Âdem ve Havva'nın buğday ağacının meyvesini yiyerek ilk günahı işleyen insanlar oldukları, bu yüzden cennetten çıkarılmaları; insanın "ahseni takvîm" olduğu; Âdem'in de İsa gibi Allah'ın nefesiyle can bulmuş olması; Âdem'e bütün isimlerin Allah tarafından öğretilmiş olduğu Nesimî'nin Âdem ile ilgili yaptığı telmihlerdir.

Nuh: Nesimî tufana ve Nuh'un kurtarıcılığına telmihte bulunmuştur. Göz yaşını tufana benzetmiştir. Aşkın "Mü'mine Nûh-ı necât kâfire tûfân" olduğunu söylemiştir.

‘Âşık ol ‘aşk ile bil mantık-ı ‘aşkun dilini
 Mü'mine Nûh-ı necât kâfire tûfân dediler
 Ns. G 86-11

Musa'nın esasına, saça benzeterek ve Hz. Ali'nin kılıcı ile ilgi kurarak; insanın elini, yüzünün güzelliğini ve vücudunu yedd-i beyza mucizesine benzeterek telmihler yapmıştır. Tur'da tecelliye mazhar olması, bu konudan bahseden ayetlerden alıntılar yaparak, onun en çok telmihte bulunduğu Musa ile ilgili olaydır. Şair vücudunu ve gönlünü Tur'a ve tecelliye benzetilerek, kendisi ile Musa arasında bir ilgi ve benzerlik kurmuştur. Nesimî, Musa'nın Allah'ı görmek için yalvarmasını ve Allah ile konuşmasını aşıklık olarak yorumlamış ve bu yönden de kendisini Musa'ya benzetmiştir.

Hızır-İskender: Hızır'dan zulumatta ab-ı hayat araması, içerek ölümsüzlük kazanmış olması konularında bahsetmiştir. Hızır'ın adını İskender ve İsa ile beraber anmıştır.

Lokman'dan sadece bir beyitte, aşğın gönül derdine derman bulduğunu, Lokman'ın hikmetine eriştiğini söyleyerek bahsetmiştir.

İbrahim: Nesimî, Hz. İbrahim için değişik bir şey söylememiş.

Yakub-Yusuf: Yūsuf'un güzelliği; Yūsuf 'un rüyasında Ay, Güneş ve yıldızların kendisine secde ettiğini görmesi, Yūsuf'un kuyuya atılması, köle olarak satılması; Yūsuf'a Züleyha'nın aşık olması; Yūsuf'un kölelikten azizliğe yükselişi ve Yakub'un ağlaması olaylarına telmihte bulunmuştur.

Eyyüb: Nesimî, Eyyüb'den iki yerde, çok dert ve bela çektiği halde daima şükrettiğini ve Hz. Ali'nin ismine anarak dertlerinden kurtulduğunu söylemiştir.

Davud' u sadece bir beyitte sesinden dolayı anmıştır.

Süleyman'ın cihangir bir hükümdar olduğu, tahtının yüce ve mülkünün büyük olduğunu; kendisinin fazl-ı Hakk ve aşk ile arşı taht edindiğini söyleyerek telmihlerde bulunmuştur. Süleyman'ın yüzüğünün ve mührünün hükümlerlik sembolü olduğunu; yüzüğünde Hz. Ali'nin ismi yazılı olduğu için onunla insanlara, cin ve perilere, hayvanlara, rüzgâra hükmettiğini; kendisinin de aşk ile Süleyman olduğunu telmihlerle söylemiştir. Süleyman'ın tahtının ve yüzüğünün şeytanın (devin) eline geçmesi olayını hatırlatarak, böyle zalim kişilerin hükümdar olmamamsı gerektiğini belirtmiştir. İnsanı saç, kaş, kirpik ile yani yüz hatlarıyla Süleyman'a gözünü de karıncaya benzetmiştir.

İsa:Nesimî, İsa'nın, nefesiyle ölüyü diriltmesi mucizesine, dudak, söz, aşk ile ilgilendirerek birçok telmihte bulunmuştur. İsa'nın ölmediği, diri ve hayatta olduğu, dördüncü kat göğe çekilmesi, dünyanın sonunda gökten incek olması; Meryem'in Cebrail'in nefesiyle İsa'ya hamile kalması olaylarına telmihleri vardır. Diğer şairlerde rastlanmayan bir husus İsa'nın inciye mat etmesidir.

Kaşların 'aksini gözüm görelî dür döker uş
Dürri mat itdi görün dişleri 'İsâ didiler
Ns. G 154-3

Hz. Muhammed: Nesimî, Hz. Muhammed'in doğduğu anda kâfirin kilisesinin yıkıldığını; lat ve menat putlarının sarsıldığını, Hz. Peygamber doğumu sırasında dünyada meydana gelen mucizelere telmihle söylemiştir.

Miraç hadisesi bütün şairlerin ilgisini çekmiştir. Bilhassa mutasavvıf şairler tasavvufî yükselişi miraç olarak düşünmüşlerdir. Kısaca şakku'l-kamer olarak bilinen, Hz. Peygamberin mucizelerinden olarak söylenen, parmağının işaretleriyle ayın ikiye bölünmesi olayına, Nesimî, insanın yüzünü bölünmüş aya benzeterek, Hurufilik düşüncesine uygun düştüğü için çok telmihte bulunmuştur.

Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye ebû türâb demesi, Miraçta Hz. Ali'yi görmesi olaylarına işaret etmiştir. Nesimî, Hz. Peygamberin yahut Cebrail'in

söylediği rivayet edilen, “Lâ-fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ zü’l-fekâr” Arapça mısraını nakarat yaptığı murabbasında, Hz. Ali’nin ismi ve sevgisi ile Âdem’in yaratıldığını, Âdem’in ve insanın yüzünde yazılı bulunan yedi hattın “Alî zü’l-fekâr” isimleri olduğunu, ve diğer peygamberlerin mucizelerinin de bu isimler hatırına verildiğini söylemektedir.

2.5. Süleyman Çelebi

Mevlid, Hz. Peygamber’in doğumunu, vasıflarını, mucizelerini, miracını anlatmak için yazılmış bir eser olması bakımından onda rastlanan telmihlerin hepsi, diğer peygamberlerin adı geçenler dahi, Hz. Muhammed ile ilgili olarak söylenmiştir.

Âdem’e meleklerin secde etmesi olayı söylenilmiş. Âdem’in alına Hz. Muhammed’in nuru konulduğu ve diğer peygamberlerde taşınarak O’na kadar geldiği; Âdem ve ademoğullarının dünyanın süsü olduğu belirtilmiştir.

Hz. Muhammed dünyaya geldiği sırasında dünyada meydana gelen olağanüstü durumlar anlatılmıştır: Peygamberin annesinin evinden bir nur yükselmiş bütün dünyayı aydınlatmıştır. Sündüs adlı melek gökyüzüne bir döşek sermiştir. Biri mağribde, bir maşrıktaki, biri de Kâbe’nin damında üç sancak dikilmiştir. Putlar devrilmiş, Tâk-ı Kısra çatlamış, Mecusî tapınaklarında yanan ateşler sönmüş, Sâve gölü kurumuştur.

Peygamber’in mucizeleri ve bazı vasıfları hakkında şunlar söylenmiştir: Hz. Muhammed nurdan yaratılmış olduğu için gölgesi yere düşmez. Başının üstünde devamlı bir bulut O’nunla beraber gezer. Hz. Muhammed önünü gördüğü gibi arkasını da görür. O’nun burnu çok uzaklardan koku alır. Kulağı çok uzaklardaki sesi duyar, uykudayken de işitir. Hz. Muhammed’in teri gül kokar. Düşmana doğru toprak serpmiş düşmanların gözünü kör olmuştur. Bir parmak işaretiyle ay ikiye bölünmüştür. Hıra dağında gezerken dağ titremeğe başlamış, dur deyince durmuştur. Hz. Muhammed’in beşiğinin yanına ay inmiştir. Savaşta susuzluk çeken askerlerine parmağından su içirmiştir. Pişmiş kuzu zehirli olduğunu Hz. Muhammed’e söylemiştir. Diktiği hurma fidanı hemen meyve vermiştir. Avucundaki taş konuşmuş, peygamberliğine şehitlik etmiştir. Hz. Muhammed’e ağaçlar secde etmiştir. Bir deve sahibinden şikâyetçi olarak Hz. Muhammed ile konuşmuştur. Hz. Muhammed’in duası ile bir âmânın gözü açılmış, dilsiz konuşmuştur. Miraca giderken, Kudüs’te enbiyaya imamlık ederek namaz kıldırmıştır. Hz. Muhammed güzellik sembolü olan Yusuf’tan daha güzeldir. Hastalığında mescide gedemeyince Hz. Ebu Bekir’in imamlık etmesini istemiştir.

2.6. Şeyhî

Âdem: Şeyhî, Âdem ile ilgili, onun topraktan yaratılmış olmasına ve buğday yediği için cennetten çıkarılmasına telmihte bulunmuştur.

Nuh'un ömrünün uzun olduğuna, Tufan'a, kurtarıcılığına işaret etmiştir.

Yakub-Yusuf: Şeyhî, Yusuf'un güzelliğine, kuyuya atılışına, kölelikten azizliğe yükselişine; Yakub'un ağlayışına, gözlerinin Yusuf'un gömleği ile açılmasına telmihler yapmıştır.

Musa'nın asa ve yed-i beyza mucizelerine, Tur'da Allah'ı görmek istemesine ve Allah'ın tecellisine mazhar olmasına telmih yapmıştır.

Hızır ve İskender'den birlikte bir beyitte övgü maksadıyla, bir beyitte de ab-ı hayatla ilgilerinden dolayı bahsetmiştir.

İbrahim'in çuvala doldurduğu kumun mercimek olması ve babasının put yapması olaylarına telmih ile iki beyit söylemiştir.

Eyyüb'ün sabrından bir beyit ile bahsetmiştir.

Davud: Davud'un sesinin güzelliğini kendi şiiri ile ilgilendirmiş; sevgilinin güzelliğini Zebur'dan ayetlere benzetmiş; sevgilinin saçından korunmak için Davud'un zırh edindiğini söylemiş.

Süleyman'ın yüzüğünün hükümlerlik sembolü ve nedeni olduğu için anmış, övdüğü kişiyi ve sevgilinin dudağını o yüzüğe benzetmiştir. Süleyman'ın tahtını şeytanın ele geçirmesi olayına da telmih yapmıştır. Süleyman ile karınca arasında geçen olayı insanların acizliği ve zayıflığı nedeniyle anmıştır. Sevgilinin aşkın gönlüne hükmetmesini Süleyman'ın hükümlerliğine benzetmiştir. Süleyman'ın insanların, cinlerin, hayvanların ve kuşların hükümdarı oluşunu memduhunu ona benzeterek söylemiştir.

İsa: Meryem'in İsa'ya hamile olması; İsa'nın ölüyü diriltmesi olaylarına telmihleri vardır. Pek az görülen bir telmih olarak, şu beytinde, Meryem'in doğururken yaslandığı kuru hurma ağacının yeşermesi olayına işaret etmiştir.

Şâh-ı Meryem-sıfat u bâd-ı dem-i rûhânî
Sebze Hızır oldu sular çeşme-i hayvân bigidir
Ş. G. 49

Hz. Muhammed: Şeyhî bir na'tında miraç hadisesine, Peygamber'in gölgesinin olmayışına, ayı ikiye bölmesine ve bir savaşta düşmanların gözüne toprak serpmesi olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

2.7. Necâtî

Adem'in buğday yemesi ve cennetten çıkarılması hadisesine; Adem'in bin yıl yaşamış olduğuna, şeytanın kovulduktan sonra yılan tarafından cennete alındığına işaret etmiştir.

Nuh ile ilgili ömrünün uzunluğunu hatırlatan, Eyyüb'le birlikte anıldığı sadece bir beyit söylemiştir.

İbrahim'in ateşe atılması, misafirperverliği ve Kâbe'yi yapması hususlarına telmihleri vardır.

Yusuf-Yakub: Necatî Yakub ve Yusuf ile ilgili hemen her olaya telmihte bulunmuştur. Sevgilinin güzelliği ile ilgilendirerek, Yusuf'un gördüğü rüya ve Yusuf'un güzelliğine, kuyuya atılışına işaret etmiştir. Yusuf'un kanlı gömleğinin babasına gösterilmesi olayını gül ve bülbül teşbihleriyle söylemiştir. Yusuf'un gömleğinin veya eteğinin yırtılması; gömleğinin kokusuyla babasının gözlerinin açılması olaylarına da telmih yapmıştır. Yusuf'un köle pazarında satılması, zindana atılması, rüya tabiri, köle iken aziz olması olaylarını çeşitli ifade ve hayaller içerisinde hatırlatmıştır. Kendi evini ve dünyayı külbe-i ahzâna benzetmiştir.

Musa'nın yed-i beyza, Nilin yarılması, Nil'in kanlı akması mucizelerine telmihte bulunmuştur.

Hızır ve İlyas isimleri beraber İsa ile birlikte bir beyitte, sevgilinin dudağının ölümsüzlük verdiği ifadesi için geçmektedir.

Eyyüb'den, kendini ona benzeterek, derdinin çokluğunu, fakat Eyyüb gibi sabırlı olduğunu söyleyerek bahsetmiştir. Eyyüb'ün ten derdi, kendisinin gönül derdi çektiğini belirtmiş, Eyyüb'ün bu derde dayanamayacağını söylemiştir.

Davud: Sevgilinin saçını zırha benzeterek Davud'u anmıştır.

Süleyman'ın insanların, cinlerin, hayvanların ve kuşların hükümdarı olmasını; kuş dilini bilmesini telmih konusu etmiştir. Kendisini karıncaya benzeterek gâh övünmüş gâh tevazu göstermiştir. Yüzük takınmakla Süleyman olunamayacağını; insanların yüklenmek amacıyla yüzüğe ve nişana heves ettiğini söylemiştir. Sevgilinin dudağı ve ağzı, şarap kadehi, ve Bursa kaplıcaları Süleyman'ın yüzüğüne benzetilmiştir.

İsa: Necatî, İsa ile ilgili çok telmih yapmıştır. Bilhassa İsa'nın nefesiyle ölüyü diriltmesi mucizesine telmihte bulunduğu otuz beş beyti vardır. İsa'nın sözle hastayı iyileştirmesine yaptığı telmihlerde sevgilinin dudağıyla benzerlik kurmuştur. Meryem'in bakire olarak İsa'ya hamile kalması ve doğurması; İsa'nın tecerrüdü, dünyadan ayrılarak göğe çekilmesi, ancak üzerindeki bir iğne yüzünden arşa çıkamayıp dördüncü kat gökte, güneş göğünde kalması, dünyanın sonuna kadar orada kalacağı hususlarını hatırlatarak beyitler söylemiştir.

Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesi esnasında Kısra takının yıkılması ve Miraç olayına; ayın ikiye bölünmesi mucizesine; Peygamber'in üzerinde devamlı bir bulutun bulunmasına telmihler yapmıştır. Diğer şairlerde görülmeyen “peygamber oyunu, peygamber oyuncağı” tabirlerini kullanmıştır.

İvrildi kaldı rişte-i cânı kemînenün
Peygamber oyunu olalı yârân oyuncağı
Nc. G 584

Oyna güzeller ile peyâmbere oyuncağın
'Aşk olmadı mı Yûsuf-ı Ken'ân oyuncağı
Nc. G 584

Ahmet Talât Onay, “peygamber oyunu” tabirine bir anlam veremediğini, Tâhir Olgun'dan sorduğunu, O'nun da şöyle bir olay anlattığını; şairlerin “peygamber oyunu” sözüyle bu olaya telmihte bulunmuş olabileceklerini yazıyor: Sahte peygamberlerden Müseylemetü'l-Kezzab, daha Hz. Peygamber hayatta iken, peygamberlik iddiasına kalkışmış ve birçok budalayı başına toplamıştı. O arada Seccah adında bir kadın da peygamberlik iddiasında bulunmuş ve epeyce izansızca hükmeder olmuştu.

Seccah, etrafındaki kalabalığa güvenerek Müseyleme'nin üzerine yürüdü. bunu haber alan Müseyleme, işi sulh ile halletmek isteyerek, deriden bir çadır kurdurdu; içini döşetti ve buhurlattı, bir gelin odası haline getirdi. Sonra “peygamber hanım gelsin, görüşelim, anlaşalım” diye haber gönderdi. Bu

davet üzerine gelen Seccah'ı, hazırlanan çadırda yalnız olarak kabul etti. Biraz sohbetten sonra "birbirimizle uğraşacağımıza ittifak ve izdivaç etsek de halkı emrimize tabi bulundursak olmaz mı?" teklifinde bulundu. Bir taraftan da eteğini kaldırıp, gizlenmesi lâzım gelen yerini Seccah'ın enzar-ı iştihasına arz etti. Seccah onu görünce "sen peygambersin, bu da mucizendir" diyerek teklifini kabul etti ve üç gün üç gece çadırda misafir kaldıktan sonra Müseyleme'nin ihtarıyla ümmetinin yanına döndü. Ne konuştunuz? diye soranlara "peygamber olduğumu tasdik ettim ve zevcesi oldum" cevabını verdi. Mehr olarak ne aldığını soranlara da bir şey verilmediğini söyledi. Mehrini iste dediler. O da bunu talep için bir adam gönderdi. Müseyleme, Seccah'ın mehri olarak ümmetinden sabah namazını kaldırdığını söyledi (Onay, 1992:335).

2.8. Ahmet Paşa

Âdem'in topraktan yaratılışı ve toprak cismine ruh verilmesi; Âdem'e meleklerin secde etmesi şeytanın secde etmemesi; Âdem'in cennetten çıkarılması; kovulmuş olan şeytanı cennete tavus kuşunun sokması olaylarına telmihte bulunmuştur.

İbrahim'in sofrası, ateşe atılması, Kâ'be'yi yapması, çuvala koyduğu kumun mercimek olması, İsmâ'il'in kurban edilmesi olayları telmih konusu edilmiştir.

Yakup-Yusuf: Ahmet Paşa, Yusuf'la ilgili hemen her olayı bir çok beytinde telmihlerle ifade etmiştir. Yusuf'un güzelliği, yıldızların, güneş ve ayın Yusuf'a secde etmeleri; Yusuf'un kuyuya ve zindana atılması, Yusuf'un satılması, güzelliği karşısında, Mısırlı kadınların portakal yerine ellerini kesmeleri, Züleyha'nın ona aşık olması, Yusuf'un gömleğinin yırtılması, rüya tabirciliği, köle iken aziz olması; Yusuf'un gömleğinin kokusuyla Yakub'un gözünün açılması olaylarına işaret edilmiştir.

Musa'nın asa ve yed-i beyza mucizelerine, Tur'da Allah ile konuşması ve tecelli olayına telmih yapmıştır.

Hızır-İskender-İlyas: Hızır'ın ölümsüzlük kazanmış olması, su üstüne secade serip namaz kılabilmesi; Hızır'ın denizlerde zor durumda kalanların yardımına yetişmesi, ayak bastığı yerin yeşil olması; İskender'in hükümdarlığı, zulmet ülkesinde yolunu kaybetmesi, ab-ı hayatı bulamaması hususlarına birçok telmihi vardır. İlyas ismini bir beyitte konumuzla ilgili olmayarak kullanmıştır.

Lokman'ın hakim ve hekim olduğunu sevgili ile ilgilendirerek söylemiştir.

Davud'un sesi iki beyitte konu edilmiştir.

Süleyman'ın hükümdarlığı, mührü ve yüzüğü, tahtı, karınca ile konuşması hususlarına işaretlerde bulunmuştur.

İsa ile ilgili olarak, Meryem'in Rûh-ı Kudüs'ten hamile kalması, İsa'nın ölüyü diriltmesi ve nefesiyle hastayı sıhhate kavuşturması; İsa'nın dördüncü kat göğe çekilmesi olaylarına telmihte bulunmuştur.

Hz. Muhammed: Miraç olayına, ayı ikiye bölme mucizesine; Hz. Muhammed'in gölgesinin olmayışına; Hz. Muhammed'i ağaçların takip etmeleri hususuna telmihler yapmıştır.

2.9. Fuzûlî

Âdem : Baharda torağın feyiz ve bereket kazandığını, Âdem'in topraktan yaratılmış olmasına; bahar melteminin diriltici ve canlandırıcılığını, Âdem'in toprak kalıbının canlanırken aksırmasına telmihle ifade etmiştir. İnsanın en güzel şekilde (ahsen-i takvîm) yaratılmış olması ve meleklerin Âdem'in yaratılmasını istememeleri hususlarına, sevgilinin güzelliğini söylerken işaret etmiştir. Âdem ile Havva yaratılmadan Allâh'ın insanların rızkını hesap ettiğini söylemiştir. Âdem'e bütün varlıkların isimlerinin öğretilmiş olduğunu hatırlatarak, insanın tüm alemini gösteren bir ayna gibi yaratılmış olduğunu; insanın aşk yoluyla İlâhî sırlara ulaşabilmesi için yaratıldığını; ancak herkesin Âdem gibi her şeyi kavrayabilen bir idrake sahip olamayacağını söylemiştir. Fuzulî, tüm güzellerin ve aşıkların sevgiliye secde etmelerini, Âdem'e secde emri ile birlikte telmih'le söylemiştir. Allah'a itaat eden toprağın insan, etmeyen meleğin şeytan olduğunu düşüncesini telmihle ifade etmiştir. Şair aşk duygularını ifade ederken, Âdem'in cennetten çıkarılması olayına telmihte bulunmuştur. Âdem'in Hz. Muhammed'in nurunu taşıdığı inancına telmihleri de vardır.

Nuh: Ağlamasından tufan meydana gelmiş, Nuh tufandan dolayı ağlamıştır. Şarap ve kadehi gamdan kurtarıcılık bakımından Nuh'un gemisine benzetmiştir. Nuh'un gemisi sığınaktır. Hz. Ali ona benzer bir sandığa sığınmıştır.

İbrahim'in yıldızlarda, ay ve güneşte Allâh'ı araması; putları kırması; ateşe atılması; sofrasının bereketi, misafirperverliği ve meleklerin onun sofrasında bulunması; İsmâil'in kurban edilmesi olaylarına telmihleri vardır.

Yusuf-Yakub: Fuzulî, Yusuf'un güzelliğinden bir beyitte söz etmiştir. Yusuf'un satılması olayına, kasidelerin bahar konulu nesiblerinde Züleyha'yı laleye, Yusuf'u güle benzeterek işaret etmiş; Yusuf'un kendini sattığını söylemiştir. Yusuf'un mihnet ve sıkıntılara sabrettiği için köle iken aziz olduğuna telmihte bulunmuştur. Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istediği bir anda Yusuf'un eteğinin yırtılması ve Yakub'un gözlerinin açılması olaylarına işaret eden beyitleri vardır. Fuzulî kendi evini Yakub'un külbe-i ahzanına benzetmiştir.

Musa: Sudaki servi aksini, memduhunun ferman yazan kalemini Musa'nın asasına benzetmiş, asanın ilim hazinesi olduğunu söylemiştir. Yed-i beyza mucizelerine telmihte bulunurken de övdüğü kişinin adil ve ıslah edici kudretli elini yed-i beyza olarak nitelendirmiştir. Kendi göz yaşlarının iki bölük halinde akmasını, Musa'nın asası ile denizin ikiye bölünmesi olayına telmihle ifade etmiştir.

Hızır-İlyâs-İskender sadece kasidelerde söz edilmiştir. Bir beyitte övdüğü kişinin "Hızır gibi yettiğini" söylemiş, yine bir beyitte rüzgârı İlyâs'a benzetmiş, iki beyitte de memduhunu İskender'e teşbih etmiştir.

Davud'un sesi, Hz. Ali için yazılan kasidede bir beyitte telmih konusu olmuştur.

Süleyman'a yapılan telmihler genellikle kasidelerde Hz. Muhammed, Hz. Ali ve diğer övülen kişilerle ilgili olarak söylenmiştir. Onun hükümranlılığı, cihangirliği, insanların, cinlerin, kuşların ve hayvanların hükümdarı oluşu, mührünün manevi gücü, tahtının ve saltanatının ihtişamı memduhlar yönünden hatırlatılmıştır. Süleyman'ın karınca ile ilgisine de yine övgü beyitlerinde, kendini karıncaya övdüğü ya da yardım beklediği kişiyi Süleyman'a benzeterek işaret edilmiştir. Sevgilinin hattı ve padişahın fermanındaki yazı karıncaya teşbih edilmiştir.

Lokman Hz. Ali için yazılan kasidede, onun mezarının toprağının, bir başka kasidede ise şarabın Lokman'ın ilacından daha şifalı olduğunu söylemiştir.

Zekeriyya'nın testere ile kesilmesi olayına telmihleri vardır.

İsa'nın nefesiyle hastalara şifa vermesi ve ölmüş, kemikleri çürümüş bir kişiyi diriltmesi mucizeleri, kasidelerde övülen kişinin iyilik ve yardımından

söz edilirken, bahar rüzgârının canlandırıcılığı söylenirken hatırlatılmıştır. Aşk, şarap, sevgili ve dudağı, hayat vericiliği ve insanın ruhunu, gönlünü ferahlatması bakımından İsa'ya benzetilmişlerdir. Meryem'in Cebrail'in nefesiyle hamile olması hadisesi de bir canlandırma, ruh verme olarak ifade edilmiştir. İsa'nın kendini dünyadan tecrit etmesi ve dördüncü kat göğe çıkması gazellerde ve genellikle tasavvufî düşünceyi ifade için konu edilmiştir.

İsa'nın dünyaya gelişi, nefesinin diriltici ve şifa verici oluşu, tecerrüdü, göğe çekilmiş olduğu konularına telmihlerde bulunmuştur.

Hız. Muhammed'in nurdan yaratılmış olması; doğumu sırasında meydana gelen, Mecusî tapınaklarında ateşlerin sönmesi, tak-ı Kisra'nın yıkılması gibi olağanüstü hadiseler; parmağından su akıtması ve parmak işaretleriyle ayı ikiye bölmesi mucizeleri; miraç olayı, çoğu na'tlarda olmak üzere Fuzulî'nin telmih konularıdır.

2.10. Bâkî

Âdem'in balçığa üflenene bir nefesten ibaret olduğunu söyleyerek Âdem'in yaratılışına işaret etmiştir. Şeytanı cennete sokanın tavus olduğuna telmih de vardır. İnsan cennetten kovulduğu halde bu dünyanın güzelliği ile mağrur olur diyerek ve sevgilinin benlerini buğday tanesine benzeterek, Âdem'in cennetten çıkarılması olayına telmih yapmıştır.

Nuh'un ömrü gibi ömrün uzun olsun diye memduhuna dua etmiş; göz yaşlarının tufan olduğunu söylemiştir.

İbrahim'in babasını yaptığı putları kırması, ateşe atılması, Kabe'yi yapması, sofrasının bereketi olaylarına birer beyit ile telmihte bulunmuştur.

Musa'nın Tur'da Allah'ı görmek istemesi ve tecelliye mazhar olması; denizin yarılarak Musa'nın halkı ile denizden geçmesi, firavunun ordusuyla boğulması olaylarına telmih yapmıştır. Sümbülü asaya, zambağı Musa'nın beyaz eline benzetmiştir.

Yusuf'un güzelliği, övülen kişi ve sevgili Yusuf'a benzetilerek söylenmiştir. Gönlünü Yusuf'a, sevgilinin çene çukurunu kuyuya benzeterek, ona aşık olduğunu ifade için Yusuf'un kuyuya atılması olayını hatırlatmıştır. Sevgili ve gül Yusuf'a benzetilerek onun satılması olayına telmihlerde bulunmuştur. Yusuf'un gömleğinin Züleyha'nın elinden yırtılması hem doğrudan gülün açılması teşbihiyle söylemiştir. Padişaha kul olanın Mısır'a aziz olacağını

söyleyerek, Yusuf'un köle iken aziz olmasını hatırlatmıştır. Yakub'un Yusuf'tan ayrılmanın derdiyle beyt-i ahzana çekilmesi ve ağlaması; kör olan gözlerinin Yusuf'un gömleğinin sürülmesi ile açması olaylarına da telmihler yapmıştır. "Yüsufi destâr" diye bir sarık çeşidinden bahsetmiştir.

Davud'un sesinin güzelliği; demirciliği ve demirin onun elinde yumuşaması rivayetlerine işaret etmiştir.

Süleyman'ın karınca ile konuşması, çekirgenin Süleyman'a ikramı olayına padişahın ordusunun büyüklüğü söylenerek telmih yapılmıştır. Şair kendisini ve sevgilinin hattını karıncaya benzetmiştir. Methiyelerde Süleyman'ın mühürne, tahtına ve hükümdarlığına işaretlerde bulunmuştur.

İskender'in Süleyman ve Dârâ ile birlikte bir beyitte anılmıştır.

Lokman İsa ile birlikte anılarak sevgilinin dudağının Lokman'ın hikmetine ve İsa'nın mucizesine sahip olduğuna işaret edilmiştir.

İsa'nın hem evlenmemiş olmasından hem de dünyadan ayrılarak göğe çekilmiş olmasından bahsederek tecerrüd konusuna işaret etmiştir. Sevgilinin sözü, dudağı, busesi, şarap, kendi sözü ve şiiri diriltici ve canlandırıcı özelliğe sahip gösterilerek, İsa'nın nefesiyle ölüyü diriltmesi ve çamurdan kuş yapıp üfleyerek canlandırması mucizelerine telmihlerde bulunmuştur.

Hz. Muhammed'in doğumu sırasında tak-ı kisranın yıkılması, Hicret ederken yâr-ı gâr (Hz. Ebubekir) ile bir mağarada gizlenmeleri olaylarına ve miraç hadisesine telmihlerde bulunmuştur.

2.11. Hayâlî

Âdem ile **Havva**'nın adları iki beyitte geçer. Onlarla ilgili bir olaydan bahsetmez. Beytin birinde kendi ruhunu Âdem'den önce yaratıldığını söylemiş, diğerinde de Âdem ile Havva'nın yaratılmasından kastın dünyaya insan-ı kâmilin gelmesi yaşamasını sağlanması olduğunu ifade etmiştir.

Nuh'un gemisinden ve ömrünün uzunluğundan bahsetmiştir.

İbrahim-İsmail: İbrahim'in ateşe atılması, Kabe'yi yapması; İsmail'in kurban edilmesi olaylarına telmih yapmış; "Siyasetgâh-ı İbrahim" diye bir tabir kullanmıştır. Bir tarafta mancınık, önünde ateş, ateşin ortasında suların aktı-

ğı, havuzlu yeşil bahçe. İşte böyle bir manzaraya Siyasetgâh-ı İbrahim adı verilmiştir. Ateş içinde ab göstermek deyimi de buradan doğmuştur.

Ruhu nâr iki zülfü üzre karşı
Siyasetgâh-ı İbrahime benzer
H. G.74

Şuayb Musa'nın çobanlık etmesi ile ilgili olarak anılmıştır.

Musa'nın yed-i beyza mucizesi ile Tur'da tecelliye mazhar olması hadisesi-ne telmihleri vardır.

Yakub-Yusuf: Yusuf'un güzelliğine, övünürken kendisini, sevgiliden söz ederken de onu Yusuf'a benzeterek telmihte bulunmuştur. Kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya atılıp kurt parçaladı diye babasına duyurmaları olayına işaretleri vardır. Yusuf'un köle olarak satılması; Mısırlı kadınların Yusuf'un güzelliği karşısında hayranlıkla ellerini kesmeleri; Züleyha'nın iftirası üzerine Yusuf'un zindana atılması, köle iken aziz olması, Yusuf'a ayna hediye edilmesi, Yusuf'un Züleyha ile evlenmesi rivayetlerine telmihler yapmıştır. Yakub'un külbe-i ahzâna çekilip orada yalnız ve ağlayarak yaşaması, kör olan gözlerinin Yusuf'un gömleğinin sürülmesi ile açılması olaylarına da işaretlerde bulunmuştur.

Bilip Yûsuf gülü mısır-ı çemende çûyibârı hem
Ana âyîne ilten âşık-ı mehcûra benzettim
H. G.330

Âyine her gün koyar dildârı tenhâ koynuna
Nâz ile Yûsuf girer gûyâ Züleyhâ koynuna
H. G.505

Yunus zünnun lakabıyla ve balığın karnında olma olayı ile anılmıştır.

Davud'un sesinden bahsedilmiştir.

Süleyman'ın insanların ve cinlerin, hayvanların ve kuşların hükümdarı olmasına tahtına, mührüne işaretlerde bulunmuştur. Kendisini, sevgilinin benini, hattını karıncaya benzetmiş; hüthüte de telmih yapmıştır.

İsa'nın nefesinin diriltici ve hastayı iyileştirici olması; Meryem'e ruh üflenmesi ile İsa'ya hamile kalması; İsa'nın tecerrüdü ve dördüncü kat göğe

çekilmiş olması, dünyanın sonunda tekrar yere ineceği olay ve rivayetlerine telmihler yapmıştır.

H. Muhammed'in Hicreti, Miracı ve Veysel Karanî ile olan ilgisi hususlarına işaretlerde bulunmuştur.

Mâtem edip kara geydi Ka'be Zemzem acıdı
Çünkü arz-ı iftirâk etti Peygamber Ka'beye
H. G. 496

Habîbin kâbe kavseyni rümûzun safî benden sor
Muhammed âlinin mahiyettin Veys-i Karen'den sor
H. G.671

2.12. Mesîhî

Âdem'e eşyanın isimlerinin öğretilmiş olması; rakip şeytana benzetilerek şeytanın Âdem'e secde etmemesi ve onu cennetten kovdurtması telmihleri vardır.

Nuh'un ömrünün uzun oluşuna, tufana; kendisine hediye edilen bir katırın yaşlılığını ifade için Nuh'un gemisine işaret etmiştir.

İbrahim'in ateşe atılması, Kabe'yi yapması, misafirperverliği ile İsmail'in kurban edilmesi olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

Musa'nın asa mucizesine, onunla firavunun büyücülerini alt etmesi ve Tur'da Allâh'ı görmek istemesi olaylarına telmih yapmış; Firavunun Allâh'ı vurmak için göğe ok atmasına da işaret etmiştir.

İdris bir beyitte iğne ve İsa ile birlikte anarak onun terziliğine işaret etmiştir.

Yusuf'un gömleğinin kana bulanması, Yûsuf'un Mısır'da ağırlığınca altın karşılığında satılması; Yakub'un külbe-i ahzanda ağlaması ve gözlerine ak gelmesi olaylarına telmihleri vardır.

Eyyüb'ü bir beyitte derdine telmihle anmıştır.

Davud'un zırh yapmasını bir beyitte söylemiştir

İskender bir beyitte yecüc ve set ilgisiyle anılmıştır.

Süleyman'ın insanların ve cinlerin hükümdarı olmasından, padişahı ona benzeterek överken, bahar ve sevgiliyle ilgili olarak Süleymân'ın tahtından, mühründen, karınca ile ilgisinden, rüzgâra hükmetmesinden bahsetmiştir.

İsa'nın evlenmediği ve dünyadan ayrılıp göğe çıktığı tasavvufî tecerrüt fikriyle söylenmiştir. Kıyamette tekrar dünyaya ineceğini belirtmiştir. Diğer şairlerden farklı bir söyleyişle İsa'nın iğneyi İdris'e vermek için aldığı hayal edilmiştir. Sevgilinin dudağı, sözü, nefesi, saba yeli İsa'nın nefesine benzetilmiş ve onun ölüyü diriltmesi mucizesine işaret etmiştir. Baharda dalların yeşerip çiçeklenmesi, kendi şiirinin ruh ve manâ dolu oluşunu ifade için, Meryem'e Cebrail'in ruh üflemesi olayına telmih yapmıştır. İsa'nın kör bir kişinin gözünü açtığını da söylemiştir.

Hz. Muhammed'in bir avuç torak serperek düşmanların gözünü kör etmesi olayına telmihle övünmüştür. Kabe ve Mescid-i Aksa'yı beraber anarak Miraç olayını hatırlatmıştır. Sevgilinin yüzü aya, burnu Peygamber'in parmağına benzetilerek şakku'l-kamer olayına telmih yapılmıştır. Hicret sırasında Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir'in bir mağaraya saklanmaları, mağaranın girişinin örümcekler tarafından ağla kapatılması olayına telmihle, şair sinesini örümcek ağına benzetmiş, Âl-i âbâ'yı da bir beyitte anmıştır.

2. 13. Şeyhülislam Yahya

Adem'in üç beyitte adı geçmekle beraber sadece birinde onun cennetten çıkarılması olayı telmih yapılmıştır. Diğer birinde kendi ruhunun Ademden önce yaratılmış olduğunu söylüyor; bir diğerinde ise insan anlamında kullanmıştır.

Nuh'un gemisine ve tufana işaret etmiştir.

İbrâhim'in ateşe atılmasını bir beyit ile söylemiştir.

Yakub-Yusuf: Yusuf'un güzelliğini; kardeşlerinin kıskanması ve onu kuyuya atılmaları; Yusuf'un gömleğinin yırtılması ve masumiyetinin ispatı; Yakub'un külb-i ahzânda ağlaması, Yusuf'un Yakub'u unutmayıp ona gömleğini göndermesi olaylarına telmihler yapılmıştır.

Musa'nın yed-i beyza mucizesi ile Allâh'ın Tur'a tecelli etmesi olayına telmih yapmıştır.

Hızır ve İlyâs'tan bir beyitte beraber bahsetmiştir.

Süleyman'ın mührü, tahtı, kuşlara ve rüzgâra hükmetmesi telmihlerle söylenmiştir.

İsa'nın sadece ölüyü diriltmesi mucizesinden söz etmiştir.

Hz. Muhammed'in miracından iki beyit ile bahsetmiştir.

2.14. Şeyhülislâm İshak

Hz. İbrahim'in cömertliğini ve sofrasının tükenmezliğini kasidelerde övdüğü kişileri benzeterek hatırlatmıştır.

Yakub –Yusuf: Yusuf'un kuyuya atılması; Yakub'un hüznü, ağlamaktan ağarmış gözlerinin Yusuf'un gömleğinin sürülmesiyle açılması olaylarını ifadelerinde telmihen kullanmıştır.

Musa'nın asa ve yed-i beyza mucizelerinden; Turda Allâh'ı görmek istemesi ve Allâh'la konuşması olaylarından; Allah'ın Tur'a tecelli etmesinden telmihlerle söz etmiştir.

Süleyman'ın yüzüğünden, karınca ile arasında geçen olaydan ve veziri Asaf'tan bahsetmiştir.

İskender'in cihangirliği hususuna değinmiştir.

İsa'nın ölüyü diriltmesi; dördüncü kat göğe çıkarılmış olması hadiselerine telmih yapmıştır.

Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği sırada görülen olağan üstü hadiselerden Kısra'nın kasrının yıkılması, Mecusi ateşlerinin sönmesine işaret etmiştir. Ayı ikiye bölmesi ve miraç olayına telmihte bulunmuştur. Nurdan yaratılmış olduğu için gölgesinin olmayışı, üzerinde daima bir bulut bulunması hususları telmihlerle söylemiştir. Hz. Ebubekir ile bir mağaraya saklanmaları ve mağaranın örümcek ağıyla kapatılması olayı hatırlatılmıştır. Şeyhülislâm İshak'ın divanında bir miraciyesi vardır. Bu mesnevide, diğer şairlerden farklı olarak Hz. Peygamber'in şu mucizelerini de söylemiştir:

Hz. Muhammed'in de İsa gibi ölüyü diriltmesi. Önünü gördüğü gibi arkasını da görmesi. Kestiği tırnaklarının iri inci haline gelmesi. Miraca giderken bastığı binek taşının havaya kalkması. Ümmî olduğu halde bir anda

ilim ve irfan sahibi olması. Avucuna aldığı taşın, ağacın ve kuru çamurun dile gelerek peygamberliğine şahitlik etmesi. Hz. Peygamberin girdiği kili-sede putların kırılması. Minber olarak kullandığı kütüğün inlemesi. Hurma ağacının eğilerek Hz. Peygamberin ayağını öpmesi. Kuru bir ağacın peygamberin bakışı üzerine yeşerip meyve vermesi.

2.15. Şeyhülislâm Es'ad

Nuh ile ilgili olarak sadece bir beyitte göz yaşları tufan olur demiştir.

İbrahim'in Kâbe'yi inşa etmesi söylenilmiştir.

Yûsuf-Ya'kûb ile ilgili olarak sadece Yusuf'un kölelikten azizliğe yükselmesi; Yakub'un gözlerine ak gelmesi ve sonra Yusuf'un gömleği ile açılması olayları telmihle belirtilmiştir.

Musa hakkında üç beyit var hepsi Allâh'ın Tura tecellisiyle ilgilidir.

Hızır ile ilgili iki beyit var birinde söz, diğerinde sevgilinin dudağı ab-ı hayata benzetilmiştir.

İskender bir beyitte övülen padişahla ilgili olarak anılmıştır.

Süleyman'ın rüzgâra hükmetmesi, aşktan bahsettiği bir beyitte söylenmiştir.

İsa'nın ölüyü diriltmesi mucizesi bahar ve sevgili münasebetleriyle altı beyitte söylenilmiş, hastalara şifa vermesi de bir beyitte sevgilinin dudağıyla ilgilendirilerek belirtilmiştir.

Hz. Muhammed'e yapılan telmihlerin hepsi na'tlarda olmak üzere, miraç olayı; ayın ikiye bölünmesi, taşın konuşması, parmağından su akıtması mucizeleri; Hızır ve İsa'nın Hz. Muhammed'in ümmetinden olmak için ölmedikleri düşüncesi söylenerek yapılmıştır. Diğer şairlerden farklı olarak, Hz. Muhammed nefesinin de İsa'nın nefesi gibi diriltici olduğunu ifade eden beyitler vardır.

'Ayn-ı hayât-ı la'î-leb-i rûh-bahşının
Hızır u Mesîh teşne-i nûş-âb-ı vuslatı
ŞE K 4-29

Sensin ol efdal-i hayl-ı rüsûl ey Nûr-ı Hudâ
Mürde cânı nefes-i şefkatin eyler ihyâ
ŞE K 5-33

2.16. Nev'î

Âdem'in topraktan ve İsa gibi babasız yaratılmış olması; cennetten çıkarılması; cennetten kovulmasına şeytanın sebep olması; nefesine düşkünlüğü ve yiyeceğe tamah yüzünden cennetten kovulduğu; şeytanın cennete girmesine yılan veya tavus kuşunun yardım ettiği hususlarını telmihle söylemiştir.

Nuh'un ömrünün uzunluğunu, gemisini ve kurtarıcılığını belirtmiştir.

İbrahim-İsma'il : Hz. İbrahim'in sofrasının bereketi, ateşe atılması ve Kâ'beyi yapması; İsma'il'in kurban edilmesi olaylarına işaret etmiştir.

Yakub-Yusuf : Nev'î'nin en çok telmihte bulunduğu peygamberlerdir. Yusuf'un güzelliği; Yusuf'u kardeşlerinin kıskanması; Yusuf'un gördüğü rüya ve babasının tabiri, kuyuya ve zindana atılması, satılması; Züleyhâ'nın Yusuf'a aşık olması; Yusuf'un gömleğinin yırtılması ve bu olaydaki masumiyeti; Yusuf'un rüya tabiri yapması, köle iken aziz olması; Yakub'un hüznü ve gözlerinin ağarması olaylarına telmihleri vardır.

Musa'nın asa ve yed-i beyzâ mucizelerine; Musa'nın bir sandık içinde Nil'e bırakılması; Tur'da tecelliye mazhar olması; Hızır ile yolculuk etmesi olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

Eyyüb'ü sabır münasebetiyle anmıştır.

Davud'u sesinin güzelliği ile söylemiştir.

Lokman'ın tabipliğine telmih yapmış.

Yunus'un balık tarafından yutulması olayına akşam tasvirleri nedeniyle telmih yapmıştır.

Süleyman'ın mührü, tahtı, hükümdarlığı, karınca ile konuşması, Belkıs ile ilgisi hususlarını telmihlerle belirtmiştir.

İskender yaptırdığı sed nedeniyle anılmıştır.

İsa'nın da Adem gibi babasız dünyaya gelmiş olması; Meryem'in masumiyetini ispat için kucağında kundaktaki İsa'nın konuşması; İsa'nın nefesinin diriltici olması; İsa'nın dördüncü kat gökte olması; üzerindeki iğneden dolayı arşa çıkamayıp dördüncü kat gökte kalması; İsa'nın evlenmemiş olması ve tecerrüdü olaylarına telmihleri vardır. Şarap yerine "âb-ı Mesîhâ" demiştir.

Özge meyden zevk alur erbâb-ı halet Nev'iyâ
Gerçi kim Kevser olur âb-ı Mesîhâdan lezîz
Nv. G. 51

Geçürmezler bogazdan katraca âb-ı Mesîhâ'yı
Yasağı âdem öldürmez mi hey sûfî Kalâtâ'nun
Nv. G. 257

La'lün öpelüm câm-ı musaffa tun tursun
Kevser içelüm âb-ı Mesîhâ tun tursun
Nv. G. 368

H. Muhammed'in Düşmanların yüzüne torak serpmesi mucizesi ile miraç olayı ve Miraçta Hz. Ali'yi görmesi ve bir seferinde Hz. Ali'ye Ebû türâb demesi hususları söylenmiştir.

Ol gice kim Burak ile çıkdı göğe Rasûl
Hiç senden özge kim var idi ana hem-rikâb
Nv. Tb 4-2

Kadr ile başı göklere irmişdi gerçi kim
Alçak gönüllü olduğu çün dindi Bû-türâb
Nv. Tb 4- 2

2.17. Nâbî

Âdem'in toraktan yaratılması; Âdem'e eşyanın isimlerinin öğretilmiş olması; Hz. Muhammed'in nurunun Âdem'in alnında bulunması; meleklerin Âdem'e secde etmeleri; Âdem'in cennetten çıkarılması olaylarına telmihleri vardır. Farklı olarak Âdem'in Havva'ya aşık olması söylenmiştir.

İrtibâht-ı hüsn ü'aşk olmuştu müstahkem henüz
Turre-i Havvâ'ya dil-bend olmadan Âdem henüz
Nb. G. 274

Nuh'un gemisini ve tufanı hatırlatmıştır.

Hızır İbrahim'in enbiya ceddi olması hususu ile ateşe atılmasını; Numrud'un beynine sinek girmesi olaylarını söylemiştir.

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk
Peşe vîrân-sâz-ı mağz-ı nahvet-i Nemrûd olur
Nb. G. 102

Yakub-Yusuf : Nabî en çok telmihi Yusuf'la ilgili olarak yapmıştır. Yusuf'un güzelliği; Yusuf'u kardeşlerinin kıskanması ve kuyuya atmaları; Yusuf'un satılması; Onun güzelliği karşısında Mısırlı kadınların ellerini kesmeleri; Yusuf'un gömleğinin yırtılması; Yusuf'un köle iken aziz olması, kıtlık sırasında halka yiyecek dağıtması; Yusuf'a ayna hediye edilmesi; Yakub'un ağlaması; Yusuf'un gömleği ile Yakub'un gözlerinin açılması olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

Musa'nın asa ve yed-i beyza mucizeleri; kardeşi Harun'u yardımcı istemesi; Hızır ile yaptığı yolculuk; Allâh'ın Tur'da tecellisi olaylarına telmihleri vardır.

Davud'un demirciliğini hatırlatmıştır.

Hızır'ın ölümsüzlüğü ve Musa ile gezmesine işareti vardır.

Lokman'ın hikmet sahibi olduğunu söylemiştir.

İskender'in ab-ı hayatı aramasına ve sed yaptırmasına işaret etmiştir.

Süleyman'ın rüzgâra hükmetmesi; Süleyman'ın tahtının havada rüzgârla gitmesi; Süleyman'ın yüzüğü; tahtını şeytanın ele geçirmesi; Süleyman'ın karınca ile konuşması; Süleyman'ın Belkis ile ilgisi olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

İsa: İsa ile ilgili olaylara da çok telmih yapmıştır. Cebrail'in ruh üflemesi ile Meryem'in hamile kalması; İsa'nın ölüyü diriltmesi, hastalara şifa vermesi; İsa'nın eşiği; İsa'nın evlenmemiş olması ve tecridi, dördüncü kat gökte olması, kıyamete kadar yaşayacak olması; kıyamette tekrar dünyaya ineceği olaylarını söylemiştir.

Hız Muhammed'in nurunun Adem'in alnında bulunması; Nur-ı Muhammedî; Adem'e sadece eşyanın isimleri öğretilmiş iken Hız Muhammed'in ilâhî ilim ile alim olması; Mîraç ve ayın ikiye bölünmesi, Hurma ağacının eğilip Peygamber'in ayağını öpmesi; Peygamber gölgesinde otursun diye ağacın yürümesi olayları

Fedâ o nahle sehî-kâmetân-ı sîmîn-ber
Ki sâyesin ede cây-ı nişest-i Peygamber
Nb. Mf. 6

Pâyüne düşdi 'uluvv-i nesebinden hurma
Kande şayestedür ol devlete serv şîmşâd
Nb. K 2-113

2.18. Sabit (Bosnalı Alaaddin)

Âdem: Buğday yediğini, şeytanı cennete tavus kuşunun aldığını söylemiştir.

Nuh'un alnında Hız. Muhammed'in nurunun bulunması nedeniyle Nuh'un gemisinin kurtulduğu; Nuh'un ömrünün uzunluğu hususlarını hatırlatmıştır.

Yunus akşam tasvirinde güneşi Yunus'a benzetmiştir.

İbrahim'in ateşe atılması; Çuvala kum doldurup evine götürdüğünde kumun un olması; sofrasının bereketi; İsmail'in kurban edilmesi; Nemrud'un beynine sinek girdiği için tomakla başına vurulması olayları söylenmiştir.

Peşe-i hâr ideli cevî-i dimâğında makar
Ser-i Nemrûdî gül goncası tokmakla döger
S. Mf 66

Eyyüb'ün vücudundaki yaralara kurt düşmesi; ayaklarını yere vurarak su çıkarması ve yıkanması hatırlatılmıştır.

Gam-ı zülâl-i lebi kurd olup derûnında
Mahabbet eyledi Eyyûbi bî-mecâl ü 'alîl
S. N 3-35

Kalbinde maraz kurdı zuhûr eyledi şeyhün
Eylerse n'ola da'vî-i Eyyûb-ı mahabbet
S. G.33

Su toldı cevfine havzun ki Bîdpây-ı hakîm
Ayaklarından ider çeşme açmağı ta'rîf
S. K 9-11

Davud'un sesi; Davud'un ağlaması; padişahı överken onun Davudî giysiye, zîha sahip olduğunu söylemek için "Dâvûdî-lebûs" tabirini kullanmıştır.

İtdi çün şevk-i cülûs ile mutayyeb 'alemi
Bu şehinşâh-ı Süleymân-taht ü Dâvûdî-lebûs
S.Tr 4

Zü'l-karneyn-İskender' askerinin çokluğu, ordusunun büyüklüğü ile anılmıştır.in ab-ı hayatı içemediği söylenmiş.

Hızır ve İlyâs, İsa ile birlikte bir fahriye beytinde geçiyor.

Lokman hikmet sahibi olarak anılmış.

Hûd ve Salih ikisi aynı beyitte Ad ve Semud söylenerek anılmıştır.

Musa'nın asa ve yed-i beyzâ mucizeleri söylenmiş.

Yusuf'un güzelliği, kuyuya atılması, Yusuf'u kurt yedi denilmesi; Yusuf'un aziz olup kıtlığa tedbir alması; Yusuf'un gömleğinin yırtılması; Yakub'un devamlı Yusuf'u beklemesi; Yusuf'un gömleği ile Yakub'un gözlerinin açılması olaylarına telmih yapılmış.

Süleymân'ın cinlere ve perilere ve rüzgâra hükmetmesi; Süleymân'ın yüzüğü; Süleymân'ın tahtının ve yüzüğünün şeytanın eline geçmesi; Süleymân'ın karınca ile konuşması Hüthüt'ün Sabadan haber getirmesi Süleymân'ın veziri Belkis'in tahtının getirilmesi olaylarına telmihleri vardır.

Zekeriya'nın testere ile kesilmesine işaret edilmiştir.

İsa'nın Meryem'e ruh üflenmesiyle meydana gelmesi; İsa'nın ölüyü diriltmesi ve hayat verici olması mucizesine, övülen kişinin vasfıyla ilgili olarak; fahriyelerde şiirinin ve kabiliyetinin üstünlüğünü söylerken, başka şairleri taşlarken kullandığı telmihlerden başka, rüzgâr ve şarapla ilgili olarak da telmihte bulunmuştur.

Cercîs'in adı bir Farsça beyitte geçmiştir.

H. Muhammed'in gölgesinin olmayışı, üzerinde bulutun dolaşması, ayı ikiye bölmesi, parmağından su akıtması mucizeleri; miraç olayı, doğduğu sırada Kısra'nın kasrının yıkılması, putların kırılması; hicret sırasında gizlendikleri mağaranın örümcek ağı ile kapatılması; Canlı ve cansız varlıkların O'nun peygamberliğine şahitlik etmesi; Peygamberin ümmiliği, Nûr-ı Muhammedî, Âl-i Aba kavramları söylenen hususlardır.

2.19. Nâ'ilî

Âdem'in topraktan yaratılmış olması; şeytanın Âdem'e düşmanlığı; Âdem'e eşyanın adlarının öğretilmiş olması; Âdem'in başında kırlangıcın yuva yapması olaylarını hatırlatacak beyitler söylemiştir.

Miyânın fikr eden diller ki zülfün âşiyân etmiş
Perestû beççelerdir gûyiyâ bir mûya bağlanmış
Nl. G. 181

Nuh'un ömrünün uzunluğu, tufan olayı, Nuh'un gemisi ve Nuh'un kurtarıcılığı düşündürülmüştür.

İdris'in hikmet ve ilim sahibi olduğu söylenmiştir.

İbrâhîm'in ateşe atıldığında ateşin gülistan olduğu hatırlatılmıştır.

Yusuf'un güzelliği, Yusuf'un kuyuya atılması ve satılması; Yusuf'un eteğinin yırtılması (dört beyitte de damen denilmiş); Yusuf'un ismeti; köle iken aziz olması; Beyt-i ahzân, Yakub'un gözlerinin ağarması; Yusuf'un gömleğinin kokusu ile Yakub'un gözlerinin açılması

Musa'nın asa, yed-i beyzâ mucizeleri ile Turdaki tecelliye telmihleri vardır.

Hızır altı beyitte İsa ile, bir beyitte Musa ile birlikte anılmış.

Hud ve Salih birlikte bir beyitte Ad ve Semud söylenerek anılmıştır.

Yahyâ- Hârûn : Yahyâ, Hârûn ve Cafer adları bir beyitte birlikte geçiyor. Ama bir telmih unsuru yoktur.

Eyyüb'ün derdinden bahsedilmiştir.

Davud'un sesi söylenmiştir.

İskender'in ab-ı hayatı bulamadığı; İskender'in sed yaptırması, İskender'in denizi akıtmaları olaylarına telmih vardır.

Süleyman'ın tahtı, hükümrânlığı, mührü, karınca ile konuşması ve vezirinden bahsetmiştir.

İsa'nın Meryem'e ruh üflenmesi ile dünyaya gelmesi, İsa'nın ölüyü diriltmesi ve hastaya şifa vermesi, İsa'nın dördüncü kat gökte oluşu ve tecerrüdü (evlenmeme ve dünya malını istememe) söz konusu edilmiştir.

Cercîs: ümmetinden çektiği cefa ile anılmıştır.

Hz. Muhammed'le ilgili olarak miraç, nur-ı Muhammedî, gölgesinin olmayışı konularına değinmiştir.

2.20. Fehîm-i Kadîm

Şairin telmihleri daha çok Yusuf ile ilgilidir. Musa'nın tecelliye mazhar olması ve İsa'nın ölüyü diriltmesi konularına da telmihleri çoktur.

Âdem'in ve insanın toraktan yaratılmış olması; Âdem'in cennetten çıkarılması olayları hatırlatılmıştır.

Nuh'un gemisi ve tufan söylenmiştir.

İbrahim'in ateşe atılması İbrahim'in atıldığı ateşin bahçe olması; İsmail'in kurban edilmesi olaylarına işaret edilmiştir.

İdris'in hikmet sahibi olduğu söylenmiştir.

Musa'nın asa, yed-i beyzâ mucizeleri, Musa'nın Allâh'ı görmek istemesi, Allâh'la konuşması, Allâh'ın tecellisi; Musa'nın dilinin peltekliği hususlarına telmihleri vardır.

Yusuf'un güzelliği, diğer şairlerin değinmediği, Yusuf'a yıldızların secde etmeleri; Yusuf'un kuyuya atılması, Yusuf'un satılması; Züleyha'nın ihtirası; Yusuf'un gömleğinin yırtılması ve bu olaydaki masumiyeti, Yusuf'un zindana atılması; kıtlık olayı; Yusuf'a ayna hediye edilmesi; Yakub'un hüz-

nü, ağlaması ve Beytül-hazen, Yusuf'un gömleğinin kokusu ile Yakub'un gözlerinin açılması olaylarına telmihlerde bulunmuştur.

Hızır iki beyitte İsa ile beraber anılmıştır.

İskender'in ab-ı hayatı bulamayışı, İskender'in Mısır'a denizi akıtması, İskender'in aynası ile ilgili telmihleri vardır.

Eyyüb'n sabrından söz edilmiştir.

Davud'un sesi telmih konusu olmuştur.

Süleyman'ın tahtı ile ilgili telmihi vardır. "sürme-i Süleymânî" diye bir tabir kullanmıştır.

Oldu zîrâ sevâd-ı eş'ârım
Dîdeme sürme-i Süleymânî
FK. K 17-52

Cercîs'in öldürülmesi bir beyit ile söylenmiştir.

İsa'nın Cebrail'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiş olması; İsa'nın nefesinin dirilticiliği; İsa'nın nefesiyle hastalara şifa vermesi; İsa'nın eşiği; Yahudilerin İsa'ya ettikleri; İsa'nın dördüncü kat gökte bulunması olaylarına telmihlerle çok sayıda beyit söylemiştir.

H. Muhammed'in ayı ikiye bölmesi mucizesini söylemiş, gölgesinin olmayışı ve diğer şairlerin söylemediği güneşi geriye çevirmesi olayına işaret etmiştir.

Mihri döndürdün yolundan mâhı etdin sîne-çâk
Mu'cizin söylenir kişver-be-kişver rûz u şeb
FK. K1-31

2.21. Neşatî

Musa'nın asa ve yed-i beyzâ mucizeleri, Musa'nın Allâh ile konuşması ve Allah'ın Tur'a tecellisi olayları söylenmiş.

Yusuf'un güzelliği, kuyuya atılması; Yakub'un külbe-i ahzânı belirtilmiş.

Hızır'ın hayatta oluşu, ölümsüzlüğü ve bastığı yerin yeşil olması beş beyitte İsa ile birlikte söylenilmiş.

İskender'in ab-ı hayatı içemeşi ile İskender'in saltanatı hatırlatılmış.

Süleyman'ın mührü ve hükümrânlığı belirtilmiş.

İsa'nın nefesinin diriltici olması, dördüncü kat gökte ve hayatta olması durumlarına işaret edilmiş.

Hz. Muhammed'in miracı söylenilmiş

2.22. Nef'î

Âdem'in topraktan yaratılması, cennetten çıkarılması, Âdem'in bin yıl yaşamış olması belirtilmiştir.

İbrahim'in, hepsi kasidelerde olmak üzere, putları kurması; İbrahim'in atıldığı ateşin bahçe olması.

Yusuf'un güzelliği, biri gazelde diğerleri kasidelerde olmak üzere, Yusuf'un rüyası, Yusuf'u kardeşlerinin kıskanması, Yusuf'un kuyuya atılması, Yusuf'un satılması.

Musa'nın, (hepsi kasidelerde) asa ve yed-i beyza mucizeleri, Allah'ı görmek istemesi ve Allâh'la konuşmuş olması, dilinin peltekliği; Firavunun denizde boğulması; tecelli olayları söylenmiş.

Hızır ve İlyas: hepsi kasidelerde olmak üzere Hızır'ın ilm-i ledünnîye sahip olması, Hızır'ın hayatta olması, İsa, İlyas, İskender isimleriyle beraber söylenmiştir.

Süleyman'ın hepsi kasidelerde olmak üzere, hükümdarlığı, yüzüğü ve mührü, insanların ve cinlerin hükümdarı oluşu, rüzgâra hükmetmesi, tahtının havada gitmesi, karınca ile konuşması, hüthüt, tahtını ve yüzüğünü devin ele geçirmesi hususlarına telmihler yapmıştır.

İskender'in (kasidelerde) cihangirliği, denizi akıtması söylenmiştir.

İsa'ya çoğunluğu kasidelerde olmak üzere çok telmihi var: Meryem'in hamile kalışı İsa'nın Ruhu'llâh ile meydana gelmesi; İsa'nın ölüyü diriltmesi, İsa'nın eşiği, İsa'nın dördüncü kat gökte ve hayatta olması, dünyanın

sonunda İsa'nın yer yüzüne ineceği; İsa'nın tecerrüdü konularına telmih yapmıştır.

Cercîs'in öldürölüp dirilmesini söylemiştir.

Hz. Muhammed'in ruhunun en önce yaratılmış olması, Peygamber'in mucizelerinin çokluğu, miraç hadisesi, Çar-yar hepsi na't ve kasidelerde olmak üzere hatırlatılmıştır.

2.23. Şeyh Galib

Âdem'e isimlerin öğretilmiş olması, Âdem'in ve insanın en güzel şekilde yaratılması, ahsen-i takvim; meleklerin Âdem'e secde etmeleri şeytanın secde etmemesi; Âdem'in cennetten çıkarılması olaylarına telmih yapmış.

Nuh'un gemisi, tufan, Nuh'un kurtarıcılığı, Nuh'un ağlaması telmihlerle söylenilmiş.

Nevha-i derd ile Nûh olmuşdu deşterde
Girye-hîz-i müje-i hâr-ı mugaylan idi Kays
ŞG. G. 156

İdris'in alimliği ve göğe çekilmiş olması söylenilmiş.

İbrâhim'in Allâh'ı araması, İbrâhim'in ateşe atılması ve atıldığı ateşin gül bahçesi olması, İbrâhim'in sofrasının bereketi olaylarına işaret edilmiştir.

Yusuf'un güzelliği, Yusuf'un rüyası, Kardeşlerinin Yusuf'u kıskanmaları, Yusuf'un kuyuya atılması, satılması, zindana atılması, Yusuf'un hasret derdi, Züleyha'nın ihtirası, Mısırlı kadınların ellerini kesmeleri, Yusuf'un gömleğinin yırtılması, beyt-i hazen, Yusuf'un gömleğinin kokusundan Yakub'un gözlerinin açılması hususları hatırlatılmıştır.

Musa'nın Allâh'ı görmek istemesi, asa ve yed-i beyzâ mucizeleri, Musa'nın Allâh ile konuşması ve Tecelli, Musa'nın Hızır'la yolculuğu olaylarına telmihleri vardır.

Eyyüb'ün sabrı belirtilmiştir.

İskender'in hükümdarlığı, ab-ı hayat dilemesi, sedd-i İskender hususları söylenmiş.

Süleymân'ın yüzüğü ve mührü, Süleymân'ın perilere hükmetmesi, Süleymân'ın karınca ile konuşması, Belkıs'ın tahtı, hüthüt telmihlerle hatırlatılmış.

İsa'nın nefesinin ölüyü diriltmesi ve hastaya şifa vermesi, Meryem'e ruh üflenmesi ve İsa'nın bu ruhtan meydana gelmesi; İsa'nın tecerrüdü ve dördüncü kat gökte olması, dünyanın sonunda yere ineceği olaylarına telmihler yapmıştır.

Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği sırada Tak-ı Kisra'nın yıkılması, Kâinatın Hz. Muhammed için yaratılmış olması, Hz. Muhammed'in gölgesinin olmayışı, Hz. Muhammed'in üzerinde devamlı bir bulutun gölge etmesi, miraç hadisesi, yar-ı gar, al-i aba ve çar-yar hususları; Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği sır, Hz. Ali'ye Murtaza izmini vermesi; Peygamber'in Hz. Ali için söylediği (Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zülfekâr) sözü telmihlerle söylenmiştir.

Ey pâdişâh men ona mevlâhü 'Alî
Hurşîd-i cemâl Ahmede mâh 'Alî
Bil râzî vü murtazâ vü merzi kimdir
Vallâhi 'Alî ve sümme bil'lâhi' Alî
ŞG. R 6

Ebruvânımda yazar ol seyyid-i câlî-tebâr
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zülfekâr
ŞG. Mf 37

Zemzem-i feyz-i sülûkî çıkarır zemzemesi
Sır verir çâh-ı 'Alî'den dem-i kutbâne-i ney
ŞG. G. 338

Mehdi padişaha Mehdi diyerek kelimeyi sözlük anlamı bakımından da kasetmiştir.

2.24. Nedîm

Âdem'in bin yıl yaşamış olması, Âdem'in kırlangıç ile ilgisi söylenmiştir.

Nuh'un gemisi hatırlatılmıştır.

İbrahim'in sofrası, cömertliği, ateşe atılması, Kâbe'yi yapması telmihlerle söylenmiştir.

Yusuf'un zindana atılması, gömleğinin yırtılması; beyt-i hazen, Yakub'un gözlerinin açılması olayları hatırlatılmıştır.

Musa'nın yed-i beyzâ mucizesi ve tecelli olayına işaret edilmiştir.

Hud ve Salih Âd u Semûd adları anılarah hatırlatılmıştır.

Zülkarneyn- İskender sed ile anılmıştır.

Süleyman'ın tahtı, mührü ve karınca ile ilgisi söylenmiştir.

İsa'nın nefesinin diriltici olması ve hayatta olduğu hatırlatılmıştır.

Hz.Muhammed: miraç olayı ve putların kırılması söylenmiştir.

SONUÇ

İslam dininde ve kültüründe, Hz. Muhammed başta olmak üzere peygamberlerin, peygamberlik müessesesinin, dolayısıyla peygamber hikâyelerinin büyük bir yeri ve önemi vardır. Birçoğu Kur'an-ı Kerim'de anlatılan peygamber kıssaları eserlere ve şiirlere konu olmuş, bunların yazılması, okunması, anlatılması ve dinlenilip öğrenilmesi ibadet halini almıştır. Bu durum sadece Hz. Muhammed'e değil, bütün peygamberlere karşı kuvvetli bir sevgi ve saygı duyulmasını sağlamıştır. Zaten peygamberleri sevmek ve saymak, onların Allah'ın resulü olduğuna inanmak imanın şartlarından sayılmıştır.

İslam'da ve diğer semavî dinlerde de iman esaslarının ilki Allah'tır; önce Allah'ın varlığının kabul edilmesi, bilinmesi ve tanınması gerekir. İnsanların O'nu kendiliklerinden tanımaları ve bilmeleri mümkün değildir; böyle olunca her insanın değişik bir tanrısı olur. Bu yüzden Allah kendi kendini bildirmiştir; vahiy ile önce peygamberlere, onlar aracılığı ile de kendini diğer insanlara tanıtmıştır. Bütün peygamberler "Allah'tan başka tanrı yoktur." mesajını getirmişlerdir.

Allah, insanı kendi suretinde yaratmıştır. Öyleyse peygamberler Allah'ı insana tanıtmakla, insanın kendi kendini de tanımasını sağlamış olurlar.

İslam inancına, bilhassa tasavvufî düşünceye göre Allah insanı yeryüzünde kendi halifesi olarak yaratmıştır. Başka bir deyişle, halife olarak yaratılan sadece Âdem değil tüm âdemoğullarıdır. Halife, birinin yerine geçerek, onun işini, görevini devam ettirendir. Demek ki insan, yeryüzünde Allah adına, O'nun işini yapar; yani Allah insanı dünyada kendi işlerini yürütmek üzere görevlendirmiştir. Padişahlar, yöneticiler, insanlar kendi işlerini bir başkasına havale ederken, o işi kendi arzu ve emirleri doğrultusunda yapacak güvendikleri birini seçerler. Demek ki Allah'ın halifesi olabilmek için, önce O'nun emir ve yasaklarını bilen ve onlara itaatle uyan bir kul olmak gerek. İşte peygamberler insanlara, Allah'ın emir ve yasaklarını, isteklerini de bildirirler; bu emir ve yasaklara uyarak halifelik eden insanların ödülleriyle taltif edileceklerine dair Allah'ın vaatlerini; uymayanlara ise vereceği cezayı da söylerler. Peygamberler bir uyarıcı ve müjdecidirler.

Allah, ilk insanı, ilk peygamberi, Âdem'i yaratırken şeytanı da yaratmıştır. Şeytan Allah'ı ve emirlerini insana unutturmak, onu yasaklara yöneltmek görevini üstlenmiştir. Nitekim Âdem ile Havva daha cennette iken, şeytanın etkisi ile Allah'ın emrini unutmuş ve yasak meyveden yemişlerdir. Unutkanlık, Âdemden beri insanların irsi bir hastalığı gibidir. İnsanlar her zaman şeytanlarla ve onun takipçileriyle karşılaşmış; daima Allah'ı ve emirlerini unutmuşlardır. Allah da sürekli peygamberler göndererek, kitaplar indirerek kendini hatırlatmıştır. Allah'ı hatırlatmak ve unutmamalarını tembih etmek de peygamberlerin görevidir. Şeytan insanı kötülüğe, peygamberler iyiliğe çağırır. Böyle karışıklık olmasaydı, akıl, vicdan, irade, özgürlük, sadakat, sevgi gibi insanî hasletlerin hiçbir değeri olmazdı; insanlık olmazdı.

Peygamberler, insanlara karşı olan ve Allah'ın verdiği görevleri yerine getirebilmeleri için, önce kendilerini ve peygamber olduklarını insanlara kabullendirmek zorunda kalmışlardır. Bunun için Allah'ın verdiği mucizeleri zaman zaman göstermişlerdir. Bu mucizeler ile, peygamberlerin söyledikleri ve yaşadıklarıyla ilgili, şairlerde ilham ve hayaller uyandıran duygusal, ve insanî değerler şiirlere konu olmuştur.

Elbette peygamberlerin bulundukları toplum içerisinde, imana davetten başka , dinî, ahlakî, sosyal, kültürel, iktisadi daha birçok rolleri olmuştur. Bunları burada saymanın gereği yoktur. Bu kitabın konusu olarak bizi ilgilendiren peygamberlik müessesesinin edebiyata ve şiire yansıyan duygusal ve mucizevi yönleridir.

Şairler, peygamberlerin başlarından geçen olayları, kıssalarını okudukça kendileriyle ve genel anlamda insanla, onlar arasında bazı benzerlik ilgileri kurmuş, bu ilgilerle oluşturdukları hayallerini telmihlerle ifade etmişlerdir. Örneğin: Âdem'in yaratılışını tüm insanlara teşmil etmişler, insanın ilim ve irfan ile donatılmış, tüm evrene hükmedebilen, yaratılmışların en üstünü, en güçlüsü olarak düşünmüşlerdir. Ruhî olgunluğa kavuşan insanın köle iken aziz olabileceğini Yusuf kıssasından ilham alarak söylemişler; Yakub ve Şuayb gibi gözleri görmese de açık kalp gözüne sahip olunabileceğini hayal etmişlerdir. Miraç hadisesi, Allah'ın Tur'da Musa ile konuşması ve tecellisi, insanların da ceht ile Allah'a böyle yaklaşabileceği ilhamını vermiştir. Sevgilinin saçını asaya, yüzünü ya da kulağını yed-i beyzaya; kendisinin de kalemini asaya, sözünü yed-i beyzaya benzetirken şair, Allah'ın Musa'ya verdiği mucizeleri sevgili ile kendisine de verdiğini hayal etmiştir.

İlk dönem şairlerinde, Yunus, Nesimî, Ahmedî ve Ahmed-i Daî'de peygamber kıssaları çoğunlukla sadece hikâye edilmiş, bir olay olarak söylenilmiştir. Bilhassa Yunus'ta bu kıssaların söyleniş bakımından tam bir tahkiye üslubu hakimdir. Yunus, bu kitapta adı geçen bütün peygamberlerin hemen bütün kıssa ve mucizelerini çoğu zaman hikâye ederek, bazen da işaretlerle söylemiştir. Ahmedî İsa için bir kaside yazmıştır. Ayrıca, zaman bakımından birbirlerine çok yakın şairler olan, Nesimî, Ahmedî, Ahmed-i Daî ve Şeyhî'nin divanlarında birbirine çok benzer hatta aynı manzumelere de rastlanmaktadır. Bu dönem şairlerinden Ahmed-i Daî ve şeyhî'de diğerlerinden daha az telmihe rastlanmıştır. Peygamber hikâyelerine en az telmihte bulunan şairler Nedim, Şeyhülislam Yahya, Şeyhülislam Es'ad ve Şeyhülislam İshak'tır. Neşatî divanında da telmih sayısı azdır.

16. yüzyıldan itibaren telmihin söyleniş şekli değişmiştir. Şairler kıssayı hikâye etmek yerine, daha çok ona işaret ve ima ile kendi ilham ve hayallerini ifade yolunu bulmuşlardır. Şeyh Galib'de telmihlerin çeşitlilik kazandığı, telmihlerdeki ilham, hayal ve anlamın daha derin, ifade tarzının daha veciz hal aldığı görülmektedir.

Şairlerin telmihte bulunduğu hikâyeler daha çok Kur'an-ı Kerim'de anlatılan peygamber kıssalarıdır. Bunların dışında, Tevrat ve İncil'den, Musevî ve Hristiyan kaynaklarından İslam eserlerine geçmiş olan rivayetlere; konuyla ilgili halk hikâyelerine; Mesnevî, Şah-name, Halil-name gibi eserlerde söylenen kıssalara da telmihlerde bulundukları görülmektedir.

Şairlerin en çok önem verdikleri ve telmihlerde bulundukları peygamber kıssaları şunlardır: Âdem'in topraktan yaratılması ve O'na meleklerin secde etmesi; Nuh'la ilgili tufan olayı; İbrahim'in ateşe atılması; Yakub'un külbe-i ahzanı; Yunus'un kuyuya ve zindana atılması buraların sıkıntısıyla olgunlaştıktan sonra peygamber ve aziz olması; Musa'nın Tur ile ilgili Allah ile konuşma ve tecelliye mazhar olma hadiseleri; Hızır'ın Musa ile yaptığı yolculuk, ab-ı hayatı bulmuş olması, yeşil ve yeşillikle olan ilgisi; Süleyman'ın yüzüğü ve hüthüt; İsa'nın nefesiyle ölüleri diriltmesi, hastalara şifa vermesi; Hz. Muhammed'in miraç hadisesi.

Nazım şekilleri bakımında telmihlerin hususiyetlerine baktığımızda, bazı ifade farklılıkları olduğu görülmektedir. Mevlid'de Na'tlarda, miraciyelerde genellikle Hz. Peygamberin mucizeleri, miracı, doğumu sırasında meydana gelen olağan üstü olaylar ve bazı vasıfları, bir ilham, duygu ve hayal katılmaksızın doğrudan kıssa halinde söylenmiştir. Bu manzumelerde diğer peygamberlerle ilgili kıssalar da Hz. Muhammed ile ilgilendirilerek söylenir.

Methiyelerde, övülen kişiye üstün bir vasıf ve meziyet vermek amacıyla, peygamber hikâyelerinden duruma uygun birine işaretle bulunulur. Padişah övülürken çoğunlukla hükümdar peygamberlere, Süleyman'a, İskender-i Zülkarneyn'e, Davud'a benzetilir. Sadrazam , vezir methedilirken Asaf ve Hızır ile birlikte zikredilir. Şeyhülislam övülürken Lokman ve Hızır akla gelir. Kasidelerde, tarih kıt'alarında ve diğer şekillerle yapılan övgülerde, genellikle sadece teşbih amacıyla isimler söylenilir.

Gazel, rubai, murabba, şarkı, terkiib-bend ve terci-bend gibi duygulara, hayallere, fikir ve düşüncelere yer veren konulara müsait manzumelerde peygamber hikâyelerine yapılan telmihler daha bir anlam derinliği, duygu ve hayal genişliği taşırlar.

KAYNAKLAR

a) KONU BAKIMINDAN İNCELENİLEN DİVANLAR

- Ahmedi Dîvânı ve dil hususiyetleri: gramer, sentaks, sözlük.” haz. Yaşar Akdoğan, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1979.
- Ahmed-i Dâ’î Divanı, haz. Mehmet Özmen, , TDK. Yay. Ankara 2001
- Ahmet Paşa Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ yay. Ankara 1992
- Bâkî, Dîvân, haz. Sabahattin Küçük, TDK. Yay. Ankara 1994
- Fehîm-i Kadîm (Hyatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi), haz. Tahir Üzgör, Ata. Kültür Merkezi Yay. Ankara 1991
- Fuzûlî, Türkçe Divan, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur, Ankara 1958.
- Hayâlî Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. Ankara 1992
- Mesîhî, Dîvân, haz. Mine Mengi 1995
- Nâbî Dîvânı, haz. Ali Fuat Bilkan, MEB. Yay. İstanbul 1997
- Nâ’îlî Dîvânı, haz. Haluk İpekten, Akçağ Yay. Ankara 1990
- Necâtî Beg Dîvânı, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara 1992
- Nedîm Divanı, haz. Muhsin Macit, Akçağ Yay. Ankara 1997
- Nef’î Divanı, haz. Metin Akkuş, Akçağ yay., Ankara 1993
- Nesîmî, Hayatı, Edebî kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni (2002), Haz. Hüseyin Ayan, TDK yay. Ankara.
- Neşatî Divanı, haz. Mahmut Kaplan, Akademi Kitabevi, İzmir 1996
- Nev’î Dîvânı, haz. Mertol Tulum - Ali Tanyeri 1977
- Sabit, (Bosnalı Alaaddin) Divan, haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay. Sivas 1991
- Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. Necla Pekolcay, Dergâh Yay. İstanbul 1992.
- Şeyh Galib, Divan, haz. Naci Okçu Kültür Bakanlığı Yay.
- Şeyhî, Dîvân, haz. Mustafa İsen- Cemâl Kurnaz, Akçağ Yay. Ankara 1990.
- Şeyhülislâm Es’ad Efendi, Divan, haz. Muhammet Nur Doğan, Tenkildi metni, MEB. Yay. İstanbul 1997
- Şeyhülislâm İshak, Divan, haz. M. Nur Doğan, MEB. Yay. İstanbul, 1997.
- Şeyhülislâm Yahyâ, Divân, haz. Hasan Kavruk, MEB. Yay. Ankara 2001
- Yûnus Emre, Dîvân, Tenkitli metni, haz. Mustafa Tatçı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990

b) YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Aydemir Abdullah (1996), İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, T.D.V. Yay. Ankara.
- Celaleddin es-Suyutî (1994), Peygamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri, Tercüme: Ömer Temizel, Uysal Kitabevi, Konya.
- Ceylan, Ömür Dr. (2000), Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay. İstanbul.

- Chittick, William-Murata, Sachiko (2000), İslâm'ın Vizyonu (İslâm İman ve Amelinin Temelleri), Çev. Turan Koç, İnsan Yay.İstanbul.
- Çelebi, İlyas (2000) İsa, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, c.22, sh. 469, İstanbul.
- Erdem, Mustafa (2005), Hazreti Âdem (İlk İnsan), TDV. Yay. Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1989), Mesnevî ve Şerhi, Kül. Bak.Yay. Ankara
- (1992), Divan-ı Kebir-Mevlana Celaleddin, Kül. Bak. Yay. Ankara.
- Güler, Zülfi (2006), Yunus Emre'nin Nur-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği, F:Ü: Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 16, Sayı 2, Sh. 63-72
- Harman, Ömer Faruk (1994) Davud, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Karaman, Hayrettin-Özek, Ali ve dğr.(2005) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV Yay. Ankara.
- Köksal M. Asım (2004), Peygamberler Tarihi, T.D.V. Yay. Ankara
- Levend, Ağâh Sırrı (1980), Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi Yay. İstanbul.
- Mevlânâ (1380), Mesnevî-i Mânevî, Hazırlayan Reynold Alleyne Nicholson, Behzad Yayınları, Tahrân.
- Onay, Ahmet Talat (1992)Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, T.D.V. Yay. Ankara
- Pala, İskender (1989), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kül.Bak. Yay. Ankara
- (1991), İskender mi, Zülkarneyn mi, Türklük Bilgisi Araştırmaları, c.15.
- Pekolcay, Necla Doç. Dr. ve dğr. (1984), İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş, Kitabevi, İstanbul.
- Ramazanoğlu, Muzaffer (2001), Gilgameş Destanı, MEB. Yay. Ankara
- Tunç, Semra (2005), Divan Şiirinde Hz. İbrahim ve 'Ades (Mercimek) Kıssasına Dair (12.9.2005), Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, internet adresi: turkoloji.cu.edu.tr. alınış tarihi : 11.11.2005
- Uludağ, Süleyman, (1991), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet yayınları, İstanbul.
- Wayman, C.M. (1980), Some Applications of Shape-Memory Alloys, Journal of Metals, Vol. 32, No. 6, Jon. 1980, pp. 129-137
- Yazıcı, Tahsin (1964), Ariflerin Menkıbeleri (Ahmet Eflaki), MEB yay. İstanbul.
- Yazır, Muhammet Hamdi (Elmalılı) (1985),Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul.c.5